

URFA TÜRKÜLERİNİN
DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Mehmet Avni ÖZBEK

ŞANLIURFA BELEDİYESİ
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları
Şubat 2013 / ANKARA

GENEL KOORDİNATÖR
Necmi KARADAĞ

ISBN:
978-975-8165-16-2

SAYFA DÜZENİ
Tolga ZENCİR (Navi Medya)

YAPIM
Navi Medya
Reşit Galip Cad. 78/6 G.O.P. ANKARA
0312 446 04 61

BASKI
Uzerler Matbaacılık
0312 441 90 15

YAYIN HAKKI
Bu eserden iktibas yapılırken,
dipnot veya bağlaç usulü kaynak gösterilmeden yararlanılamaz.
Kitabın hukuki sorumluluğunun tamamı yazarına aittir.

*Eski Anadolu Türkçesi'ni bana sevdiren,
bu çalışmayı öneren ve öncü olan hocam
rahmetli **Prof. Dr. Sadettin Buluç**'un
aziz hatıralarına rahmet ve şükranlarımla.*

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2502781626 numarayla kayıtlı Mehmet Avni Özbek'in, Türk Dili ve Edebiyatı dalında, Prof. Dr. Mustafa Özkan'ın danışmanlığında hazırladığı “URFA TÜRKÜLERİNİN DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ” konulu bu DOKTORA tezi, Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA başkanlığında, Prof. Dr. Şeyma GÜNGÖR, Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN, Prof. Dr. Hüseyin GÜNGÖR ve Prof Dr. Metin KARAÖRS'ten oluşan jüri önünde yapılan TEZ SAVUNMA SINAVI sonucu oybirliğiyle kabul edilmiştir.

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bünyesinde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Şanlıurfa il merkezinde uzun yıllardır çalınıp söylenen; 1967-1987 yılları arasında derlediğim ve bir kısmını TRT Kurumu Türk Halk Müziği repertuarına aktardığım türküler üzerinde yapılan incelemelerin ürünüdür.

Böyle bir çalışmada Şanlıurfa ilini seçmemin sebebi, bu il merkezinde doğup, gençlik yıllarımı burada geçirip, bu yıllarda çeşitli yerel musiki meclislerinde bulunarak Urfa musikisi konusunda sağlıklı birikime sahip olmamdır. Örnek olabileceğini düşündüğüm böyle bir çalışmaya Urfa'dan başlamam, aynı zamanda manevi bir sorumluluğun gereği idi.

Türküler dil, edebiyat ve tarih gibi milli kültür hazinelerimizden biri, çok çeşitlilik göstermesi ve yaygın olması nedeniyle belki de en önemlisidir. Bunlar, Türk milletinin gönlünde doğan, vicdanında yeşeren, hafızasında yaşayan birer kültür ürünleridir. Halk, yüreğinin hüznünü *ağıtlara*, coşkusunu *yiğitlemelere*, inancını *hikmet*, *ilahî* ve *nefes* 'lere serpiştirip yüzlerce yıl tevekkülle kutsal bir emanet gibi korumuştur.

Türkülerin bir disiplin olarak önem kazanması çok yenidir. Müzikolog Rauf Yekta beyin, *Şehbal* mecmuasında, Batı'da halk şarkılarını toplama yolunda sarf edilen çalışmalardan söz ederek, bizde de memleket türkülerinin toplanmasının gerektiğini ileri sürmesi; Ahmet Cevdet (Oran)'ın 30 Mart 1332 tarihli *İkdam* gazetesinde benzer dileklerde bulunması; Necip Asım (Yazıksız)'ın 15 Mayıs 1334 tarihli *Türk Yurdu* dergisinin 157'nci sayısındaki, *Dilimiz ve Musikimiz* başlıklı yazısında, millî musikinin vücuda getirilmesi için halk türkülerinin bir an evvel toplanmasının önemini belirtmesi, bu alana tutulan ilk ışıklardır.

Şüphesiz ki halk sanatlarının birçoğunda olduğu gibi türkülerin yaratılışında da sanat ve bilim şuuru yoktur, ama bu onların kuralsız olduğu anlamına gelmez. Sanatta, kuralların eserlerden çıktığını göz önünde bulundurursak her türkünün bir kurallar yığını olduğu görülür.

Türkülerimizin, Türk kültürü bakımından üzerinde önemle durulması gereken öğelerinden biri de sözleridir. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir* romanında türkülerin büyüleyici ve insanı saran kuvvetini birkaç türküyle belirttikten sonra: “Anadolunun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidirler” ve “Şüphesiz bu eserler klâsiklerden daha fazla geleneğe tâbidirler” der. Yine Tanpınar *Huzur* romanında, roman kahramanı *İhsan*'ın ağzından: “Halkımıza ve hayatımıza ne kadar yaklaşırsak o kadar mesut olacağız. Biz bu türkülerin milletiyiz” diyerek türkülerin bir milletin hayatı için ne kadar önemli olduğunu belirtir.

Üniversite öğrenimim sırasında Eski Anadolu Türkçesi derslerini büyük bir ilgiyle izlediğim, bana doktora çalışması yapmam konusunda fikir veren ve öncü olan rahmetli hocam Prof Dr. Sadettin Buluç başta olmak üzere, uzun bir aradan sonra bu çalışmaya yeniden başlarken yakın ilgilerini esirgemeyen, çalışmalarına yön veren hocam sayın Prof. Dr. Mustafa Özkan'a, türkülerin folklorik değerleri konusunda çalışmama ışık tutan sayın Prof Dr. Şeyma Güngör'e, divan şiiri konusunda derlemelerimi değerlendiren sayın Prof Dr. Hüseyin Yazıcı'ya, lisans tezimde olduğu gibi bu çalışmada da yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof Dr. Kemal Eraslan'a şükran borçlu olduğumu belirtmek isterim. Bu çalışma sırasında seslerinden yararlandığım, bugün çoğu Hakk'a yürümüş olan kaynak kişilere Allahtan rahmet dilerken, hayatta olanlara ve daima yardımlarını gördüğüm Dr. Ferhat Aslan'a teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Avni ÖZBEK

İÇİNDEKİLER	ix
Urfa İli Haritası	xvi
Kısaltmalar	xvii
Çalışmada Kullanılan Çeviriyazı İşaretleri	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ (Fonetik)

I. ÜNLÜLER	11
Ünlülerin Özellikleri	13
II. ÜNSÜZLER	14
Ünsüzlerin Özellikleri.....	17
A. Kelime Başında Bulunmayan Ünsüzler	17
B. Kelime ve Hece Sonunda Bulunmayan Ünsüzler	18
II. SES DEĞİŞMELERİ.....	20
A. Ünlü Değişmeleri	20
1. Kalın Ünlülerin İncelmesi.....	20
2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	21
3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	22
4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	23
5. Geniş Ünlülerin Daralması	25
6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	26
7. Dar-Yuvarlak Ünlülerin Düz-Geniş Ünlüye Dönüşmesi	27
B. Ünsüz Değişmeleri	28
1. Tonlulaşma	28
2. Tonsuzlaşma	28
3. Süreklileşme	29
4. Süreksizleşme	30
5. Sürekli Ünsüzler Arasında Bazı Değişmeler	31
6. Diğer Değişmeler	31

III. SES OLAYLARI	34
A. Benzeşme	34
B. Ünsüz Türemesi	35
C. Ünsüz Düşmesi	35
D. Ünsüz İkizleşmesi	36
E. Ünlü Türemesi.....	36
F. Ünlü Düşmesi	36
G. Ünlü Birleşmesi	37
H. Ünlü Çarpışması	37
I. Orta Hece Ünlüsünün Daralması.....	37
J. Yer Değiştirme	38
K. Hece Düşmesi	38
L. İsimlerde Kısaltmalar.....	38
IV. UYUM	38
A. Ünlü Uyumu	38
B. Ünsüz Uyumu	41
C. Ünlü-Ünsüz Uyumu	41

İKİNCİ BÖLÜM

BİÇİM BİLGİSİ (Morfoloji)

I. İSİMLER	42
A. İsim Yapım Ekleri	42
1. İsimden İsim Yapan Ekler	42
2. Fiilden İsim Yapan Ekler	45
B. Durum Ekleri	46
1. İlgî Durum (genetif)	46
2. Yükleme Durumu (akuzatif)	46
3. Yönelme Durumu (datif)	47
4. Bulunma Durumu (lokatif)	47
5. Ayrılma Durumu (ablatif)	47

6. Vasıta Durumu (enstramental)	47
7. Eşitlik Durumu (ekvatif)	48
C. İyelik Ekleri	48
D. Çokluk Ekleri	50
E. Aitlik Eki	50
F. Soru Eki	50
II. ZAMİRLER	51
A. Şahıs Zamirleri	51
B. Dönüşlülük Zamirleri	53
C. İşaret Zamirleri	54
D. Soru Zamirleri	54
F. Belirsizlik Zamirleri	54
III. SIFATLAR	55
A. Niteleme Sıfatları	55
B. Belirtme Sıfatları	55
1. İşaret Sıfatları	55
2. Aitlik Ekli Sıfatlar	55
3. Sayı Sıfatları	55
4. Sıra ve Üleştirme Sayı Sıfatları.....	55
C. Soru Sıfatları.....	55
D. Belirsizlik Sıfatları.....	55
IV. ZARFLAR	56
A. Yer ve Yön Zarfları	56
B. Zaman Zarfları	56
C. Niteleme ve Durum Zarfları.....	56
D. Azlık-Çokluk Zarfları	56
E. Soru Zarfları	56
V. FİİLLER.....	57
A. İsimden Fiil Yapan Ekler	57
B. Fiilden Fiil Yapan Ekler	57

C. Şahıs Ekleri.....	58
1. Birinci Tip Şahıs Ekleri.....	58
2. İkinci Tip Şahıs Ekleri	59
D. Biçim ve Zaman Ekleri	60
1. Bildirme Kipleri	61
a. Geniş Zaman Ekleri	61
b. Şimdiki Zaman Ekleri	62
c. Görülen Geçmiş Zaman Ekleri	63
d. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri	64
e. Gelecek Zaman Ekleri	65
2. Tasarlama Kipleri	66
a. Emir Kipi	66
b. Şart Kipi	67
c. İstek Kipi	67
d. Gereklilik Kipi	68
3. İsim Fiili (i-fiili)	69
a. Şimdiki Zaman	69
b. Görülen Geçmiş Zaman	69
c. Öğrenilen Geçmiş Zaman	70
d. Şart	70
e. İsim Fiilinin Olumsuz Çekimi	71
4. Yeterlik Fiili (İktidari fiil).....	71
5. Fiillerin Birleşik Çekimleri.....	71
6. Sıfat Fiiller (Partisipler).....	71
7. Zarf Fiiller (Gerundiumlar)	72
VI. EDATLAR.....	73
A. Ünlem Edatları	73
1. Ünlemler.....	73
2. Seslenme Edatları.....	73
3. Sorma Edatı.....	73
4. Gösterme Edatı.....	73
5. Cevap Edatları.....	73

6. Terennümler.....	73
B. Bağlama Edatları.....	74
1. Sıralama Edatları.....	74
2. Denkleştirme Edatları.....	74
3. Karşılaştırma Edatları.....	74
4. Cümle Başı Edatları.....	74
5. Sona Gelen Edatlar.....	74
6. Son Çekim Edatları	75
7. Vasıta ve Beraberlik İfade Eden Edatlar	75
8. Sebep Bildiren Edatlar	75
9. Benzerlik Bildiren Edatlar	75
10. Başkalık Bildiren Edatlar	75
11. Miktar Bildiren Edatlar	75
VII. CÜMLE BİLGİSİ.....	76
A. Kelime Grupları... ..	76
1. Tekrarler	76
a. Aynen Tekrarlar	76
b. Eş Anlamlı Tekrarlar	76
c. İlaveli Tekrarlar.....	76
2. Bağlama Grubu.....	76
3. Sıfat Tamlaması	77
4. İsim Tamlaması	77
5. İyelik Grubu.....	77
6. Aitlik Grubu.....	77
7. Unvan Grubu.....	77
8. Ünlem Grubu.....	78
9. Edat Grubu.....	78
10. İsnat Grubu.....	78
11. Zarf Fiil Grubu.....	78
12. Sıfat Fiil Grubu	78
13. Arapça Farsça Tamlamalar	78

B. Cümleler.....	79
1. Yapılarına Göre Cümleler.....	80
a. Basit Cümleler.....	80
(1). Basit İsim Cümleleri	80
(2). Basit Fiil Cümleleri.....	80
b. Birleşik Cümleler	80
(1). Şartlı Birleşik Cümleler.....	80
(2). İç İçe Birleşik Cümleler.....	81
(3). ki'li Birleşik Cümleleler.....	81
2. Fiilin Yerine Göre Cümleler	81
a. Kurallı cümleler	81
b. Devrik Cümleler	81
3. Anlamlarına Göre Cümleler	81
a. Olumlu Cümleler	81
b. Olumsuz Cümleler	81
c. Soru Cümleleri	82

VIII. URFA KERKÜK ve TELLÂFER AĞIZLARININ ORTAK ÖZELLİKLERİ.....	83
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATIM ÖZELLİKLERİ	97
I. URFA TÜRKÜLERİNDE ANLATIM	97
II. URFA TÜKÜLERİNDE BİÇİM	98
A. Şiir Biçimleri	98
1. Mani	98
2. Hoyrat	99
3. Koşma	99
4. Türkü	100
5. Gazel	101
6. Murabba	101
7. Muhammes	102
B. Ölçü ve Uyak	102

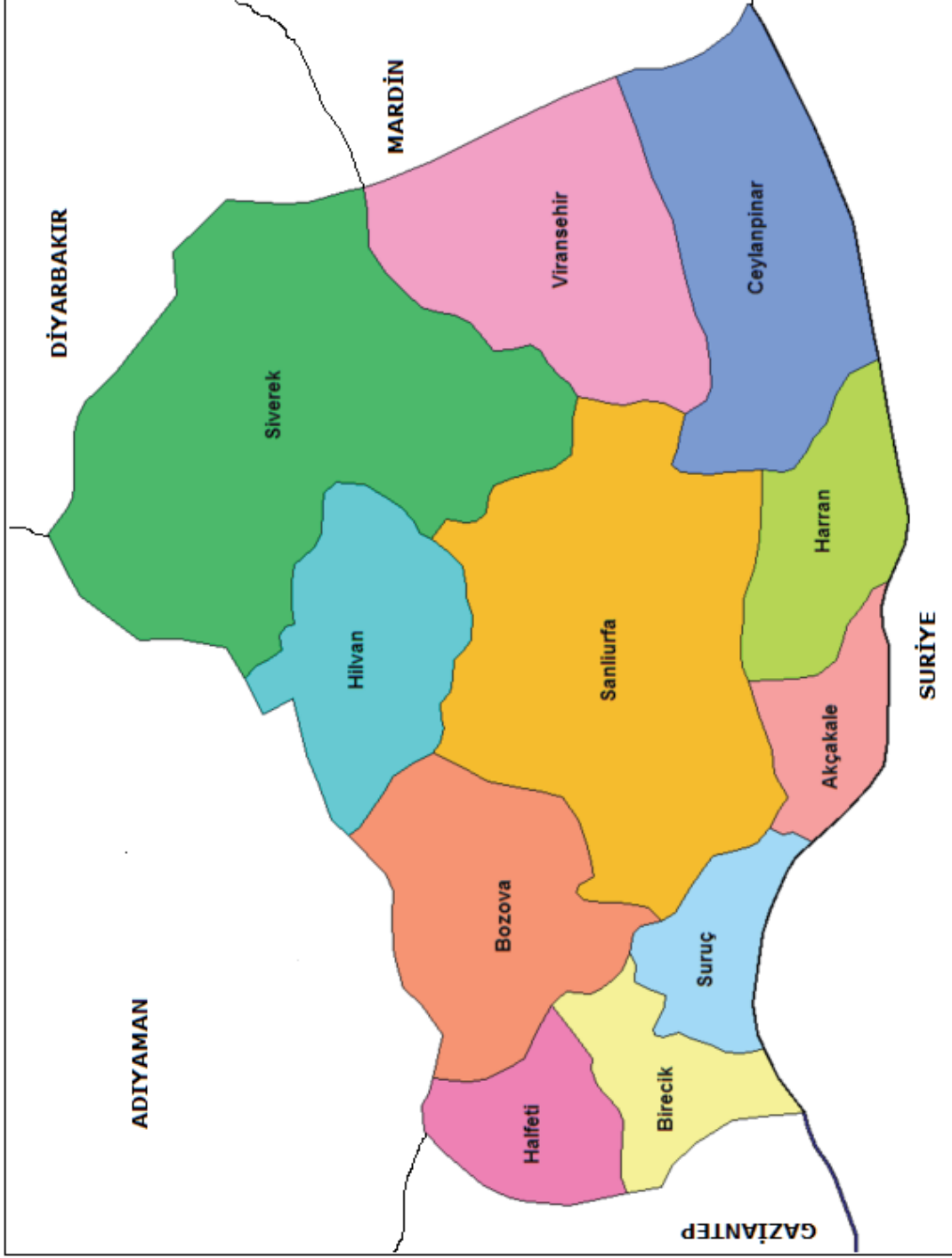
III. İÇERİK ÖZELLİKLERİ	102
A. Dil	102
B. Üslup	103
C. Diğer Üslup Öğeleri	106
D. Maddi Kültür Öğeleri	110
E. Edebi Sanatlar	112

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK ve DİZİN.....	113
----------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

METİNLER	254
SONUÇ	330
KAYNAKÇA.....	333
1. Kitap Makale ve Tezler.....	333
2. Kaynak Kişiler.....	335
ÖZ GEÇMİŞ.....	337

ŞANLIURFA HARİTASI

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
a.b.i.	Arapça birleşik isim
a.b.s.	Arapça birleşik sıfat
a.e.	Aynı eser
a.i.ç.	Arapça ismin çoğulu
Alm.	Almanca
AT	Azeri Türkçesi
a.y.	Aynı yer
e.	Edat
Far.	Farsça
f.b.i.	Farsça birleşik isim
f.b.s.	Farsça birleşik sıfat
f.ö.i.	Farsça özel isim
Fr.	Fransızca
<i>hlk.</i>	Halk söyleyişi
İt.	İtalyanca
k.d.	Konuşma dilinde
KHM	Kerkük Hoyrat ve Manilerinin Başlıca Ağız Özellikleri
<i>krş.</i>	Karşılaştırm
KTS	Kerkük Türkçesi Sözlüğü
m.	Müennes (dişi)
<i>mec.</i>	Mecazi olarak
Moğ.	Moğolca
Os.	Osmanlıca
TDB	Türk Dil Bilgisi
TDGA	Türk Dilinin Gelişme Alanları
TT	Tellâfer Türkçesi Üzerine
Tr.	Türkçe
UA	Urfa Ağzı
UAG	Urfa Ağzı Grameri
UMA	Urfa Merkez Ağzı
Yun.	Yunanca

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

- â İnce a: *kâr, kâtip, kâkül*
- ā Daha çok alınma sözcüklerde bulunan normalden biraz uzun ā: *zâlim, havâle*
- ê Kapalı e: *gece* "gece", *heç* "hiç"
- ġ Arap alfabesinin ġ (gayın) sesine yakın bir arka damak ünsüzü: *ġurbet*
"gurbet"
- ħ Arap alfabesinin ح (ha) sesine eş, gırtlakta biçimlenen nefesli ħ ünsüzü: *ħeyat*
"hayat"
- ħ Eski Türkçedeki ħ sesinden gelen, Arap alfabesinin ħ (hı) sesine eş, hırıltılı bir ħ sesi, art damak ünsüzü: *ħatın* "hatun", *ħeste* "hasta".
- ĩ Kısa ve yerine göre vurgusuz, ê ünlüsüne kaçan, i / ê arası bir ünlü: *ġibĩ* "gibi"
- ī Daha çok alınma sözcüklerde bulunan normalden biraz uzun i sesi: *perīšān*
- ķ İnce ya da kalın ünlülerle hece kuran, normal k'dan daha arkada teşekkül eden patlayıcı ve kalın olan bir art damak ünsüzü: *ķelem* "kalem", *ķurban* "kurban"
- k' yħ sesini veren Azeri Türkçesi ünsüzü. *tek'* "teyh"
- ô Kalın ve yarı dar ö (ya da ince, yarı dar o) sesi: *Kôroġlu* "Köroġlu"
- ũ u ile ı arası, ı'ya kaçan kalın, yarı dar-yuvarlak bir ses: *boynũma* "boynuma"
- ű ü ile i arası, i'ye kaçan ince, yarı dar-yuvarlak bir ses: *böyűműş* "büyümüş"
- ˘ Arap alfabesinin ع (ayn) sesine eş gırtlak ünsüzü: *āşık* "âşık"
- ˘ Yumuşak ayın: *mi˘de* > *me˘de* "mide"
- ˘ Arap alfabesinin ء (hemze) sesine eş bir ses: *na'ıl* "nail", *ma'ıl* "mail"

GİRİŞ

DOĞAL YAPI

Urfa, 30-36 kuzey enlem ve 37-40 doğu boylam daireleri arasında yer alan; yüzölçümü 18.584 kilometrekare, genelde bir ova görünümünde olan; deniz seviyesinden 518 metre yükseklikte; kuzey ve batıdan Fırat Nehri ile sınırlı; doğudan *Mardin*, batıdan *Gaziantep*, kuzeybatıdan *Adıyaman*, kuzeyden de *Diyarbakır* illeri ile çevrili olan; Güneyinde 1921’de imzalanan Ankara Anlaşması ile çizilen 223 km’lik *Suriye* sınırı bulunan bir ilimizdir.

Urfa’nın, eski çağlardan beri Doğu ile Batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktasında olması, eskiden beri parlak bir medeniyet seviyesine ulaşmış bir kent hüviyetini kazanmasına sebep olmuştur. *Harran*, *Urfa*, *Suruç*, *Birecik*, *Samsat* ve *Rakka* gibi şehirler bölgemizin ne zaman kuruldukları bilinmeyen dünya medeniyetinin en eski merkezlerini oluşturmuşlardır.

Ekvatora yakın, deniz etkisinden uzak bir bölgede bulunması nedeniyle Şanlıurfa’da *kara iklimi* hüküm sürer. Yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı, nispeten ılıman geçmektedir. En yüksek sıcaklık temmuz ayında 46.8 C derece, en düşük sıcaklık ise şubat ayında -12,4 C derece olarak ölçülmüştür. Karlı ve don olan günlerin sayısı oldukça azdır.

Dağlar

Şanlıurfa ili, konum itibarıyla Arap Platformu’nun kuzey bölümleri ile Güneydoğu Toroslar’ın orta kısmının güney etekleri üzerinde yer almaktadır. İlin kuzeyinde bulunan dağların yükseklikleri düşüktür. Dağlar arasında geniş ovalar yer alır. Karacadağ (1938 m), Tektek dağları (449 m), Susuz dağ (801 m), Takur Tukur dağı, Germuş dağı (771 m), Nemrut dağı (800 m), Şebeke dağı (750 m) ve Arat dağı (840 m) ilin başlıca dağlarıdır.

Akarsular

İlin en önemli akarsuyu Fırat ırmağı'dır. Çoğu yaz mevsiminde kuruyan diğer akarsulardan bazıları ise: *Cülap, Çeltik, Pınar, Pamuk, Zengeçur, Aslanlı, Karabağ, Bahçecik, Hamdun, Necarık, Titriş, Zadelı, Giresav, Halfeti, Pınarbaşı, Süleyman, Mizar, Bamyasuyu, Kehriz, Germuş, Açık Su, Halilürrahman, Direkli ve Mercihan Çayı* olarak sayılabilir.

Göller

Şehir merkezinde *Halilürrahman* ve *Aynizeliha* adlarında iki göl vardır. *Halilürrahman* gölünün Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında, *Aynizeliha* gölünün ise *Nemrud*'un kızı *Zeliha*'nın, Hz. İbrahim'in ardından kendini ateşe attığında düştükleri yerlerde oluştuğuna inanılır. Bu nedenle göller içindeki balıklar kutsal sayılır ve yenilmez. Ayrıca *Atatürk Barajı*'yla oluşan Türkiye'nin en büyük baraj gölü de İl sınırları içindedir.

Ovalar

Şanlıurfa ili, genel olarak plato görünümündedir. Başlıca ovaları: *Harran, Suruç, Viranşehir, Hilvan, Ceylanpınar, Bozova* ve *Siverek* ovalarıdır.

TARİH

Urfa'nın 20 km. doğusundaki Örencik Köyü yakınlarında bulunan *Göbekli Tepe*'de 1996 yılında başlatılan arkeolojik kazıda, Cilalı Taş Devri'ne (MÖ 9000'lere) ait bulgular ve dünyanın ilk tapınağı tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Urfa'nın, 11.000 yıllık bir tarihe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Elde bulunan en eski belgelere göre; Urfa bölgesi kısmen MÖ 25. yy'da Kuzey Suriye'de Halep yakınlarında kurulmuş olan *Ebla Krallığı*'nın hâkimiyeti altındadır. Urfa'nın bir zaman sonra Mezopotamya tarihinde kurulmuş ilk devlet olan *Akkad Krallığı*'nın (MÖ 2350-2150) hâkimiyeti altına girdiğini görüyoruz. *Akkad Krallığı*, İran'ın batısındaki *Zagros Dağları*'nda devlet kuran *Gutiler*'in istilâsı ile başlayan savaşlar neticesinde yaklaşık MÖ 2150 yılında tarihe karışır.

MÖ 2000 yıllarından başlayarak *Hurri-Mitanni*, daha sonra *Babil devleti* ve *Asurlar*'ın hakimiyetinde kalan Urfa, MÖ 7. yy.'da İranlı *Medler* tarafından

zaptedilir. MÖ 3. yy.'da Makedonya imparatoru *Büyük İskender* bütün Anadolu ve İran'ı alınca, Urfa bölgesi de *Makedonyalılar*'ın eline geçer. *İskender*'in ölümünden sonra generallerinden *Selevkos*'un egemenliği sürer. *Selevkos* şehre *Makedonya*'nın başkenti olan *Edessa*'nın adını verir. Bundan bir zaman sonra Urfa *Osroene* krallığının eline geçer. İmparator *Caracalla* döneminde, MS 216 yılında Roma imparatorluğu topraklarına katılır. *Roma imparatorluğu* 395 yılında Doğu ve Batı diye ikiye ayrıldığında, Urfa *Doğu Roma* (Bizans)'ın payına düşer. 396 yılında *Hunlar*, 506 yılında da *Gotlar* tarafından yağma edilen Urfa ve çevresine, 1087 yılından sonra Selçuklu Türkleri hakim olurlar.

Haçlı seferleri sırasında Hristiyanlar (1098 yılında) Urfa'yı alıp Edessa Kontluğu'nu kurarlar. 1144'te Musul Devleti hükümdarı İmadeddin Zengi şehri zapteder. Urfa 1182'de Selahattin Eyyübî tarafından alınır. 1244'te Moğollar Urfa'yı yağma ederler. Şehir 1393'te Timur ordularına Teslim olur.

Urfa 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılarak huzura kavuşur ve Rakka eyaletinin merkezi olur. 19 yy. ikinci yarısında vilayetler kanunuyla Halep vilayetine bağlı bir sancağa merkez yapılır.

Birinci Dünya savaşının bitiminde Urfa'yı önce İngiliz kuvvetleri (7 Mart 1918) işgal eder. Burada aradıklarını bulamayan İngilizler güneye, petrol bölgelerine inerek yerlerini Fransız kuvvetlerine bırakırlar. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması'yla Urfa, Fransa yönetimi altına giren Suriye'ye bağlanır. Daha bu karar uygulanmaya geçmeden Urfalılar 9 Şubat 1920'de Fransızlara karşı ayaklanırlar. Fransızlar önce yerli Ermenileri yanlarında alarak onlara soygunlar, cinayetler işletirler. Böylece yerli halkın bölgeden kaçmalarını veya sinmelerini sağlamaya çalışırlar. Halktan on iki kişinin oluşturduğu Müdafa-yı Hukuk Camiyeti'nin idaresi altında bir araya gelen aşiretler, bölgede büyük bir milis kuvveti oluştururlar. 1920 yılı başlarında Fransız Komutanlığı'na bir ultimatom verilerek belirtilen günde Urfa'yı terk etmeleri istenir. İstekler yerine getirilmeyince 9 Şubat 1920 günü Viranşehir'den Milli Aşireti, Suruç'tan Aneze Aşireti aynı anda Urfa'ya doğru harekete geçerler. Yapılan çarpışmalar sonunda 10 Nisan 1920'de Fransızlar Urfa'yı terk etmeyi kabul ederler. 11 Nisan 1920'de Urfa Fransızlar'dan tamamen

temizlenmiş olur. 21 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'yla Urfa Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılır. Urfa Halkının Kurtuluş Savaşında gösterdiği kahramanlıklar göz önüne alınarak 1984 yılında ilin adı Şanlıurfa olarak değiştirilir.

1917 yılı kışında kıtlık ve salgın hastalık (tifo) nedeniyle toplu ölümler yaşamış olan Urfa'nın nüfusu, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kayıtlarına göre 2007 yılı itibariyle 1.574.224'tür.

IRAK TÜRKMENLERİ

Türkmenler Oğuz Türklerinin bir kolu olup Irak topraklarında yaşamaktadırlar. Başlıca yerleşim alanları Kerkük, Tellâfer, Erbil, Altınköprü, Tuz-Hurmatu, Taze-Hurmatu, Beşir, Kifri, Dakuk, Karatepe, Kazaniye, Hanekin ve Mendeli'dir. Bu bölgede büyük-küçük toplumlar halinde bulunan ve Arap, Kürt unsurları ile yanyana yaşayan Türkmenlerin sayısı bugün yaklaşık iki buçuk milyondur.

Kerkük Türkleri Hicretin ilk yüzyılında Tebriz-Sultaniye'den geçip Kerkük yöresine yerleşmiş olan Azerbaycan Türkleridirler. Gittikleri yerlerde daima iyi karşılanır ve rağbet görürler. Ünlü Arap yazarı Cāhiz, MS IX. yüzyılın ortalarına doğru yazdığı *Fazā'ilü'l-Etrāk* adlı eserinde, Türklerin askerlikteki üstünlüklerini uzun uzun över. Türklerin Irak'ta ün kazanmaları daha çok Abbasiler zamanına rastlar. Bu devirde Irak'ta İran askerlerinin yerini Türk askeri alır. Halife Mu'tasım zamanında Türklerin sayısı, etki gücü gittikçe artar. Türkler için yer yer ordu kentler kurulur. Abbasoğulları devletinin başlıca güç ve güvenç kaynağını Türkler teşkil eder. XI. yüzyılın ortalarına doğru İbn Hāssūl da *Tafzīlū'l-Etrāk 'alā sā'iri'l-ecnās* adlı Arapça kitabında, Türklerin savaş gücü ve ahlak güzelliği bakımından üstün niteliklerinden bahseder.

Daha Selçuklular zamanında Türkmenlere bağlı büyük küteller Irak'a geçip önce İmāre sancağına yerleşmişlerdir. Bunların içinde büyük bir yer tutan Bayatlar, bugün daha çok Kerkük yöresinde bulunurlar.

Moğollar ve Timur devrinde Akkoyunlular ve Karakoyunlular'dan büyük gruplar Irak'a gelerek Musul ve yöresine yerleşirler. Timur büyük bir Türkmen boyu olan Sarılular'ı Irak'a sürmüştür. Bugün Musul, Erbil, Kerkük, Hânekin, Mendeli'de oturan Türkler bunlardan kalmadır. Bu bölgede Moğol ve Kıpçakça unsurların da izleri vardır.

Sultan II. Beyazid zamanında, Şah İsmail'in adamlarından Şah Kulu'nun çalışmalarıyla Kızılbaşlık Anadolu'ya yayılır. Beyazid'in bu siyasi olaya karşı kuvvete başvurmasıyla bir kısım Kızılbaş Türkmen grubu Irak'a göçerler. Oraya daha önce yerleşmiş olan Türkmenlerin yardımıyla kısa sürede düzenlerini kurarlar. Bunlar içinde hakimlik, valilik gibi yüksek görevlerde bulunanlar da olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman XVI. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ı ele geçirdikten sonra askerlerinin bir kısmını koruyucu kuvvet olarak Bağdat ve yöresinde bırakmıştır.

IV. Murad, XVII. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ı aldığı zaman, askerlerinin bir kısmını sınır boylarında, daha ziyade Tellâfer, Musul, Kerkük, Hânekin, Erbil, Kızıl-Ribat, Karatepe, Mendeli, Altinköprü ve yöresine yerleştirmişti. Tarih boyunca Türkler'in Irak'la yakın ilişkisi olmuş ve bu bağıllık zamanımıza kadar devam edegelmiştir.

KÜLTÜR SANAT VE DEBİYAT

Tarih boyunca geleneklere sıkı sıkıya bağlı olarak yaşayan Urfa halkı, günümüzde okullar ve eğitim; basın-yayın organlarının en uzak köylara kadar uzanmış olması; ekonomik gelişmeyle beraber köy-şehir ilişkilerinin daha sıkı ve yaygın bir hale gelmesi; Urfa halkının, çevresiyle ilişki kurabilen, çağın hadiselerini ve yeniliklerini görerek uygulayabilen aydın bir kişilik kazanmasını sağlamıştır. Bugün Urfa şehir merkezinde başta Harran Üniversitesi ve çeşitli dallarda olmak üzere 29 Lise, 29 İlköğretim Okulu, 9 Ana okulu eğitim vermektedir. Buna rağmen sözlü geleneğe dayanan türkülerimizde ise halk ağzının temelde henüz pek değişmediğini görürüz.

Urfa müzik folklorunun temelini, sevginin her çeşidinin, insanoğlunun başından geçen her türlü olayların, gözlem ve sezgilerin dile getirildiği türküler ile dini tasvvufi düşüncelerle beslenmiş deyişler meydana getirir. Bu müziğin doğma, yaşama ve gelişme mekezini köylerde *köy odaları*, şehirde ise *sıra geceleri*, dağ *yatıları* gibi müesseseler oluştururlar.

şanlıurfa'da yüzyıllardır bir gelenek olarak süregelen *sıra gecesini*, tabii bir edep müessesesi, doğal bir terbiye okuludur. Kaynağı, insanı erdem ve prensipleri benimseme ve savunma esasına dayalı, insanların kişilik ve ahlk bakımından yetişmelerini amaçlayan bir kurum olan ahiliğe dayanan sıra gecelerinin, yakın zamana kadar yre gençlerinin yetişmesinde çok önemli bir yeri vardı. Urfa'ya has bir disiplin dahilinde ustalar tarafından sunulan müzik ise sıra gecesinin esasını oluşturmamakla birlikte, müzik icra eden kişilerin gezdii veya bunların davet edildiği sıra geceleri, Urfa'da musikinin bir disiplin dahilinde öğrenilmesi zeminini hazırlamıştır. Burada özellikle hafızlar ve onların yakın arkadaşları zakirler gibi usta sesler ile usta saz icracılarından oluşan kişiler müzik yaparlar; onların dışındakiler ise sknet içinde, büyük bir saygıyla bunları dinlerler. Bu meclislerde şarkı ve türküler *ifte* (toplucu, koro halinde); gazel ve hoyratlar ise ustalar tarafından *tek* (solo) okunur. şarkı ve türkülerin *tek* okunması gelenek dışıdır. Eskiden müzik bir fasıl dahilinde yapılırdı. Fasıl, Urfa (Klasik musikimizdeki hüseyini, yanlış kullanımla divan) veya Rast makamıyla yapılan bir taksimle başlar, sırasıyla ağır şarkı ve türküler, gazel ve aralarına serpiştirilniş oynak şarkı, türkü ve hoyratlar ile devam eder, sonunda bir saz eseriyle uyum içinde biterdi. Bu disiplinden dolayı şanlıurfa'da musıkı âlemine *heng* denir.

Köklü bir kültür şehri olan Urfa'da, makam fikrine ve fasıl tertibine dayalı, sistemli bir müzik icra edildiğinden, tarih içinde bağlama ailesi algılarının yanında kanun, ud, tambur, keman, ney, kaval, bendir, tef gibi algılar da büyük önem kazanmış ve rağbet görmüşlerdir.

Urfa'da en makbul ses, dolgun bir renge ve 3 oktav genişliğe sahip tenor cinsidir. Bu sesler genellikle ezgileri belli bir yerden sonra bir oktav tizden okuyarak toplulukta bir tür soprano ses görevini yüklenir ve müziğe ayrı bir tat katarlar.

Tezimizin adından da anlaşılacağı üzere biz bu çalışmamızda tıpkı halkın kullandığı gibi Urfa yöresinde söylenen ezgili manzum halk edebiyatı ürünlerini *türkü* adı altında topladık. Sırası geldikçe şiir biçimlerini ayrı ayrı belirttik.

Halkın musikiye olan derin muhabbeti, onun halk hayatında derinlemesine kök salmasına sebep olmuştur. Eskiden beri sözlü-sanat olarak yaşayan Urfa Halk Musikisi, geleneksel öz, tür ve biçim çeşitliliği; orijinal ritmi, parlak ifade tarzı, millî ve yerel özellikleri bünyesinde bulundurmasıyla diğer yörelerin müziklerinden ayrılır.

ETNİK DURUM

Urfa ili etnik yapısı itibarıyla diğer illere göre farklılık gösterir. İl halkının çoğunluğunu, Oğuz boyunun Bozok kolundan Döğer, Beydilli (Badıllı) ve Avşar; Üçok kolundan Bayındır ve Salur Boylarına mensup çeşitli Türkmen oymakları oluşturur. Bunlar: Karakeçili, Bucak, Beydilli (Badıllı), Döğer, İzol, Karakoyunlu, Karahan, Kacar aşiretleridir. Özbeöz Türk olan bu aşiretlerden bazıları zamanla asimile olarak bugün Kürtçe konuşmaktadırlar.

Urfa, 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında, Erzurum ve Kars civarından çok sayıda göç almıştır. Halkın “mahacı” dediği bu kesimin, geçimlerini temin ve sanatlarını devam ettirebilmeleri için “Mahacı Çarşısı” adıyla müstakil bir çarşı açılmıştır.

Çeşitli zamanlarda ve çeşitli nedenlerle Kerkük ve Harput’tan göçerek Urfa’ya yerleşen ailelerin de var olduğu bilinmektedir.

Urfa şehir merkezinde söylenen türküleri, dil hususiyetleri bakımından ele alacak olursak bu ağzın, yazı dilimiz ve diğer Anadolu ağzlarından bir çok noktada ayrıldığını görürüz. Aynı bölgede olmalarına karşılık, komşu illerden Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır ve Mardin’den de fonetik ve morfolojik bakımdan ayrılır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çağın hadiselerini ve yeniliklerini görerek uygulayabilen aydın bir kişiliğe sahip olan Urfalı, tahsilsizinden yüksek tahsillisine, memurundan üst bürokratına ve bilim adamına kadar, günlük hayatta, aile ortamında ve arkadaşlar arasında mecbur kalmadıkça yazı diliyle değil Urfa ağzıyla konuşur.

Bu hem Urfa ağızının bozulmasının gecikmesini, hem de köy ve kasabalardan yığına gelen başka etnik kökenden vatandaşlarımızın Urfa ağızına kolayca geçişlerini sağlamaktadır.

Atatürk Barajı'nın yapımıyla köyleri su altında kalan, bu nedenle şehir merkezine yerleşen vatandaşların ağızıyla yerli halkın ağız özellikleri arasında daha çok fonetik bakımdan olmak üzere bazı ayrılıklar göze çarpmaktadır.

AMAÇ

I. Bu çalışmadan amacımız Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde yer alan illerimizden Şanlıurfa'nın şehir merkezinde çokça söylenen türkü, mani, hoyrat ve divan havalarında göze çarpan ağız özellikleri ile Irak devleti sınırları içinde yaşayan Türklerin (Türkmenlerin), önemli yerleşme merkezlerinden olan Kerkük ve Tellâfer şehirleri halkının söylediği hoyrat ve manilerde görülen ağız özellikleri arasındaki müşterek noktaları ortaya koymak;

II. Urfa türkülerinin anlatım özelliklerini inceleyerek sonuçlar çıkarmaktır.

ÇALIŞMA YÖNTEMİMİZ

Urfa'nın coğrafik olarak büyük bir alana sahip olması ve il sınırları içinde Türkler yanında Arapça ve Kürtçe konuşan vatandaşlarımızın da bulunması, bizi bütün bir ili değil de belli bir alanı incelemeye mecbur kılmıştır. Çalışmamızın daha sağlıklı olabilmesi için, alan olarak doğup büyüdüğümüz, diline bilinçli bir şekilde hakim olduğumuz Urfa şehir merkezini seçtik. Lisans tezimizin "Urfa ağız ve Grameri-1972" olması dolayısıyla bu ağız üzerine önceden yapmış olduğumuz incelemelerin de katkısıyla bu çalışmamızın daha sağlıklı olacağını düşündük.

Urfa türkülerinin ağız özelliklerini incelemeye esas olarak aldığımız malzemeler, musiki meclislerinde canlı olarak kaydettiğimiz müzikler ile taş plak kayıtlarıdır.

Canlı olarak kaydettiğimiz müzikleri, okuyucuların dikkatini çekmemek ve tabiiyetlerini bozmalarına sebep olmamak için musiki meclislerinde, icranın tabii

akışı sırasında kaydettik. Böylece okuyucular kendi havalarında, daha tabii bir biçimde icrada bulunuyorlardı. Meclisin havasını dağıtmamak için soru sormadık, müdahale etmedik. Zaman zaman onlardan biri olarak biz de icraya katıldık. Türkülere ve müziğe ilişkin bilgileri ise daha sonra sohbet biçiminde aldık.

Derlemelerimizin çoğunu, 60 yaşın üzerinde, Urfa dışına pek çıkmamış kaynak kişilerin oluşturduğu musiki meclislerinde yaptık. Türküleri içlerine sinerek icra etmeleri için, ettikleri teklifi kıramayarak bazan bir çalgıyla kendilerine eşlik ettik. Yalnızca Fatma Sabırlı ve İsmet Öcal ile olan çalışmamızı sohbet biçiminde gerçekleştirdik.

Kerkük ve Tellâfer ağızlarının özellikleri konusunda ise bu alanda daha önce yapılmış çalışmalardan yararlandık.⁽¹⁾

Lisans tezimizi hazırlama sırasında (1972) incelediğimiz, bizden önce Urfa Ağızı üzerine yapılmış, bugün kütüphanelerden kaldırılmış olan lisans tezi seviyesindeki çalışmalara ait notları ve yayınları tekrar gözden geçirdik.⁽²⁾

Tam olmasa da belli bir disiplin içinde yapılan ilk ciddi çalışma, şüphesiz ki Kemal Edip (Kürkçüoğlu)'nun *Urfa Ağızı* adlı eseridir. Bizim de çocukluğumuzda ve gençliğimizde kullandığımız bu ağız, köklü ailelerin oluşturduğu özbeöz yerli halkın ağızıdır.

Urfa ağızını genel yazı diliyle mukayese etme yöntemiyle hazırlanan bu eser, eski gramer terimleriyle aktarılan fonetik ve morfolojik bilgiler yanında, bugün unutulmuş birçok kelimeyi de bize hediye etmiştir. Kemal Edip bu çalışmasında Urfa Ağızı'nın, genel görünüşü bakımından Azeri Diyalekti'ne bağlılık gösterdiğini ifade eder.

1. Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi*. Sadeddin Buluç, "Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri". Sadeddin Buluç, "Telafer Türkçesi Üzerine", Habib Hürmüzlü, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*.

2. Kemal Edip, *Urfa Ağızı*, TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945; Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağızı*, TDK Yay. 666, Ankara, 1997 Salih Önen *Urfa Ağızı*, Ankara Üniversitesi DTCF Lisans Tezi, 1955; Ali Mithat İnan, *Urfa Ağızı*, Ankara Üniversitesi DTCF Lisans Tezi, 1964; Müşfike İnan, "Urfa Kelimeleri", HBH IV/44, (1934), s. 174; Müşfike İnan, "Urfada Kullanılan Bazı Kelimeler", HBH VII/89-90 (1939), s. 99- 100.

Urfa ağızı üzerine yapılan çalışmalar arasında en kapsamlı olanı, buyk bir isabetle yalnızca Urfa merkez halkının ağızını esas alarak inceleyen Yard. Doç. Dr. Sadettin zelik'in *Urfa Merkez Ağızı* adlı eseridir. Bu çalışmada, son 20-30 yıl içinde Urfa'da meydana gelen gler nedeniyle, ses ve biçim özelliklerinde ortaya çıkan farklılaşmaları da görmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ (Fonetik)

I. ÜNLÜLER

Urfa ağzındaki ünlüler, süreklilik bakımından ne kısa ne de uzun, normal uzunluktaki ünlülerdir. Türküleri derlerken de bunu tespit ettik. Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş alınma kelimelere ait uzun ünlüler (عاشق *āşık* ve یار *yār* kelimeleri dışında) çok defa normalleştirilirler: قَادِر *qādir* > *qadır* “kadir” (7/4), ارباب *erbāb* > *erbap* “erbap” (10/8), حَمَام *ḥammām* > *ḥemam* “hamam” (21/15) gibi. Ancak ses düşmesi veya kaynaşması sonucunda ortaya çıkan uzun *i* ile divan şiiri biçiminde yazılmış şiirlerde bulunan alınma kelimelerdeki uzun *i*, seslendirme sırasında uzunluklarını korurlar.

Urfa türkülerini incelerken, ağızlarda tesbit ettiğimiz ünlüler, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* seslerine ek olarak *i, u, ü* seslerinin *e*'ye kaçan dar, düz, yarı yuvarlak ve kapalı şekilleri olan *ĩ, ũ, ụ̈* ile *ô* (ince, yarı dar o), *é* (kapalı e) ve *ī̇* (uzun i)'dir. Bu sesleri sırasıyla şöyle tanımlayabiliriz:

a

Düz, geniş, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *adam, zaman, paşa, masa* vb. kelimelerindeki normal *a* sesidir.

e

Düz, geniş, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ezme, gezme, seccade* vb. kelimelerdeki normal *e* sesidir.

ı

Düz, dar, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ılık, bıçak, bacı* vb. kelimelerdeki normal *ı* sesidir.

i

Düz, dar, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ile, bir, bekçi* vb. kelimelerdeki normal *i* sesidir.

o

Yuvarlak, geniş, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *oya, boya, depo* vb. kelimelerdeki normal *o* sesidir.

ö

Yuvarlak, geniş, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *ördek, göz* vb. kelimelerdeki normal *ö* sesidir.

u

Yuvarlak, dar, kalın türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *uzun yuva, kuzu* vb. kelimelerdeki normal *u* sesidir.

ü

Yuvarlak, dar, ince türden olan, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan, *üşümek, gönül, üzüntü* vb. kelimelerdeki normal *ü* sesidir.

é (kapalı e)

Düz, geniş, kapalı türden olan, Türkiye Türkçesi konuşma dilinde bulunan fakat yazı dilinde kullanılmayan kapalı *e* sesidir.

il > él > el (26/2), *itme > étme > etme* (17/4), *gice > géce > gece* (4/9), *dirler > dérler > derler* (92/8), *nire > nère > nere* (29/21) örneklerinde görüleceği gibi, Osmanlıcanın sonuna doğru *i > é > e* yönünde *e* olma eğilimine giren *i* ünlüsünün, *é* aşamasında kalıplaşmış biçimi olan *kapalı e*, Urfa ağzında çokça kullanılan ünlülerden biridir. *i* ünlüsüne yakınlığı dolayısıyla yanındaki açık ünlüyü kapalı yapma eğiliminde olan *y* ünsüzü, Urfa ağzında da *é* ünlüsünü açık *e* ünlüsüne tercih etmektedir: *giy > gèy* (8/8), *sabreyle > sabrèyle* (26/5). *aney* (ana+ey) > *ané* “anacığım” (39/5). *ley > lè* (32/2). Bu oluşum, yalnızca Urfa ağzı, Azerî Türkçesi ve Irak Türkmen Türkçesinin bir özelliği olmayıp Türkçenin Anadolu’da görülen genel eğilimidir.

ĩ

Kısa ve yerine göre vurgusuz, *i-é* arası, boğaz gerisinde seslendirilen ve *é* sesine doğru kaçan, *i* sesine göre daha kalın bir ünlüdür: *ĩsterem* “isterim” (8/2), *berĩ* “beri” (1/2), *evlerĩnĩn* “evlerinin” (1/12), *ĩndĩrĩr* “indirir” (2/6), *gelmedĩ* “gelmedi” (9/10). Bu ünlü aslında, konuşma dilinde özellikle birinci hecenin dışında tüm

Anadolu’da, kullanılan bir sestir. Örnek olarak: “gitti” sözcüğü seslendirilirken çıkan ikinci *i* sesi birinciyle aynı nitelikte değildir. İşte ikinci hecedeki *i* sesi bu sestir.

ĩ

Bu ses *i* ünlüsünün normalden biraz uzun biçimidir. Kelime sonundaki teklik 2. şahıs eki ile teklik 2. şahıs iyelik eki olan *y* ünsüzünün düşmesi sonucu Urfa’da bazı ağızlarda ortaya çıkmaktadır: *seniñ > seniŷ > seniĩ* “senin” (4/18), *ettiñ > ettiŷ > ettiĩ* “ettin” (17/9).

ũ

Bu ses *u* ile *ı* arası, daha çok *ı* sesine doğru kaçan yarı dar-yuvarlak bir ünlüdür. Bazı kelimeler yörede hem *ũ* hem de *ı*’lı seslendirilirler: *bozulmuş* (24/7) / *bozũlmuş* (80/3), *boynũmda* (40/8) / *boynımda* (92/12). Bu ünlü de Urfa ağızında kelime başında görülmedi.

ũ

Bu ses *ũ* ile *e* arasında, boğaz gerisinde seslendirilen ve *e* sesine kaçan, *ũ* sesine göre daha kalın yarı dar-yuvarlak bir ünlüdür: *dũştũ* (33/5), *bugũn* (119/5).

Urfa ağızında birinci hece dışında yuvarlak ünlü bulunmadığı için *ũ* yerine yaygın olarak *ĩ* ünlüsü kullanılmaktadır. *çöktĩ* “çöktü” (110/6), *dũştĩ* “düştü” (46/6, 119/13), *göynĩm* “gönlüm” (33/2). Bugün yuvarlaklaşmaya doğru gidiş dönemi yaşayan Urfa ağızında *ĩ* ünlüsü yerine *ũ*, *ũ* ünlülerinin de kullanıldığını görüyoruz: *gözlĩ* / *gözlũ* (92/2), *bürĩdĩ* / *bürũdũ* (93/12)

Ünlülerin Özellikleri

Türkçede *ı* sesi dışında bütün ünlüler normal uzunluğa sahiptir. Türkçenin bu özelliği *alınma* kelimeleri de etkilemiştir. Urfa ağızında da tüm *Doğu Anadolu ağızlarında* olduğu gibi, *alınma* kelimelerdeki uzun ünlüler sistemli bir şekilde kısalarak normal uzunluktaki ünlülere dönüşmüşlerdir: *حال* *hāl* > *ħal* “hal, durum” (9/6), *مخمر* *maħmũr* > *maħmur* “uykulu, sersem” (88/4) vb. Yalnız, teklik ikinci şahıs eki *n* sesinin Urfa ağızında *y*’ye dönüşmesi ve bazan bu *y*’nin de düşmesi sonucu kelime sonundaki *i* sesinin uzun seslendirildiği de görülür: *ettin* > *ettiŷ* > *ettiĩ* “ettin” (17/9).

Urfa ağzında *o*, *ö* ünlüleri, Türkçenin genel kuralında olduğu gibi yalnızca birinci hecede bulunurlar. Eskiden Urfa halk ağzında hiç kullanılmayan şimdiki zaman *-yor* ekinin bugün bu kuralı bozarak halk ağzında yer almaya başladığını görüyoruz. Bu değişim, hem eğitim-öğrenim, yazı diline özenme, yaygın iletişim araçlarının etkin yayını; hem de türkü okuyan sanatçıların tüm Anadolu'ya seslenmeyi düşünmeleri ve müziğin merkezi olan İstanbul'daki sanatçılara özenmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bugün Urfa ağzında her iki biçim de kullanılmaktadır: *gidiyor* (82/10), *gıdiy* “gidiyor” (30/3).

II. ÜNSÜZLER

Urfa türkülerini incelerken, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* seslerine ek olarak *ğ, ħ, ĩ, k̄*, ‘(ayın) ve ’ (hemze) seslerini tesbit ettik. Bu ek sesleri sırasıyla şöyle tanımlayabiliriz:

ğ

Arapça'nın ġ (*gayın*) sesine yakın bir arka damak ünsüzüdür. Aslında *ğ* olan ve kuvvetli bir *ğı* sesi veren bu ünsüz, Türkiye Türkçesinde kelime başında genellikle: *غزال* *ğazāl* > *gazal* “ceylân”, *غزل* *ğazel* > *gazel* “şiiir biçimi”, *غفران* *ğufrān* > *gufran* “affetme”, *غربت* *ğurbet* > *gurbet* “gariplik” örneklerinde olduğu gibi *g* sesine dönmüştür. Kelime içinde ve sonunda ise: *ağaç* > *ağaç*, *oğlağ* > *oğlak*, *sağ* > *sağ*, *ağ* > *ağ*, *dağ* > *dağ* > *dā* örneklerinde görüldüğü gibi hafifleşmiş, adeta belirsiz bir hale gelmiş olmasına rağmen, bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Azerî sahasında eski şeklini korumaktadır: *غزل* *ğazel* > *gezel* “gazel, şiiir biçimi” (119/1), *غافل* *ğāfil* > *ğafil* “dalgın” (121/8), *غمزه* *ğamze* > *gemze* “süzgün bakış” (59/8), *ağaç* (40/17), *dağ* (29/10).

ħ

Alfabemizde ve Türkçe kelimelerde bulunmayan, söylanişi de Türk hançeresine uygun olmayan, Arapça kelimelerde bulunup Arap alfabesinin ح harfiyle, yazı dilimizde *h* harfiyle gösterilip o şekilde seslendirilen, sert, nefesli bir *h* ünsüzüdür. Türk yazı dilinde *h*'ya dönmesine rağmen Güneydoğu Anadolu illeri

ağzında hala aslını korumaktadır. Daha çok Arapçadan dilimize geçmiş kelimelerde bulunan bu ses Urfa ağzında aslına uygun şekilde seslendirilir: حسرت *hasret* > *hesret* “özlem” (2/4) حرام *harām* > *heram* “yasak şey” (10/5) vb.

Türkçe olmayan, ancak Arap dili etkisiyle Bölge ağzına girmiş olan bu yabancı sesin, şuursuzca kullanım neticesi, aslında bulunmayan kelimelerde bile kullanılmış olduğunu görüyoruz: هفته *hefte* > *hefta* “hafta” (70-8), قهوة *kahve* > *keḥve* “kahve” (24/2), ayva > *heyva* “ayva” (40/9).

h

Konuşma dilimizde olduğu halde alfabemizde bulunmayan, yazı dilimizde alfabemizin *h* harfiyle, Osmanlı alfabesinde خ harfiyle gösterilen, boğazın derinliklerinden gelen hırıltılı, tonlu bir orta damak ünsüzüdür. Urfa ağzı, kelime içinde ve kelime sonunda eskiden beri geniş bir *h* eğilimi içindedir. Bu ses Türkçe kelimelerdeki *ḫ* sesinin tonlulaşmış şeklinden başka bir şey olmayıp Azerî ağzı ile Anadolu ağızları arasındaki önemli ortak seslerden biridir: *hanım* “hanım” (4/20), *ayrılıḫ* “ayrılık” (13/7), *yohsıllıḫ* “yoksulluk (2/5) vb.

Urfa ağzında kelime sonundaki *h* ünsüzü, iki ünlü arasında *g* ünsüzüne döner: yanaḫ / yanağıda “yanağında” (5/15), narlıḫ > narlığa “narlığa” (25/9), varlıḫ > varlığa “varlığa” (25/10), darlıḫ > darlığa “darlığa” (25/12), yazıḫ > *yazıg oldu* (5/4), çoḫ > *çoğ egledim* (12/10).

Bir kelime ile örnekleyeceğimiz önemli tespitlerden biri de *h* sesinin Urfa’da bazı ağızlarda *h* ile seslendirilmesidir: خراج *ḫarāc* > *herac* “haraç” (106/3).

k

Bu ses aslında yazı dilimizdeki kalın *k* (*ka*) ünsüzüne yakın olup, damağın biraz daha arkasından çıkarılan, patlayıcı ve kalın türden, tonsuz bir art damak ünsüzüdür: *kara* “kara” (18/12), *kaçaḫ* “kaçalım” (55/3), *uykıda* “uykuda” (10/4), *daracıḫ* “daracık” (29/2). Urfa ağzında *ḫ* ünsüzünün ince ünlülerle bile kalın seslendirildiği de görülür: قلم *kelem* “kalem” (1/13), رقم *reḫkem* “rakam” (1/13), قدر *kedem* “kadem” (125/11), فرقت *kedem* “kadem” (125/11), قهوة *keḥve* “kahve” (29/16), قدم *kedem* “kadem” (125/11), فرقته *kedem* “kadem” (125/11), قضاة *kedem* “kadem” (125/11), فِرْكَت *fırkat* “fırkat” (128/6), قلب *kelb* “kalp” (128/8), قضاء *kedem* “kadem” (125/11), کَرِش *keriş*

“karış” (29/12) vb.

‘ (ayın)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan, Arap asıllı olup Arapçada ع işaretini ile karşılanan bu gırtlak ünsüzü, Urfa ağzında canlılığını sürdürmektedir. Kelime başında varlığını korur: عشق ‘aşk > ‘aşk (35/11), عطار ‘attār > ‘ettar “aktar” (49/5), علاج ‘ilāc > ‘ilac “ilaç” (90/6), عرب ‘arab > ‘arab “arap” (8/5), عسكر ‘asker > ‘esker “asker” (65/9), عرفان ‘irfān > ‘irfan “irfan” (22/6), عمر ‘ömr > ‘ömrüm “ömrüm” (6/6); kelime içinde ve sonunda ise bazan aslını korur: معاصي ma‘āṣī > me‘asi “günahkâr” (36/10); bazan da ħ ünsüzüne dönüşür: معشر ma‘şer > meħşer “maşer” (39/6), طالع tāli‘ > taliħ “şans” (57/13) vb. Urfa ağzında ayın sesinin, kelime içinde ağızdan ağıza farklı seslendirildiği de görülür. Bazı ağızlarda aslını korur: معدة mi‘de > me‘de “mide”; bazı ağızlarda ise ^ (yumuşak ayın) sesine dönüşür: معدة mi‘de > me^de “mide”. Başlarında ayın sesi bulunmayan bazı kelimelerin, Urfa’da bazı ağızlarda bu ses varmış gibi seslendirildiği de görülür: احوال aħvāl > ‘eħvāl “ahval” (121/6), احباب aħbāb > ‘eħbap “ahbap” (29/20); aslında hemze olan sesi, Urfa’da ayın veya yumuşak ayın gibi seslendiren ağızlar da vardır: مأمور me’mūr > me‘mur / me^mur “memur” gibi. Ancak bunu türkü metinlerini derlerken göremedik.

’ (hemze)

Alınma kelimelerdeki hemze, divan şiiri biçiminde yazılmış şiirlerin okunuşunda varlığını korur: مأيوس me’yūs > me’yūs “ümitsiz” (126/4); kelime içinde, bazan y sesine döner: مائل mā’il > mayil “düşkün” (53/3), دائما da’ima > dayma “daima”, فائدة fa’ide > fayda “fayda” (68/12); bazan v sesine döner: سؤال su’al > suval “sual, sorma”; bazan ^ (yumuşak ayın) biçiminde seslendirilir: مأمور me’mūr > me^mūr “memur” (123/23); bazan da düşer: تأثير te’sir > tesir “tesir”. Kelime sonunda daima düşmüştür: انبياء enbiya’ > embiya “enbiya” (103/7).

ñ

Urfa ağzında *ñ* “nazal n” denilen geniz ünsüzü yoktur. Bünyesinde eskiden bu ünsüzü taşıyan kelimelerde bu ses *ng, g, n, v, y* seslerine dönmüştür: yeñi > yengî (23/5), deñiz > dengiz,⁽¹⁾ öñ > ög,⁽²⁾ kaçırırısñ > kaçırırısın (98/5), yalıñız > yalavız,⁽³⁾ baña > biye,⁽⁴⁾ saña > siye (4/8), piñar > piyar,⁽⁵⁾ babañ > babay (11/3).

Ünsüzlerin Özellikleri

Urfa ağzında *j* sesi yoktur. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi bu ses yalnızca alınma kelimelerde görülmektedir. Derlemelerimizde yalnızca *c > j* değişmesi sonucu biçimlenmiş وجدان *vicdan* > *vişdan* (119/6) sözcüğünü tespit edebildik. Alınma kelimelerdeki ء hemze (ʾ), ذ zel (z), ث se (ş), ص sad (ş), ض dad (z), ط tı (t), ظ zı (z) ünsüzleri ses değeri bakımından Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da tamamiyle Türkçeleşmiş, ancak *ayın* ve *h* sesleri asli özelliklerini çoğunlukla hala sürdürmektedirler.

A. Kelime Başında Bulunmayan Ünsüzler

Kelime başında bulunmayan sesler bakımından Urfa ağzı Türkçenin genel kurallarına bağlılık gösterir. Tespit ettiğimiz türkü metinlerindeki durum halk ağzı için de geçerlidir.

c

Bu ses bir özel ad olan “Cabur” kelimesi dışında türkü metinlerimizde Türkçe kelime başında görülmedi. Türkü metinlerimizde olduğu gibi Urfa halk ağzında da ancak yabancı asıllı kelimelerin başında bulunmaktadır.

ğ

Kelime başında bulunmayan, kelime içinde az görülen bir ünsüzdür. İstanbul Türkçesinde kelime sonundaki *k*'ların iki ünlü arasında *ğ*'ya dönüşmesine karşın, Urfa ağzında *g*'ye döner: melek > *melegî* (23/6), yelek > *yèlegî* (23/7) vb.

1. Kemal Edip, *Urfa Ağzı* TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945, s. 105
2. Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yay. 666, Ankara, 1997, s. 266
3. Kemal Edip, a.e., s. 141
4. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84
5. Kemal Edip, a.e., s. 129

l

Bu ses, yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da kelime başında bulunmaz. Metinlerde *le, ley, li, lo* ve *lolo* gibi aynı kökten gelen kelimeler tespit ettik ki, bunlar konuşmada seslenme edatı, ve müzikte terennüm fonksiyonu taşıyan kelimelerdir.

m

Bu ses Türkçede olduğu gibi Urfa ağzında da *alınma* kelimelerin dışında, ancak ses ve tabiat taklidi kelimelerde görülmektedir. Bu çalışmamızda, başında *m* sesi bulunan yalnızca birkaç Türkçe kelime tespit edebildik: *mingır* “şingır mingır” (3/4), *memelî* (13/12), *mor* (20/2), *men*.

v

Bu sesi, *b > v* değişikliği sonucu ortaya çıkmış olan *ver-* ile aslında *ur-* olup da sonradan *vur-* şekline giren kelimeler dışında, türkü metinlerimizde Türkçe kelimelerin başında göremedik. Urfa ağzında *vur-* fiilinin *ur-* biçiminde kullanıldığı da görülür: *ur-* (110/1).

z

Türkü metinlerimizde *z* sesi ile başlayan Türkçe kelimeye rastlamadık. Bu ses Urfa halk ağzında da *alınma* kelimelerin veya bir iki ses taklidi ve yakıştırma kelimenin başında bulunmaktadır: zingillenmek, zonklamak (6) vb.

B. Kelime ve Hece Sonunda Bulunmayan Ünsüzler

Türkçede genellikle kelime ve hece sonunda bulunmayan *b, c, d, g, ğ* seslerinin Urfa ağzında bu kuralı bozduğu görülür. Bunlardan *b, d, ğ* sesleri, *kebāb > kebab* “kebab” (73/3), *‘aceb > ‘aceb* “acep” (75/6), *kemend > kemend* “kement” (69/5), *sened > sened* “senet” (103/4) gibi yabancı asıllı kelimelerde; *c* ve *ğ* sesleri ise hem: *dağ > dağ* “yara” (125/19), *çok > çoğ* “çok” (9/6) gibi Türkçe; hem de *خراج ḥarāc > ḥerac* “haraç” (106/3), *علاج ‘ilāc > ‘ilac* “ilaç” (90/6) gibi alınma kelimelerin sonunda görülürler. *ğ* sesi Eski Türkçede kelime ve hece

6. Kemal Edip, a.e., s. 145

sonunda kullanılmış ve bugün Batı Türkçesi dışında Türk şivelerinin bazılarında da var olan bir sestir.

Burada şunu belirtmek gerekir ki bu durum Urfa ağzında yaygınlık gösteren, kesinlik kazanmış bir kural değildir. Çünkü sonu tonlu ünsüzlerle biten alınma kelimelerde bu seslerin tonsuzlaştırıldığı da görülür: مقصود maḫṣūd > *maḫṣut* “maksat” (57/17), مكتوب mektüb > *mektip* “mektup” (75/4), غريب ġarīb > *ġerip* “garip” (115/2), عجب ‘aceb > *‘acep* “acep, acaba” (75/6) örneklerinde olduğu gibi.

III. SES DEĞİŞMELERİ

A. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

Türkçe’de kelime kök ve eklerinde bulunan ünlüler, çeşitli sebeplerle zaman içinde değişikliklere uğramışlardır.⁽⁷⁾ Türkü metinlerimizde aynı kelime ve eklerin değişik ünlülü şekillerinin bulunması ünlü değişmelerinin hala devam ettiğini göstermektedir. Metinlerimizde görülen belli başlı ünlü değişmeleri şunlardır:

1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

a > e

Bu değişme genel olarak *ç, b, m, r, s, ş, y* ve özellikle yabancı asıllı kelimelerdeki *ğ, h, ħ ve k* gibi ünsüzlerin inceltme etkisine bağlı görülmektedir. Bu inceleme sırasında *ğ, h, ħ ve k* ünsüzlerinin aynen korunmasının, bölgede en dikkate değer özelliklerden biri olduğunu gördük. Türkü metinlerimizde şunları tespit edebildik: اغيار *ağyār* > *eğyār* “ağyar” (19/8), احوال *aḥvāl* > *ēḥvāl* “ahval” (121/6), امان *amān* > *eman* (18/6), غفلت *gāflet* > *geflet* “gaflet” (19/12), غم *ğamm* > *gem* “gam” (57/12), غمزه *ğamze* > *gemze* “gamze” (59/12), غريب *ğarib* > *gerip* “garip” (71/3), غزل *ğazel* > *gezel* “gazel” (119/1), حجاج *Ḥaccāc* > *Ḥeccāc* “Haccac” (125/25), حقی *Ḥaqqı* > *Heḳko* “Hakkı” (23/2), حالا *ḥālā* > *hela* “hala” (39/9), حلب *Ḥaleb* > *Ḥeleb* (Halep) (28/12), حلقه *ḥalka* > *helka* “halka” (121/4), حمام *ḥammām* > *hemam* “hamam” (21/15), حرام *ḥarām* > *heram* “haram” (10/5), حسرت *ḥasret* > *hesret* “hasret” (2/6), حسن *Ḥasan* > *Hessan* “Hasan” (39/7), حیات *ḥayat* > *heyat* “hayat” (42/2), (106/3), خلاص *ḥalaş* > *hellas* “halas” (36/12), خلق *ḥalk* > *helk* “halk” (84/4), خنجر *ḥancer* > *hençer* “hançer” (21/2), خسته *ḥaste* > *heste* “hasta” (15/8), قبر *qabr* > *kebr* “kabir” (120/5), قضاء *қада’* > *keda* “kada, kaza” (13/5), قدم *qadem* > *kedem* “kadem” (125/11), قدر *qader* > *ķeder* “kader” (78/8), қadar > *ķeder* “kadar” (63/6), قهوة *qahve* > *ķehve* “kahve” (24/2), قلب *qalb* > *ķelb* “kalp” (19/13), قلم *qalem* > *ķelem* “kalem” (1/13), karış > *ķeriş* “karış” (29/12),

7. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000, s. 79

قبطان *qaytān* > *keytan* “kaytan” (87/12), راحت *rāḥat* > *reḥet* “rahat” (121/23), رقم *raqam* > *reḳḳem* “rakam” (1/13), صباح *ṣabāḥ* > *sebbeh* “sabah” (52/6), صاحب *ṣāḥib* > *seḥep* “sahip” (24/11), صحراء *ṣaḥra* > *seḥra* “sahra” (121/9), صنم *ṣanem* > *senem* “sanem” (125/5). Aynı özellik az da olsa Türkçe kelimelerde de görülür: *ḳemu* “kamu” (122/4), *ḳerīṣ* “karış” (29/12).

a > ʿ

Bu değişme, genel olarak *ʿ* sesinin oluşmasına sebep olan *y* ile inceltme özelliği taşıyan *ḥ* ve *ḫ* ünsüzlerinin varlığından ileri gelmektedir. Nitekim Urfa’da bu sesler tek başlarına seslendirilirken *ḥ* sesi “hè”, *ḫ* sesi ise “hè” biçiminde ince ünlüyle seslendirilirler. Tesbit ettiğimiz yabancı asıllı kelimelerde bu sebep açıkça görülmektedir: حيران *ḥayrān* > *ḥeyran* (73/7, 71/3, 54/3, 11/6), خيلى *ḫayli* > *ḥeyli* (121/11), ناي *nāy* > *nēy* (115/4), غير *ḡayr* > *ḡeyr* (125/7) örneklerinde olduğu gibi.

ı > ʿ

Bu değişme, حرص *ḥırs* > *ḥırs* “hırs” örneğinde olduğu gibi Urfa ağız konuşma dilinde görülmesine karşılık türkü metinlerinde görülmedi.

ı > i

Az görülen bir değişmedir. Metinlerimizde tespit edemediğimiz bu değişmenin halk ağzında *ıssız* > *issız*, *ırak* > *iraḥ* gibi örnekleri vardır.

2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

i > ĩ

İnce-dar olan *i* ve *ü* ünlülerinin Urfa ağzında birinci hece dışında ve *y* ünsüzünün yanında olmamak kaydıyla daima genişleme ile *é* ünlüsüne kaçan, *i-é* arası bir ses olan *ĩ*’ye dönüştüklerini genişleme maddesinde belirtmiştik. Aynı eğilimi *ç*, *n*, *r*, *ş*, *t* seslerinden önce gelmemek kaydıyla ilk hecede de görebiliyoruz. Demek ki saydığımız istisnalar dışında, Urfa ağzında *i* ünlüsünde bir genişleme, *i > ĩ* olayı vardır: *bilir* > *bĩlr* (37/6), *bize* > *bĩze* (63/7), *bizi* > *bĩzi* (57/9), *gibi* > *gĩbi* (72/12), *ister* > *ĩster* (79/3), *gibi* > *kĩmĩn* (48/3), *kirpik* > *kĩprĩk* (16/12), *yiğitsen* > *igĩtsey* (104/12) kelimeleri bu olayın metinlerimizde tesbit ettiğimiz örnekleridir.

ö > ô

Bu deęişimi yalnızca Farsça asıllı bir kelimedede görebildik: کور kūr > kör > kôr (55/15).

3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Genel olarak *b*, *p*, *m* gibi dudak ünsüzleri ile *f*, *v* diş-dudak ünsüzlerinin sebep oldukları yuvarlaklaşma olayına Urfa ağzında da rastlarız. Konuşma dilinde bunun örnekleri daha da çoğaltılabilirse de yuvarlaklaşma Urfa ağzında pek yaygın bir dil olayı değildir.

a > o

Urfa ağzındaki Türkçe kelimelerde, genel olarak birinci hece dışında *o* ünlüsü bulunmaz. Metinlerimizde bu değişimi yalnız *baboş* “babacığım” (60/5) sözcüğünde görüyoruz. Kelime Urfa ağzı konuşma dilinde *babo* biçimiyle de yaygındır. Bunun *baba* ismine *oy* seslenme edatının eklenmesi ve sondaki *y* ünsüzünün zamanla düşmesi sonucu oluştuğu açıktır. Kelime sonundaki *ş* ünsüzünün ise *anaç*, *babaç*, *ataç* gibi kelimelerde görülen, sevgi ifade eden, işlek olmayan *-ç* ekinin *-ş* sesine dönmesiyle ortaya çıktığı kanaatindeyiz: *babo-ç* > *babo-ş* > *baboş*

Bu değişimle oluşan, sevgi ve içtenlik ifade eden seslenme biçimiyle, Urfa ağzında, özellikle şahıs isimlerinde çok karşılaşılr:

Memet+oy > *Memo* / *Memoş*

Meşemet+oy > *Meşemedo* / *Meştoş*; hafifletilmiş biçimi: *Meşo* > *Meşoş*

Alı+oy > *Alo* / *Aloş*

ana+oy > *ano* / *anoş*

e > ö

توبه tevbe > töbe “tövbe” (14/4), devşirir > döşürür (98/2, 29/17) kelimelerinde gördüğümüz bu değişmenin, *v* ünsüzünün düşerken *e* ünlüsünü yuvarlaklaştırmasından ortaya çıktığı açıktır. Bu yuvarlaklaştırma Azeri Türkçesinin bir özelliğidir.

ı > u

Bu değişme de ilimiz ağzında pek nadir görülür. Aslında *ı* ünlüsünün değişmesi olayına Urfa ağzında *sıva* > *suva*, *zıbın* > *zubun* gibi bir kaç örnek

dışında pek rastlanılmaz. Çalışmamızda şu kelimeleri tespit edebildik: sıra > *sura* (87/18), kapı > *kapu* (87/2), avına > *avuna* (14/2).

i > ü

İlimiz ağızında az görülen bir değişmedir: çift > *çüt* (8/12, 21/16, 85/11)'ün çok yaygın bir değişme olmasına karşın, sevdiğim > *sevdüğüm* (87/16), sevgilim > *sevgülüm* (87/17) değişmelerinin kişiye ait ve geçici olduğu kanaatindeyiz.

4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Urfa ağızında yuvarlaklaşma yanında, bir Eski Anadolu Türkçesi özelliği olan düzleşme eğilimi de görülür: hatun > *hatın* (31/9), komşu > *komşı* (10/13), kuzu > *kuzu* (15/2, 110/15), onu > *onu* (6/2), olur > *olır* (12/7), topuk > *toppıg* (63/9), uçtu > *uştı* (72/3) örneklerinde olduğu gibi.

Birinci hece dışındaki dar-yuvarlak *u* ünlüsünde eskiden beri görülen düzleşme, yazı diline özen ve eğitim-öğrenim sonucu yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Dar-yuvarlak olan *u* ve *ü* ünlüleri, halk ağzının büyük bir bölümünde ve türkü metinlerinde *ũ* ve *ũ* gibi yarı yuvarlak bir hal alarak düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından yazı dilimize yaklaşmaktadırlar. Halk ağzı ile türkü metinlerini karşılaştırdığımızda bu yaklaşımı açıkça görürüz. Aşağıdaki tablo bu konuda bize fikir verecektir.

<u>halk ağzında</u>	<u>türkü metinlerinde</u>	<u>yazı dilinde</u>
<i>boynımda</i>	<i>boynũmda</i> (40/18)	boynumda
<i>doyılmaz</i>	<i>doyũlmaz</i> (74/18)	doyulmaz
<i>domırcağ</i>	<i>domũrcağ</i> (50/8)	tomurcuk
<i>koynında</i>	<i>koynũnda</i> (21/16)	koynunda
<i>kumrıca</i>	<i>kumrũca</i> (74/9)	kumruca
<i>olır</i>	<i>olũr</i> (41/6, 79/7, 115/3)	olur
<i>uştı</i>	<i>uštũ</i> (8/12)	uçtu
<i>yuğıdan</i>	<i>yuğũdan</i> (62/7)	uykudan
<i>zulım</i>	<i>zulũm</i> (74/14)	zulum, zulüm

Az sayıda da olsa Urfa ağızındaki bazı kelimelerin ilk hecelerinde düzleşme görülür. Ancak bu kelimelerde de yukarıda belirtildiği gibi yuvarlaklaşma yönünde

bir değişme vardır:

<i>bı</i>	<i>bũ</i> (59/14)	bu
<i>birda</i>	<i>bũrada</i> (12/8)	burada
<i>birnında</i>	<i>bũrnında</i> (59/7)	burnunda

o > a

Urfa ağzında çok az görũlen bir değişmedir: soğuk > *savıh*.⁽⁸⁾ Metinlerimizde örnek kelime tespit edemedik.

ö > e

Kelime başında ve ilk hecede, çok seyrek görũlen değişmelerden biridir: öyle > ele (86/15), böyleyimiş > bëlemiş, bëylemiş (126/8), çözülmüş > çézilmış (128-3)

u > ı, i

Aslında *u* sesi taşıyan kelimelerdeki bu sesin Batı Türkçesinde *i*'ye döndüğü ve bu değişikliğin Eski Anadolu Türkçesinden sonra tamamlandığı bilinmektedir. Eskiden gelen bu düzleşme hadisesi, eğitim ve yazı diline özen sonucu bugün Urfa ağzında yavaşlamakta ve ünlü uyumu bugünkü normal haline gelme eğilimi göstermektedir. Urfa ağzında kelime başında bu düzleşme belli bir etkene bağlanmaksızın metinlerimizde tesbit edemediğimiz ufak > *ifağ* sözcüğünde görũlür. İlk hecede ise murad > *mirad* (26/6), duvara > *divara* (86/14) kelimelerinde görũlmektedir. Soraki hecelerde görũlen düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu ve her iki şeklin kullanılması ise hala geçiş döneminin yaşandığının bir göstergesidir: *boynumda* (92/12) / *boynũmda* “boynumda” (48/18), *koynuna* “koynuna” (29/11) / *koynũnda* “koynunda” (21/16), *oldı* (5/4) / *oldũ* “oldu” (99/2) v.b.

ü > i

Bu da yine Urfa ağzında bugün pek rastlanılmayan bir düzleşme hadisesidir. Metinlerimizde yalnızca bir örneğini tesbit edebildik: tüy > *tiv* (41/7).

8. Mehmet Özbek, **Urfa Ağzı Grameri**, İÜ Ed. Fak. Lisans Tezi, 1972, s. 19

5. Geniş Ünlülerin Daralması

a > i

Dilimizde özellikle *y* ünsüzünün etkisiyle ortaya çıkan yaygın bir değişmedir. Metinlerimizdeki örneklerden bazıları şunlardır: *kalmiya* “kalmaya” (40/5), *almiya* “almaya” (40/6).

e > é

Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kelime başında ve ilk hecede *e* olan; özellikle eskiden *i* iken Osmanlıcanın sonlarına doğru *e*'ye dönmüş ünlüler, birçok bölgede olduğu gibi Urfa ağzında da *é* ile söylenmektedir: *eşme* > *éşme* “pınar gözü” (13/13), *eş* > *éş* (38/7), *edemem* > *édemem* (119/9), *biş* > *beş* > *béş* (52/10), *di-* > *de-* > *dé-* (4/13), *gice* > *gece* > *géce* (12/13), *il* > *el* > *él* (26/2), *it-* > *et-* > *ét-* (54/9), *iy* > *ey* > *éy* (74/14), *yil* > *yel* > *yél* (76/9) örneklerinde olduğu gibi.

Metinlerimizdeki diğer örneklerden bazıları şunlardır: *dedim* > *dédim* (4/13), *geç* > *géc* (57/4), *geçer* > *géçer* (100/7), *bel* > *bél* (85/3), *tel* > *tél* (90/5), *sel* > *sél* (92/7), *eşinden* > *éşinden* (18/13), *eyler* > *éyler* (35/2), *beter* > *béter* (56/9), *bezenmiş* > *bézenmiş* (13/11), *ceylan* > *céylan* (45/9), *deş-* > *déş-* (13/14), *nereye* > *nère* (29/21), *neyledi* > *nèyledi* (66/5), *ver-* > *vér-* (79/4), *yelek* > *yéleg* (23/7), *yeni* > *yéngi* (23/5) gibi.

Urfa ağzında, alınma kelimelerde de bu değişimle karşılaşırız: *سير* *seyr* > *séyr* (86/15), *مى* *mey* > *méy* (104/9), *ميدان* *meydān* > *méydan* (104/12).

e > i, ĩ

Çok az görülen bir değişmedir. Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında ve ilk hecedeki *i*'lerin, Osmanlıcanın son devrinde ve Türkiye Türkçesinde *e*'ye dönüşmesine karşılık, Urfa ağzında varlıklarını sürdürdükleri görülür. *yıdırrem* “yediririm” (49/3), *yımezler* “yemezler” (20/6), *Yemen* > *Yïmen* (24/2), *divane* > *divanı* (41/4), *virane* > *vëranı* (41/5). Metinlerimizde tesbit ettiğimiz *viremem* “veremem” (83/7) örneği, halk ağzında kullanılmayan, özentisi sonucu ortaya çıkmış, şahsi ve geçici bir söyleyiştir.

o > ı

Türkü metinlerinde tespit edemediğimiz, ancak Urfa ağzı konuşma dilinde

seyrek görülen bir değişmedir. *sofra* > *sıfra* değişimini buna örnek olarak verebiliriz.

o > u

Eskiden beri Türkçenin her devrinde görülen *o* ve *ö* ünlülerinin birinci hece dışında bulunmaması kuralı Urfa ağzında da geçerliliğini korumaktadır. Metinlerimizde geçen *lolo*'nun başlı başına bir kelime olmayıp, *lo* edatından türemiş, takma ad olarak kullanılabilen anlamsız bir kelime olduğunu burada kaydetmek gerekir. Türkü metinlerimizde bu değişime örnek olarak yalnızca *bohçada* > *buḥçada* (14/8) kelimesini tespit edebildik. Halk ağzında, *soğuk* > *savıh*, *sofra* > *sıfra* kelimelerinde olduğu gibi ilk hecede bile bazan *o* ünlüsünün değiştiği görülür.

6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Urfa ağzında bir de genişleme eğilimi vardır. Dar olan *ı-i* ve *u-ü* sesleri, birinci hece dışında ve *y* ünsüzünün yanında olmamak kaydıyla bazan genişleme ile *a-e-ê-ö* seslerine dönüşürler:

ı > a

Bu değişme Urfa ağzında *kıs*-> *kas*-, *kıkırdak* > *kakırdak* örneklerinde görülmesine karşılık türkü metinlerinde tespit edilemedi.

i > a

Bu da çok az görülen bir değişmedir: *cahillik* > *cahallıḥ* (56/17).

i > e, ê

Batı Türkçesinde görülen *i > e, ê* değişikliğinin durumu Urfa ağzında farklılık gösterir. Kelime başındaki ve ilk hecedeki *i*'lerin *e* olması, daha çok Azeri Türkçesindeki gibidir: *indirir* > *endîrîr* (2/6), *iner* > *êner* (9/2), *ninni* > *nennî* (100/14), *diye* > *dêye* (55/17), *diyer* > *dêyer* (59/14), *giymiş* > *gêymiş* (64/2), *haydi* > *haydê* (91/7).

Urfa ağzı, bu değişikliği alınma kelimelere de uygular. Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki ayrılıklardan birini de alınma kelimelerdeki bu söyleyiş farklılığı oluşturur. Metinlerimizde tesbit ettiğimiz kelimeler ise bu değişimin sınırlı sayıdaki örnekleridir: *بلور* *billūr* > *bellur* (77/7), *زنجیر* *zincir* > *zencîr* (40/18), *بیگانه* *bîgāne* >

bəygāne (119/4); بيمال *bīmāl* > *bəmal* (104/17), بيزار *bizār* > *bəzar* (43/6), تيز *tīz* > *tēz* (57/4), ويران *vīrān* > *vəran* (72/3), هيچ *hiç* > *həç* (25/16).

u > a

Urfa ağzında nadir görülen değişmelerdendir. Çalışmamızda ancak burcu > *burca* (38/11) örneğini tespit edebildik. Halk ağzında dokun- > *toħan-* gibi bir örnek de vardır.

u > o

Bu değişme, bazı ünsüzlerin genişletme etkisine bağlı olarak ortaya çıkan bir olaydır. Örneği pek azdır: uyanmadı > *oyanmadı* (9/12), uğursuz > *oğırsız* (9/17), uyattın > *oyattın* “uyandırdın (42/8).

u > ö

Bu değişme de *u > o* değişmesinde olduğu gibi bazı ünsüzlerin genişletme tesirine bağlı olarak ortaya çıkan bir olaydır: bugün > *bögün* (102/2), bulandı > *bölendī* (100/12) gibi.

ü > é

Bu değişiklik metinlerimizde olduğu gibi halk ağzında da yalnızca yürü > yerī (31/5) sözcüğünde görülmektedir.

ü > ö

Büyük > *böyük* (123/29), güzel > *gözel* (6/5). büyümüş > *böyümüş* (6/11), gibi bir kaç örnekte görülen bir genişleme olayıdır.

7. Dar-Yuvarlak Ünlülerin Yarı dar-Yuvarlak Ünlüye Dönüşmesi

u > ũ

Birinci hece dışındaki *u* sesleri Urfa ağzında yakın zamana kadar Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *ı* idi. Yazı dilindeki yuvarlaklaşmaya paralel olarak Urfa ağzında bu ünlünün yerini, *u* sesine daha yakın, yarı dar-yuvarla *ũ* sesinin aldığını görüyoruz: uçtu > *uştũ* (8/12), koynunda > *koynũnda* (21/16) vb.

B. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

1. Tonlulaşma

Kelime sonunda bulunan *p, ç, t, k, k̇* seslerinin iki ünlü arasında tonlulaşması Urfa ağzında da görülür. Yalnız bu tonlulaşma tamamiyle yazı dilindeki gibi değildir. Yazı dilinde *ğ* ve *y* seslerine dönen *k* ve *k̇* sesleri, Urfa ağzında *g* ve *ğ* seslerine dönüşür: *garip > ğeribem* (30/7), *ilaç > ilaca* (44/10), *ağlat > ağladan* (74/10), *geyik > ğeyiğın* (14/2), *ayağ > ayağına* (64/2), *dostluk > dosluği* (41/8) vb.

p > b

Bu bir Azeri Türkçesi özelliği olup Eski Anadolu Türkçesinde *b* ile başlayan bazı kelimelerin sonradan *p*'li olmasına karşılık, Urfa ağzının eski şekli devam ettirmesidir: *parmaklar > barmağlar* (29/17), *pişirir > bişirir* (29/16) örneklerinde görüldüğü gibi.

t > d

Kelime başındaki *t > d* değişikliğinde de Urfa ağzı, Azeri Türkçesi özelliği gösterir. Osmanlı sahasında *t*'li olan kelimeler Azeri sahasında *d*'lidir: *taş > daş* (2/2, 4/17, 8/11, 21/7, 29/5, 39/3), *tatlıyım > datlıyam* (66/3), *testi > desti* (77/3), *tomurcuk > domürcağ* (50/8), *tambura > dambıra* (25/7) metinlerimizde geçen örneklerdir.

2. Tonsuzlaşma

g > k

Kelime başındaki *k*'lerin Batı Türkçesinde *g* olması Osmanlı ve Azeri sahalarında hep aynı olmamıştır. Bugün yazı dilinde *g* ile başlayan *gölge, gibi, gömlek* vb. kelimeler, Urfa ağzında da, Azeri Türkçesinde olduğu gibi: *kölge* (50/12), *kımın* (56/3), *kömleg* (81/12) biçimindedir. *nergiz > nerkis* (117/6) değişimi ise şahsi olup yaygın olmayan bir değişikliktir.

g > k̇

Türkçe kelimelerde, aslında başta *g* sesi bulunmadığından, bunun tabii sonucu olarak da yabancı bir kelime olan *gardıyan > k̇ardıyan* (79/8) olmuştur.

b > p

Kelime başında görülen bu değişimde de yöremiz, Azeri sahası özelliği göstermektedir. Aslında *b* ile başlayan kelimelerin, sonradan *p*'ye dönmesi veya *p*'lerin *b* olması olayı, yöremiz ağızında Osmanlı Türkçesindekinden farklıdır. Türkülerimizde tespit edemedik, halk ağızında bıçak > *pıçağ*, bakla > *pağla*, bakır > *pağır*, bozuk > *pozığ* vb. örnekler vardır. Buna karşı, parmak > *barmağ* (29/17), pişirir > *bişirir* (29/16) örneklerini de görürüz.

d > t

d'lerin *t* olması Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinden sonra meydana çıkmıştır. Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ağızında da *d*'li kelimelerin bir kısmı *t* tarafındadır: diken > *tiken* (28/3, 69/9) örneğinde olduğu gibi.

z > s

Oluşum noktaları aynı olan iki sesin değişiminden ibaret, ender görülen bir ses olayıdır: lahza > leğse (121/5), gelmezsin > gelmessen (49/2), gelemzesen > gelemessen (98/12), almazsa > almassa (101/9) vb.

3. Süreklileşme

k > ħ

Eski Anadolu Türkçesinde, kelime içinde ve sonunda geniş ölçüde karşımıza çıkan bu değişimde, Osmanlı Türkçesi *k* tarafında kalmış, Azeri sahası ise geniş ölçüde *ħ* tarafını tutmuştur. Bugün Urfa ağızında da kelime içinde ve sonundaki *k*'lar tamamıyla *ħ* tarafındadır: açık > *açığ* (4/12), artık > *artığ* (4/11), çıkmaz > *çığmaz* (51/13) çok > *çoğ* (12/8), yaқты > *yağtı* (68/13). yırtık > *yırtığ* (4/12), bakar > *bağar* (32/2), yaçar > *yağar* (32/2), yanağların > *yanağların* (74/17) örneklerinde olduğu gibi.

ğ > v

öğle > *övle* (30/3) örneğinde olduğu gibi, yuvarlak ünlünün etkisiyle meydana gelen ve ender görülen bir olaydır.

ç > ş

Oluşum noktaları aynı ve birbirine yakın birer damak-diş ünsüzü olan *ç* sesi, bir temas değişimi sonucu süreklisi olan *ş* sesine dönüşebilmektedir. Bu olay,

biçtim > *biştım* (69/8), geçti > *geştı* (6/6, 69/2, 71/13, 117/1), göçtü > *göştü* (25/9), saçlım > *saşlım* (75/8), uçtu > *uştu* (33/3, 72/4) örneklerindeki gibi kelime başında değil de içerideki ç'lerin herhangi bir ünsüzden önce gelmesi halinde görülmektedir.

c > j

Seyrek görülen bir değişmedir. Metinlerimizde yalnızca bir alınma kelime görebildik: وجدان *vicdān* > *vijdān* “vicdan” (119/6)

b > m

Bu değişme de seyrek görülür: بغبان *bagbān* > *bagman* “bağban” (107/6). Halk ağzında bahāne > *mahana*, bana > *mene* gibi örnekleri de vardır. (9)

4. Süreksizleşme

j > c

Yazı dilinde olduğu gibi ses taklidi bir kaç kelimenin dışında Urfa ağzında da Türkçe kelimelerde *j* sesi, bulunmaz. Türkü metinlerimizde bulamadık ama jandarma > *cenderme*, jengar > *cenger*,⁽¹⁰⁾ şarjör > *carcur*, pijama > *picama*,⁽¹¹⁾ örneklerinde görüldüğü gibi aslı *j*'li olan özellikle alınma kelimeler, Urfa ağzında *c*'li olmuşlardır.

m > b

Araştırmamıza esas olan metinlerimizde tespit ettiğimiz örneğimizde, ünsüz ikizleşmesi sonucu meydana gelen *m*' nin daha sonra *b*'ye döndüğü anlaşılmaktadır: pamuk > pammuk > *pambūḥ* (88/2), maydanoz > *beḥteniz* (12)

ş > c

Türkü metinlerimizde göremediğimiz ama halk ağzında görülen bir değişmedir: şarjör > *carcur* (13)

n > k

Bu değişme de türkü metinlerimizde göremediğimiz ama halk ağzında görülen bir değişmedir: görün- > görük- (14)

9. Mehmet Özbek, a.e., s. 20

10. Kemal Edip, *Urfa Ağzı*, TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945. s. 98

11. Mehmet Özbek, a.e., s. 21

12. Kemal Edip, a.e., s. 96

13. Mehmet Özbek, a.e., s. 23

14. Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yay. 666, Ankara, 1997. s. 51

5. Sürekli Ünsüzler Arasında Bazı Değişmeler

r > l

Bu değişme daha çok gerileyici ünsüz benzeşmelerinde karşımıza çıkar: ekerler > *ekeller* (40/2), biçerler > *biçeller* (40/3), avlarlar > *avlallar* (89/5), koyarlar > *köyallar* (89/6). Gerçek *r > l* değişmesi sarardım > *saraldım* (4/4) kelimesinde görülmektedir.

n > l

nöbet > *löbet* (15)

m > n

komşu > *konşu*, (16) bizim > *bizimkiden* (17)

v > m

vebāl > *mabal* (18)

6. Diğer Değişmeler

d > z

Türkü metinlerimizde yalnızca مراد *murad* > *miraz* (40/11, 48/4) örneğini tespit edebildik. Urfa halk ağzında ise: *cazı* < جادو *cādū* “cadı, büyücü” ve *ezveh* < ادواء *edvā*’ “edva, dertler, illetler” kelimeleri de çokça kullanılmaktadır. Bunun bir değişimden çok, قضاء *qazā*’ / قضاء *qadā*’ “kaza”, قاضی *kāzı* / قاضی *qādı* “kadı”, جادو *cāzū* / جادو *cādū* “cadı”, استاد *üstāz* / استاد *üstād* “üstat”, ادواء *edvā* / ادواء *edvā*’ gibi iki söyleyiş biçimi olan kelimelerden birinin tercih edilmesi sonucu ortaya çıktığı kanaatindeyiz.

ğ > g

Bu olay aslında, Batı Türkçesinin son devirlerinde ğ’ye hatta sonra da y sesine dönen ilk hecede veya tek heceli kelime sonunda bulunan g sesinin aslını korumasından ibarettir. Örnek olarak: eğlenem > *eglenem* (1/10), eğlencemi >

15. Mehmet Özbek, a.e, s. 22

16. a.e., s. 22

17. Sadettin Özçelik, a.e., s. 51

18. a.e., s. 51

eglencemî (119/5), eğer (semer) > *eger* (27/3), eğer (edat) > *eger* (73/11), düğüm > *dügüm* (107/1), değdi > *degdi* (4/17), değirmen > *degirmen* (123/12).

ğ > y

Böyle bir değişme henüz halk ağzında yoktur. Bu değişmeyi, plaktan tesbit ettiğimiz iki türkü metninde görüyoruz ki bu da okuyucuların İstanbul ağzına özenmesi sonucu ortaya çıkmış bir değişmedir: *eylenelim* “eğlenelim” (74/16) *eyle* “eğle” (68/8). Bu kelimelerin gövdesi, *eglencemî* “eğlencemi, neşemi” (119/5), *eglenem* “eğleneyim, durayım, oyalanayım” (1/10), *eglendim* “eğlendim, durdum, oyalandım” (12/8) örneklerinde görüleceği gibi, halk ağzında ve tesbit ettiğimiz diğer türkü metinlerinde “egle-” biçimindedir.

ğ > ğ

Tek heceli kelime ya da birinci hece sonundaki *ğ*’ların Batı Türkçesine geçmeden yumşayarak *ğ*’ya dönmesine karşılık, bu ses Urfa ağzında yerini ve canlılığını korumaktadır: ağa “ağa” (7/2, 9/10, 16/3), ağlar “ağlar” (12/11, 18/13, 19/5, 38/7), bağlar “bağ” (56/10), bağiy “bağın” (16/2), bağla- “bağla-” (76/2), çağla- “çağla-” (78/2), dağlar “dağlar” (12/7), dağ “yara” (19/6), oğlan “oğlan” (49/5), sağ “sağ, diri, canlı” (60/12) örneklerinde olduğu gibi.

h > ħ

Bugün yazı dilinde *h*’olan, aslında *ħ* sesinden türemiş *ħ* ile yabancı asıllı kelimelerdeki *ħ* sesleri Urfa ağzında varlığını sürdürmektedir: *domürcaħ* “tomurcuk” (50/8), *ħatın* “hatun” (31/9), *ħanım* “hanım” (4/7, 31/4), *ħoçaħ* “koçak” (110/3), *ħeber* “haber” (18/10), *serħoş* “serhoş” (9/7, 38/4), *ħeyli* “hayli” (123/11), *ħoş* “hoş” (47/7), örneklerinde olduğu gibi.

n > m

Bu da enbiyalar > *embiyalar* (103/7) sözcüğüyle tespit ettiğimiz çok az görülen değişmelerdendir.

ñ / n > ng

Urfa ağzında *ñ* sesi yoktur. Bu değişme, yazı dilinde *n*’ye dönmüş olan *ñ* ünsüzünü oluşturan *n* ve *g* öğelerinin ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Metinlerimizde *yeñi* > *yengî* “yeni” (23/5) sözcüğünü görebildik.

$\tilde{n} / g > \check{g} > y$

Anadolu ağızlarında canlılığını sürdürmekte olan \tilde{n} ünsüzünün ögelerinden g 'nin önce \check{g} 'ye, sonra da y 'ye dönüşmesinden ibaret bir değişmedir. Metinlerimizde, gönlüm > *göynüm* (58/10, 65/3), gönlümün > *göynümün* (65/4), gönlün > *göynün* (85/4), soñra > *soyra* (64/13) örnekleri tespit ettik. Urfa halk ağzında ayrıca añlamak > *aynamağ* örneği de vardır.

$s > z$

negisi > *nèrgizi* (8/10), seksen > *sekzen* (6/7) örneklerinde görülen, daha çok sedalılaşma sayılabilecek ender değişmelerden biridir.

$v > f$

mahvettin > *mahfettin* (94/8) örneğinde görüldüğü gibi oluşum noktaları aynı olan ünsüzlerin zaman zaman birbirleriyle değişimlerinden ibarettir.

$v > g$

Bu hadise aslında son zamanlarda, özellikle İstanbul ağzında meydana gelen ögmek > öğmek > övmek kelimelerinde görülen $g > \check{g}(y) > v$ değişiminde, Urfa ağzının diğer ağızlar gibi eskiyi korumasından ibarettir. Metinlerimizde güvercin > *gögerçin* (8/12) kelimesini bulabildik.

$v > \acute{g}$

Az görülen bir değişmedir: cevap > *cugap*. Bu değişmeyi halk ağzında olmasına karşılık türkü metinlerimizde göremedik.

$y > v$

köy > *köv* (55/12, 92/2), tüyünden > *tivinden* (41/7) kelimelerinde görülen ender değişmelerdendir.

IV. SES OLAYLARI

A. BENZEŞME

Urfa ağız konuşma dilinde ünsüz benzeşmelerine çok rastlanır.⁽¹⁹⁾ Türkü metinlerimizde ancak aşağıdaki örnekleri tespit edebildik.

İlerleyici benzeşme:

-nl- > -nn-

benle > *bennen* “benimle” (49/8)

-l-r- > -l-l-

gülürüm > gülürem > *güllem* (118/11)

Gerileyici benzeşme:

-zs- > -ss-

Urfa ağızında geniş zaman kipi ile yeterlik fiilinin olumsuz biçimlerinde bulunan *-maz, -mez; -amaz, -emez* eklerinin sonundaki *z* sesi, teklik ikinci şahıs eki *-san, -sen* ve şart eki *-sa, -se*'nin başındaki *s* ünsüzüne benzeme eğilimi gösterir: *almazsa > almassa* (102/9), *gelmezsen > gelmessen* “gelmezsin” (49/2), *gelemezsen > gelemessen* “gelemezsin” (98/12) vb.

-rl- > -ll-

Urfa ağızında geniş zaman ekindeki *r* ünlüsü, çokluk 3. şahıs eki ile birleşince, *l* sesine dönüşür: *severler > seveler* (20/6), *keserler > keseller* (20/8), *basarlar > basallar* (20/9), *seçerler > seçeller* (20/10), *avlarlar > avlallar* (89/5), *ekerler > ekeller* (40/2), *biçerler > biçeller* (40/3) örneklerinde olduğu gibi.

-nb- > -mb-

Özellikle Arapça ve Farsça gibi dillerden alınma kelimelerde görülen benzeşmelerden biridir ki bu değişim artık yazı dilimizde de yaygın biçimde görülmektedir: *طنبوره tanbura > tambıra* “tambura” (75/2), *منبع menba^c > membe^c* “membra” (110/4), *سنبُل sünbül > sümbül* “sümbül” (17/3), *چنبر çenber > çember* “çember” (123/19) *پنبه penbe > pembe* “pembe” (6/3).

19. Sadettin Özçelik, a.e., s. 52

-l-n > -n-n

Bu değişme aslında *-nan, -nen* biçimine dönüşmüş *ile* edatından gelmektedir. *ile* edatı *-n* vasıta ekini alarak önce *ilen* biçimine, sonra da ekleşerek *-lan, -len*; ve benzeşme ile *-nan, -nen* biçimine girmiştir.⁽²⁰⁾ Bu biçim Urfa ağzında geniş ölçüde kullanılmaktadır: *yarlan > yarnan* “yâr ile” (29/4), *ayvaylan > heyvanan* “ayvayla” (40/4), *gözellen > gözelen* “güzelle” (5/5), *benlen > bennen* “benle, benimle” (49/8), *yerlen > yernen* “yerle” (55/16). Bazan *ile* edatının başındaki *-i* sesinin, varlığını koruduğu da görülür: *gül ilen > gülinen* “gül ile” (72/5), *sağlık ilen > sağlığınan* “sağlıkla” (31/5), *yağlık ilen > yağlığınan* “yağlıkla” (31/6) örneklerinde olduğu gibi.

B. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Urfa ağzında pek yaygın olmayan bir ses olayıdır.

Ön seste ünsüz türemesi:

h türemesi: *ayva > heyva* (40/4, 40/9), *elbet > helbet* (58/13, 61/6)

y türemesi: *aldatır > yaldadır* (1/15)

İç seste ünsüz türemesi:

y türemesi: *bigâne > beygâne* (119/4)

Sonda ünsüz türemesi:

n türemesi: *ile > ilen* (5/8, 34/7, 74/18, 75/16)

d türemesi: *elvan > elvand* (67/3)

C. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Bu olaya, derlediğimiz türkü metinlerinde pek az rastlanmaktadır. En çok görüleni, kelime başındaki *y* ünsüzünün düşmesidir: *yiğitsen > iğitsey* (104/12), *yılandır > ilandır* (59/3), *yitirdim > itirdim* (57/4), *yüzün > üzün* “çehreni” (60/16). *yüzüme > üzüme* “çehreme” (25/8).

Eski Anadolu Türkçesinde tek tük görülen bu *y* düşmesi, sonradan Azeri sahasında toplanmış ve bu sahada gittikçe genişleyerek bugün çok yaygın bir hale

20. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 785, İstanbul 1962. s. 348

gelmiştir. Kelime ortasında ise şu seslerin düştüğünü birer örnekle tesbit edilebildik:

f düşmesi: çift > *çüt* (8/12, 21/16, 85/11)

l düşmesi: kalk- > *kağ-* (63/7, 25/2)

v düşmesi: tövbeler > *töbeler* (14/4), devşirir > *döşürür* (29/17, 98/2)

y düşmesi: söyleyin > *söleyin* (78/12, 101/2), şeyh > *şığ* (57/17)

Kelime sonunda zaten genel olarak düşme eğilimi gösteren *r*, *y* seslerinin düşüşlerine, şey > *şé*, buğday > *buğda* örneklerinde olduğu gibi Urfa ağzında da rastlarız.⁽²¹⁾ Metinlerimizde tespit edemedik ama, buna halk ağzında çokça kullanılan *koy-* > *ko-*, *bir* > *bi* kelimelerini de ekleyebiliriz.

Arapça asıllı kelimelerin sonundaki ة (hemze) Türk yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da düşer: انبياء enbiya' > *embiya* “enbiya” (103/7).

D. ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ

Türkçenin genelinde az rastlanılan ünsüz ikizleşmesi Urfa ağzında çok ileridir: aşağı > *aşşagı* (29/3), Hasankalesi > *Hessanğalası* (39/7), minaresi > *minnarası* (43/3), rakamı > *reğğemî* (1/13), sabahtır > *sebbehîr* (52/6), topuktan > *toppıhtan* (63/9), yedi > *yèddî* (10/12), anama > *annama* “anneme” (101/2).

E. ÜNLÜ TÜREMESİ

Urfa ağzında kelime başında ve ortasında ünlü türemesi pek yaygın bir olay değildir. Çalışmamıza esas olan metinlerde tesbit ettiklerimiz şunlardır: باختلی bahtlı > *behtîlî* “bahtlı” (47/4), Bunların sayısı, halk ağzında özellikle alınma kelimelerde olmak üzere biraz daha fazladır. ظلم zulm > *zulüm* “zulüm” (74/14) vb.

F. ÜNLÜ DÜŞMESİ

Urfa ağzında çok görülen bir ses olayıdır. Bugünkü yazı dilimizde görüldüğü gibi Urfa ağzında da bünyesinde ikiden çok hece bulunduran kelimelerde, sonunda ünsüz bulunmayan orta hece ünlüsünün düştüğü görülür.⁽²²⁾ Buna vurgusuz orta hece

21. Özbek, a.e., s. 8

22. Özkan, a.e., s. 106

ünlüsünün düşmesi de denilmektedir: burada > *burda* (85/8), buradan > *burdan* (4/11), boyunuma > *boynuma* (21/3, 68/6, 69/6, 116/14), boyunumda > *boynumda* (92/12), gönülüm > *gönlüm* (94/17), topuğu > *topğu* (71/10), kabire > *ķabre* (100/5), ömrüme > *ümrüme* (5/4). Bazan *r* gibi tonlu ünsüzle biten fiillere gelen geniş zaman ekinin ünlüsü düşer: yediririm > *yıdırrem* (49/3).

G. ÜNLÜ BİRLEŞMESİ

Urfa ağzında ünlüyle biten bir kök veya gövdeye, ünlüyle başlayan bir ek veya kelime eklendiğinde, iki ünlünün birleştiği görülür. Türkü metinlerimizdeki ünlü birleşmesinin başlıca örneğini, *ne* sözcüğünün bileşikleri oluşturmaktadır: ne edeyim > *nédim* (78/6), ne eyledi > *nèyledi* (66/5), ne eyledim > *nèyledim* (113/3). Bunlara isimlerle seslenme edatlarının bileşiklerini de katabiliriz: ana+ey > *anèy* (27/3), ana+ey > *anè* (39/5, 44/9), ağa+ey > *ağey* > *ağè* (88/10, 102/2), Hakkı+oğul > *Hakķo* (23/2).

H. ÜNLÜ ÇARPIŞMASI

Bir kelime veya kelime birliğinde, iki ünlünün yan yana gelmesi demek olan bu olayla Urfa ağzında pek karşılaşılmaz. Bu olayın sebeplerinden biri olan alınma kelimelerin ortasındaki *ayın* ve *hemze* sesleri, Urfa ağzında çok defa ya söylenir: معاصى ma‘āšī > *me ‘asi* "measi, günahkâr" (36/10); ya da bunların yerine *y* veya *v* ünsüzlerinden biri getirilerek iki ünlünün bir araya gelmesi engellenir: مائل mā‘il > *mayil* "mail, düşkün" (53/3), فائدة fa‘ide > *fayda* "faide" (68/12); فائى faik > *fayık* "üstün, yüksek", دائما da‘ima > *dayma* "daima", خائى ħain > *ħayın* "hain"; سؤال su‘al > *suval* "sual, soru".(23)

I. ORTA HECE ÜNLÜSÜNÜN DARALMASI

Urfa ağzında bir de orta hece ünlüsünün değişmesi olayı vardır. Bu değişme Azeri sahasında Osmanlı sahasından daha ileridedir: Adanaya > *Adaniya*, kimseye > *kimsiye*, kalmaya > *ķalmiya*, almaya > *almiya*, ötmeyor > *ötmiyor*.

23. Özbek, a.e., s. 10

J. YER DEĞİŞTİRME

Tesbit ettiğimiz türkü metinlerinde yer değiştirme olayını dört kelimedede görebildik: kirpik > *kīpñk* (16/12, 34/6, 114/2), kirve > *kīvre* (23/4), uçkur > *uḥçūr* (101/3), uyku > *yuḥu* (62/7). Urfa ağzı konuşma dilinde ise bunun örnekleri çoktur: ileri > *irelī*, memleket > *melmeket*, çapraz > *çarpaz*, çömlek > *çölmek*, kibrit > *kirbīt*, öğren- > *örgeñ-*, bulgur > *burğul*, تنها > *tehna*, doğru > *dorğú*, doğra- > *dorğá-* buna verilebilecek örneklerdir.⁽²⁴⁾

K. HECE DÜŞMESİ

Bir kelimedede ses bakımından eşit veya birbirine benzer iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması demek olan hece düşmesi olayına, çalışmamıza esas olan türkü metinlerinde pek sık rastlanmaktadır: nereye > *nère* (29/21, 86/8, 108/5); bakayım > *baķım* (87/3), gideyim > *gīdīm* (4/13, 108/5, 115/6), Muhammed > *Memed* (45/7), gönülüm > *göynīm* (33/2, 60/5), evimizin > *evmīzīñ* (100/7) vb.

L. İSİMLERDE KISALTMALAR

Urfa ağzındaki isimler, Türkçedeki yaygın morfolojik özellikleri taşır. Ancak halk ağzına has bir özellik olan özel isimlerde yapılan kısaltmalara burada da rastlarız. Bunlar genelde şahıs isimleri veya sıfatlarla sevgi bildiren ek veya hitap edatlarının birleşmesi ve hece düşmesi sonucu ortaya çıkan şekillerdir. Türkü metinlerimizde dört örnekle karşılaştık: *Hakko* < Hakkı+oğul “Hakkı” (23/2), *anèy* < ana+ey “anne” (27/3), *anè* < ana+ey “anne” (39/5, 44/3) *ağè* < ağa+ey “ağa” (88/10, 102/2).

V. UYUM

A. ÜNLÜ UYUMU

Türkçenin her devrinde çok sağlam olan kalınlık-incelik uyumu Urfa ağzında da tam manasıyla hakimdir. Bugün yazı dilinde uyum dışı kalan: ahiri, Çanakkale, çare, emanet, halim, hane, harabe, hançer, hayli, huri, kardeş, kavim, kıyamet, manend, melul, mavzer, madem, nasip, nasihat, tanecik, zahir, zulüm vb.

24. Özbek, a.e., s. 9

kelimeler, Urfa ağzında sağlam bir uyum içindedir: آخرى āḫirī > āḫırī “ahiri” (123/19), امانت emānet > amanat “emanet” (1/9), خانه ḫāne > ḫana “hane” (55/18), خرابه ḫarābe > ḫaraba “harabe” (55/18), خنجر ḫancer > ḫeṇçer “hançer” (21/2), قيامت ḫiyāmet > ḫiyamat “kıyamet” (116/13), مادام mādām > madam “madem” (104/7), ملول melūl > melīl “melul” (71/7), مانند mānend > menend “menent” (17/12), mauser (Alm.) > mevzer “mavzer (39/12), نصيب nasīb > nesib “nasip” (123/15), نصيحت naṣīḫat > nesīḫet “nasihat” (123/28), دانه dāne > tene “tane” (29/13), زاهر zāhir > zahar “zahir” (58/11), ظولم zūlm > zulūm “zulüm” (74/14) vb.

Ancak kelime kök ve gövdelerinin ek alması durumunda bu uyumun bozulduğu görülür. Örnek olarak: İnce sesli kelime kök ve gövdelerine eklenen sonu *k* ile biten ince sesli ekler de, ya tamamen ya da ilk hecenin dışında olmak kaydıyla kalınlaşırlar: gelecaḫ “gelecek” (52/5), gidecaḫ “gidecek” (37/12); veya kaşlari “kaşların” (59/10), ağlıyor “ağlıyor” (79/3).

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna gelince: Eski devirlerde de bugünkü sağlamlık ve genişlikte var olmayan bu uyum, Urfa ağzında da genellikle yoktur. Bu özellik Batı Türkçesinin en uyumsuzluk devri olan Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalmadır.

Urfa ağzındaki kelimelerde düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi, avuna "avına" (14/2), Cabur (özel isim, 45/2), kapu “kapı” (43/2) gibi bir kaç örnek dışında sağlanmış gibidir. Kaldı ki Cabur dışındaki bu söyleyişler kişisel, hatta o türküdeki bir defalık seslendirmeye aittir.

Yuvarlak ünlülerden sonra dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlülerin gelmesi ise, ağızda görülen aşırı düzleşme sonucu tam olarak sağlanamamıştır. Bir kısım kök ve gövdelerde; isim ve fiil yapım ekleri ile işletme ve çekim eklerinin bir çoğunda; yardımcı seslerde uyum aykırılıkları görülür.

Kök ve gövdelerde: ulı “ulu” (38/6), bulit “bulut”(10/2), uzın “uzun” (10/10), boyun “boyun” (38/13), komşı “komşu” (10/13), topptıḫ “topuk” (63/9), uyḫı “uyku” (6/9), turıncı “turuncu” (40/9), tutul- “tutul-” (124/7), vurḡin “vurgun, âşık” (75/16),

öldiren “öldüren (59/5), *soldıran* “solduran” (59/9), *yoğsıllıĥ* “yoksulluk” (2/5), *doldır-* “doldur-” (13/3), *dostım* “dostum” (87/14) vb.

Geniş zaman eklerinde: *bulıram* “bulurum” (86/13), *olırım* “olurum” (125/13), *olır* “olur” (118/11), *soldırır* “soldurur” (2/7), *vurulmaz* “vurulmaz” (34/8) vb.

Görülen geçmiş zaman eklerinde: *oldım* “oldum” (92/3), *öldim* “öldüm” (46/5), *buldım* “buldum” (57/4), *duydı* “duydu” (10/13), *uştı* “uçtu” (72/3) vb .

Öğrenilen geçmiş zaman eklerinde: *olmuşam* “olmuşum” (43/6), *olmuşsun* “olmuşsun” (19/4), *olmuş* “olmuş” (32/4), *uyumuş* “uyumuş” (6/8). *örtmiş* “örtmüş” (17/16) vb.

İstek eklerinde: *bulım* “bulayım” (105/11).

Durum eklerinde: *onu* “onu” (6/2), *sonu* “sonu” (61/9), *bülbülün* “bülbülün” (80/4).

İyelik eklerinde: *dostım* “dostum” (87/14), *vücüdüm* “vücudum” (123/9), *boynıma* “boynıma” (21/3), *topĥı* “topuĥı” (71/10), *koynına* “koynuna” (29/11), *türküsi* “türküsü” (78/1), *oĥlıyam* “oĥluyum” (86/12), *üstümize* “üstümüze” (79/8). Yardımcı seste: *solıyorum* “soluyorum” (92/16), *öliyorum* “ölüyorum” (92/18),

Türkü metinlerimizde de görüldüğü gibi, bu uyum halk ağzında giderek yaygınlık kazanmaktadır. Özellikle yuvarlak ünlüden sonra yarı dar-yuvarlak ünlünün gelmesine artık sıklıkla rastlanılmaktadır: *çürüdüüm* “çürüdüm” (105/6), *doyuılmaz* “doyulmaz” (74/18), *döndüm* “döndüm” (18/11), *dursün* “dursun” (41/12), *düştü* (8/11, 8/13, 33/5, 33/11, 54/2, 87/4), *düzülsün* (21/10, 21/12), *göksüme* “göksüme” (86/5), *gölümüz* “gölümüz” (72/3), *hırcında* “hırcunda” (44/7), *köyün* “köyün” (70/2), *kurşün* “kurşun” (78/11), *müftüsüz* “müftüsüz” (18/5), *oĥlı* “oĥlu” (101/4), *öldürdün* “öldürdün” (50/7, 64/3), *süzülsün* “süzülsün” (21/11), *türlü* “türlü” (123/7, 123/30), *üşüdüüm* > üşüdüüm (83/9), *üzümü* “üzümü” (30/8), *vurün* “vurun” (101/5), *yoluna* (88/23), *zülünden* (117/6) vb. Yukarıdaki kelimelerin birinci heceleri dışındaki ünlüleri eskiden hep düzdü. Bugün Urfa ağzında iki şekli de kullanılmakta ve ağır seyreden bir geçiş dönemi yaşanmaktadır: *boynımda* (92/12) / *boynümda* (40/18), *bozulmuş* (24/7) / *bozülmüş* (80/3), *buldım* (57/4) / *buldum* (42/11).

B. ÜNSÜZ UYUMU

Türkçe kelimelerde yan yana gelen ünsüzlerin ton bakımından birbirine uyması esasına dayanan ünsüz uyumu, aşağıdaki birkaç örnek dışında Urfa ağzında tam anlamıyla varlığını sürdürmektedir: *kazsın* “kazsın” (5/10), *sekzen* “seksen” (6/7).

C. ÜNLÜ-ÜNSÜZ UYUMU

Türkçenin belli başlı özelliklerinden biri olan bu uyumun, Urfa ağzında alınma kelimelerde bulunmadığını görürüz. Kendilerinden sonra kalın ünlülerin gelmesi gereken *ğ, ħ, ħ, k* ünsüzlerinin, ince ünlülerle birlikte kullanıldığı da görülür: *غم* *ğamm* > *ğem* “gam” (57/12), *غمزه* *ğamze* > *ğemze* “gamze” (59/8), *غزل* *ğazel* > *ğezel* “gazel” (119/1), *حمام* *ħammām* > *ħemam* “hamam” (21/15), *خراج* *ħar-āc* > *ħerac* “haraç” (106/3), *حرام* *ħarām* > *ħeram* “haram” (10/5), *خنجر* *ħancer* > *ħençer* “hançer” (21/2), *خسته* *ħaste* > *ħeste* “hasta” (15/8), *قدم* *qadem* > *qadem* “kadem” (125/11), *قدر* *qader* > *qeder* “kader” (78/8), *قدر* *qadar* > *qeder* “kadar” (63/7), *قلم* *qalem* > *qelem* “kalem” (1/13), *قيطان* *qaytān* > *qeytan* “kaytan” (87/12) gibi. Bu değişimin, aslında Türkçe olan *ħeyva* "ayva" (4/4, 15/7, 40/4, 40/9), *ħeriş* "karış" (29/12), kelimelerinde görülmesi ise az görülen bir durumdur. Urfa ağzında bir de çok yaygın olan Farsça asıllı *کور* *kör* > *kôr* “kör” (55/15) sözcüğünde karşılaştığımız bir uyumsuzluk vardır. Burada, ön damak ünsüzü olan ince *k* ile kalın ünlü olan *o* bir arada kullanılmaktadır. Bu durumda *o* sesi normalden ince bir ünlü durumuna geçer.

İKİNCİ BÖLÜM

BİÇİM BİLGİSİ (Morfoloji)

Manalı biçimler olan *kökler* ile görevli biçimler olan *ekler* bakımından birkaç aykırı örnek dışında Urfa ağzının Türk yazı diline sıkı sıkıya bağlı olduğu görülür.

I. İSİMLER

A. İSİM YAPIM EKLERİ

Yeni kelimeler üretmek üzere kelime kök ve gövdelerine eklenen yapım eklerinin Urfa ağzında kullanılan biçimleri, Türkiye Türkçesindeki isim yapım eklerinin yaygın fonetik olaylar sonucunda az çok değişikliğe uğramış biçimleri ile eski dönemlerdeki biçimlerini koruyarak günümüze kadar gelmiş yapım ekleridir. Araştırmamıza esas olan metinlerin kısıtlı olması nedeniyle, bunların hepsini örnelemek mümkün olmamaktadır.

Kelime köklerinde birinci hece dışında yuvarlak ünlü bulundurmeyen Urfa ağzı, daha önce de belirttiğimiz gibi hem eğitim, öğrenim hem de yazı diline özenme ve yaygın iletişim araçlarının etkisi sonucu az da olsa artık birinci hece dışında *yarı-dar-yuvarlak* ve *dar-yuvarlak* ünlü bulundurarak yazı diline geçiş süreci yaşamaktadır. Ayrıca bu çalışmaya özgü olmak üzere, türkü okuyan sanatçıların tüm Anadolu'ya seslenmeyi düşünmeleri ve müziğin merkezi olan İstanbuldaki sanatçılara özenmeleri sonucu, ağızlarını değiştirme eğilimi gösterdiklerini de buna ekleyebiliriz.

Bu bölümde, yazı dilimizdeki eklerle ortak özellikler gösteren eklerden çok, ses ve biçim değişikliğine uğramış, morfolojik bakımdan orijinal değer taşıyan ekleri göstermeye çalıştık. Bunu yaparken, yakın zamana kadar kullanılmayan, ama bugün az da olsa kullanılmaya başlanan biçimleri de köşeli parantez içine aldık.

1. İsimden İsim Yapan Ekler

-lıh, -lık, -lık

Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde bugünkü yazı dilimizde olduğu

gibi *-lık*, *-lik*, *-luğ*, *-lük* biçiminde olan bu ek genellikle isim ve sıfatlardan somut manalı isimler yapar.⁽²⁵⁾ Bugün Urfa ağzında yaygın biçimleri aslında *cahallığ* (56/17), *ortağlığ* (114/8), *gelinlik* (55/2), *gençlik* (6/6) örneklerindeki gibi *-lığ*, *-lik*'tir. *-lığ* eki Eski Türkçe döneminden beri gelen *-lık* ekindeki *k* > *ğ* değişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe döneminden gelen *-lık* eki konuşma dilinde pek kullanılmadığı için örneği de azdır: *ayrılığ* (81/12).

İki ünlü arasında bu eklerden *-lığ* > *lığ* ve *lik* > *liğ* biçimine girer:⁽²⁶⁾ *narlığ* > *narlığa* (25/9), *varlığ* > *varlığa* (25/10), *sağlığ* > *sağlığınan* (31/5), *yağlığ* > *yağlığınan* (31/6), *varlığ* > *varlığımdan* (33/9).

-çl, -çl

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek meslek isimleri ve uğraşma ile ilgili isimler yapar.⁽²⁶⁾ Eski Türkçede olduğu gibi Urfa ağzında da bugün yaygın olarak yalnız *ç*'li ve düz biçimleri vardır: *yolçl* “yolcu” (54/8), *deveçl* “deveci” (44/14).

-lı, -li, [-lũ, -lü]

Esas görevi sıfat olarak kullanılan; bulundurma, özünde taşıma veya bir yerle, bir kurumla, bir toplulukla bağlantılı olmayı ifade eden isimler yapmak olan bu ekin, Urfa halk ağzında yakın zamana kadar yalnız *-lı*, *-li* biçimleri kullanılırdı. Yuvarlak ünlülü örnekleri yoktu:⁽²⁷⁾*saplı* (5/11), *dumanlı* (7/6), *kınalı* “kınalı” (7/12), *kaşlı* “kaşlı” (12/9); *incilĩ* “incili” (21/7), *egerli* “eğerli” (27/3), *gemli* “gemli” (27/3), *gėyimli* “giyimli” (27/4). *kākũli* (17/11), *kũsũli* (14/9) gibi. Dar-yuvarlak ve yarı dar-yuvarlak biçimler ise yeni yeni kullanılmaktadır. Bu nedenle örnekleri azdır: *gũllũ* (31/6), *yũzlũ* (61/4), *tũrlũ* (123/7), *gœnlũ* (118/10).

-sız, -siz [-sũz]

Bu ek *-lı*, *-li*, ekinin olumsuzudur. Bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. Esas olan düz biçimlerdir: *kadısız* “kadısız” (19/5), *dermansız* (26/9), *yarsız* (30/7), *uykusuz* “uykusuz” (9/15), *oğursuz* “uğursuz” (9/17). Yuvarlak ünlülü kelime kök ve gövdelerine de düz ünlülü biçimler eklenir: *susuz* “susuz” (9/14).

25. Mustafa Özkan, a.e., s. 119

26. a.e. s. 118

27. Sadettin Özçelik, a.e., s. 70

Yarı dar-yuvarlak ünlülü biçimlerin kullanılması yenidir: *öksüz* (93/11), *müftüsüz* (18/5) vb.

-kĩ

İlişkinlik, bağlılık ve bulunma ifade eden ek olup tek biçimi vardır. Uyuma girmez: *koynündakĩ* “koynundaki” (20/4), *elĩndekĩ* “elindeki” (84/14), *başidakĩ* “başındaki” (5/13) gibi.

-cığaz

Küçültme ve sevgiden başka bir de şefkat, merhamet, acıma gösteren; zavallılık ifade eden bir küçültme ekidir. Metinlerimizde tespit edemediğimiz ama Urfa ağzında çok kullanılan bu ek de ünlü ve ünsüz uyumu dışında kalmakta, yalnız bir biçimi kullanılmaktadır.

-cana, -cene

Urfa ağzında çok kullanılan, *-ca*, *-ce* ekinden türemiş olan bu ek, yazı dilimizde işlekliliğini kaybederek yerini *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekine bırakmıştır. Aslında çekim eki olan bu ekin başlıca görevi, isimlere *gibi*, *göre*, *ile*, *birlikte*, *biraz*, *adamakıllı*, *olabildiğince* anlamları katarak sıfat ve zarf yapmaktır. Metinlerimizde örneğini göremediğimiz bu eki, Urfa ağzı için önem taşıdığından burada zikrediyoruz: *eyıcene* “iyice, olabildiğince”, *serincene* “serince, biraz serin”, *güzelcene* “adamaakıllı”.

-caḥ, -cek

Görevi küçültme ve sevgi ifade etmek olan bu ek, Türkçede başlangıçtan beri kullanılan, bugün işlekliliğini kaybetmiş bir ektir: *domürcaḥ* “tomurcuk” (50/8), *küçücek* “küçücek, küçücük” (6/11). Bu ek de diğer küçültme ekleri gibi ünsüz uyumu dışında kalmakta ve yalnız *c*’li biçimi kullanılmaktadır.

Bir de çekim fonksiyonu olan bu ekin, *-ca*, *-ce* eki gibi görev yaparak isimlere *ile*, *birlikte* anlamları verme fonksiyonu vardır. Azeri sahasında gittikçe kuvetlenmiş olan bu eğilimi az da olsa Urfa ağzında da görüyoruz: *evcek* “ev halkıyla birlikte” Metinlerimizde tespit edemediğimiz bu eki, yine orijinalliği nedeniyle buraya aldık.

-cıḥ, -cık, -cık

Başlıca görevi isimden küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapmak olan bu

ekin yalnız düz ve c'li biçimi kullanılmaktadır: *acıh* “azıcık” (96/8) *azıcıh* “azıcık” (49/8), *tenecik* “tanecik” (29/13), *daracıh* (29/2). Ekin *-cıh* biçimi, yazı diline yönelme eğilimi sonucu az çok eğitim görmüş ağızlarda görülmektedir.

-ş

İşlek olmayan eklerden biridir. Sevgi ve içtenlik ifadesini kuvvetlendirme işlevi vardır. Bu sesin *anaç*, *babaç* gibi kelimelerde görülen, işlek olmayan *-ç* ekinin *-ş* sesine dönmesiyle ortaya çıktığı kanaatindeyiz: *babo-ç* > *babo-ş* > *baboş* “babacığm” (60/5).

Bu sevgi ve içtenlik ifade eden seslenme biçimiyle Urfa ağzında, özellikle şahıs isimlerinde çok karşılaşılır:

Memet+oy > *Memo* > *Memoş*

Meheмет+oy > *Mehebedo* > *Mehtoš*; hafifletilmiş biçimi: *Meho* > *Mehoş*

Alī+oy > *Alo* > *Aloş*

ana+oy > *ano* > *anoş*

-ah, -ek

İşlek olmayan, benzerlik ifade eden *-ak*, *-ek* eklerinin Urfa ağzındaki biçimleridir. *koçah* “koçak” (110/3).

-h, -k

Benzerlik ifade eden, işlek olmayan bir ektir: *ortah* “ortak” (114/8), *balah* “balak, çocuk, yavru” (59/14).

-n

İşlek olmayan eklerden biridir. Bu nedenle metinlerinizde yalnızca bir örnek bulabildik: *uzın* “uzun” (81/2).

2. Fiilden İsim Yapan Ekler

-mah, [-mak, -mek]

Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelen, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilen *-mak*, *-mek* ekinin Urfa ağzındaki biçimidir. Kalın olsun ince olsun bütün fiillere bu biçim eklenir. “*Çekmağ ölümünden beter*” cümlesinde

olduğu gibi iki ünlü arasında kaldığında veya ünlüyle başlayan bir kelimeye bağlandığında *-mağ* biçimine döner: *çekmağ* > *çekmağ* “çekmek” (56/9).

-ğ, -k, [-k]

Fiilden isim yapma eklerinden biri olan *-ğ, -k* ekinin Urfa ağzındaki biçimidir. Fiilin gösterdiği harekete uğramış nesnelere karşılayarak yerine göre sıfat veya zarf yapan bir ektir: *uzagh* “uzak” (13/7, 36/6). Ünsüzle biten fiillere bağlayıcı ünlüyle eklenir. *artığ* “artık, daha çok” (4/14), *artığ* “bundan böyle” (4/1). *elek* (61/3).

Yazı diline özen sonucu bu ekin *-k* biçimiyle de karşılaşıyoruz: *artık* “bundan böyle” (128/8).

B. DURUM EKLERİ

İsmi isimlere, edatlara ve özellikle fiillere bağlayarak çeşitli ilgiler kuran *durum ekleri* çeşit bakımından yazı dilimizdeki gibidir.

1. İlgî Durumu (genetif)

Urfa ağzında ilgi durumu eklerinin *-ın, -İN, -nın, -nİN* olmak üzere yalnız düz şekilleri vardır. *pınar-ın* “pınarın” (6/2, 6/8), *ğerib-İN* “garibin” (80/5), *saçı-nın* “saçının” (33/4, 94/12), *gözleri-nİN* “gözlerinin” (125/10).

2. Yükleme Durumu (akuzatif)

Yükleme durumu eklerinin yakın zamana kadar *-ı ve -İ* olmak üzere yalnız düz şekilleri vardı: *mezarım-ı* (5/10), *saçım-ı* (55/10), *kolım-ı* “kolumu” (82/7); *ben-İ* “beni” (74/4), *céhézim-İ* “çehizimi” (5/3), *derya-y-ı* (18/3), *yuva-y-ı* “yuvayı” (71/3), *Ası-y-ı* “Asi’yi” (44/10). Urfa ağzında eskiden beri birinci hece dışında düz olarak görülen ünlülerin, çeşitli sebeplerle yuvarlaklaşmaya doğru gittiği görülmektedir. Bu süreçte bazı kişiler birinci hece dışında *İ* ünlüsü yerine *yarı dar yuvarlak* olan *ü* ünlüsünü kullanmaktadırlar: *yönüm-ü* “yönümü” (18/11), *ömrüm-ü* “ömrümü” (86/4), *yüzün-ü* “yüzünü” (128/4) vb.

Konuşma dilinde olmamakla birlikte, genellikle hece kalıbı zorlaması sonucu, bazı türkü metinlerimizde yükleme durumunun eksiz yapıldığı da görülür: *bağrım* “bağrımı” (61/3, 104/21), *kanım* “kanımı” (32/8), *oldıgın* “olduğunu” (76/17).

Yükleme durumunda bir başka önemli biçim daha karşımıza çıkmaktadır. Bu ek, sonu ünlüyle biten isimlere eklendiğinde, araya giren *y* bağlayıcı sesle kaynaşır.

Hatta daha da ileri giderek ismin sonundaki ünlüyle birleşip değişik bir biçim gösterir: usturayı > *usturî* (48/13) örneğinde olduğu gibi. Bu değişimi şöyle gösterebiliriz: ustura-y-ı > usturı-y-ı > ustırı-y > *usturî*. Burada birinci hece dışında düzleşme hususiyetinden dolayı orta hece ünlüsü *ı* olmuş, *ı* akkuzatif eki *y* bağlayıcı sesle birleşmiş ve *y*'nin inceltici özelliği sonucu *a* > *i* hadisesi olmuş ve nihayet *y* sesi de *i* sesini normalden biraz uzatarak kaybolmuştur.

3. Yönelme Durumu (datif)

Yaklaşma, yönelme bakımından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan yönelme durumu eki yazı dilimizde olduğu gibi *-a* ve *-e*'dir: *dal-a* “dala” (57/2), *elîm-e* “elime” (11/2).

4. Bulunma Durumu (lokatif)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını belirten bulunma durumu ekinde, yazı dilimize göre bir değişme yoktur. Konuşma dilinde ve metinlerimizdeki şekiller bugünkü yazı dilimizde olduğu gibi *-da*, *-de*, *-ta*, *-te*'dir: *başın-da* “başında” (59/6), *Maḥsut-ta* “Maksutta” (57/17), *için-de* “içinde” (13/2), *bêşik-te* “beşikte” (67/7).

5. Ayrılma Durumu (ablatif)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ayrılma durumu *-dan*, *-den*, *-tan*, *-ten* ekleriyle belirtilir: *saçların-dan* (90/5), *ciğer-den* (90/21), *taht-tan* “tahttan” (2/6), *yürekten* (90/20).

6. Vasıta Durumu (Enstrumental)

Fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için isme getirilen vasıta durumu eki ses değişimleri sonucu Urfa halk ağzında çok çeşitlilik gösterir. Bunlar: *-n*, *-dan*, *-den*, *-la*, *-le*, *-lan*, *-len*, *-tan*, *-ten*, *-nan*, *-nen*, *-inan*, *-inen*'dir. Ancak bunlardan türkü metinlerimizde sadece: *üçün* “için” (56/11), *aşkından* “aşkın ile” (75/11) *yarnan* “yârla, yâr ile” (29/4), *bennen* “benimle” (49/8) ve *sağlıgınan* “sağlıkla” (31/5), *yağlıgınan* “yağlıkla, mendille” (31/5) vb. kelimeleri tesbit edebildik. Aynı kelimeler halk ağzında *yardan*; *sağlıḫnan*, *sağlıḫtan* biçimlerinde de söylenir.

7. Eşitlik Durumu (ekvatif)

Bu günkü yazı dilinde olduğu gibi Urfa ağzında da eşitlik *-ca, -ce, -ça, -çe* ekleriyle belirtilir: *bağım-ca* “bağım kadar” (16/2), *ben-ce* “benim kadar” (16/5), *bahtıh-ça* (112/3) *gördük-çe* “gördükçe” (117/4) örneklerinde görüldüğü gibi.

Türkü metinlerimizde tespit edemedik ama, Urfa ağzında eşitlik durumu az da olsa *evcek* “ev halkı ile”, *çeviccek* “ufakça” (28) örneklerinde görüldüğü gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde eşitlik eki olarak da kullanılan küçültme eki fonksiyonlu *-cak, -cek, -çak, -çek* ekleriyle de ifade edilir. Azeri sahasında varlığını genişleterek sürdüren bu biçim Osmanlı Türkçesinde işlekliliğini kaybetmiştir.(29)

Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlek bir eşitlik eki olarak kullanılırken, sonradan çekim eki fonksiyonunu kaybederek bu gün ancak bir iki örnekte yapım eki halinde klişeleşip kalan *-layin, -leyin* ekleri de Urfa halk ağzında eşitlik eki olarak varlığını sürdürmektedir: *sebbeh-leyin* “sabahleyin, sabah vakti”, *öyle-leyin* “öğleleyin, öğlen”, *ağşam-leyin* “akşam vakti” (30)

-ca, -ce eklerinden türemiş *-cene* biçimi de halk ağzında eşitlik eki olarak kullanılmaktadır: *güzelcene, iyicene* “iyicene”.(31)

C. İYELİK EKLERİ

Teklik I. Şahıs:

Teklik birinci şahıs iyelik eki bugünkü gibi *-m*'dir. Ünlüyle biten kelimelerle doğrudan, ünsüzle biten kelimelerle bağlayıcı ses aracılığıyla birleşir: *ömr-î-m* “ömrüm” (6/6), *yüreg-î-m* “yüreğim” (11/8), *ben-î-m* “benim” (124/9), *el-î-m* “elim” (94/9)

Teklik II. Şahıs:

Urfa ağzında Teklik ikinci şahıs iyelik ekinin yaygın biçimi *y*'dir. Birinci şahıs eki gibi, ünlüyle biten kelimelerle doğrudan doğruya, ünsüzle biten kelimelerle *-i-* bağlayıcı sesi alarak birleşir: *desti-y* “testin” (77/3), *ğemze-y*

28. Mehmet Özbek, a.e., s. 31

29. Muharrem Ergin, a.e., s. 229

30. Mehmet Özbek, a.e., s. 31

31. Sadettin Özçelik, a.e., s. 79

“gamzen” (52/7), *ad-i-y* "adın" (43/13), *bağ-i-y* "bağın" (16/2), *kurban-i-y* “kurbanın” (16/13),

Urfa ağzında ñ (nazal n) sesinin olmadığını, bu sesin öğelerine ayrılarak karşımıza çıktığını sesler bahsinde anlatmıştık. İyelik ekinin bu biçimi de ñ'nin y'ye dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ek bazı ağızlarda kendinden önceki *i* bağlayıcı ses ile birleşerek *-i* biçimini alır. Bu durumda iyelik eki normalden biraz daha uzarsa da çok belirgin değildir: *baş-i-y* > *başı* “başın” (25/12), *derd-i-y-den* > *derd-i-den* "derdinden" (60/8), *aşk-i-y-dan* > *aşk-i-dan* "aşkıdan" (60/9) vb.

Ayrıca, Urfa Türkülerinde yazı dilimizdeki teklik ikinci şahıs iyelik ekine de rastlıyoruz ki bu durum, türkü okuyucularının yazı diline ve İstanbul ağzına özenmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır: *gamze-n* “gamzen” (32/4), *yar-ı-n-dan* “yarından” (19/4),

Teklik III. Şahıs:

Teklik üçüncü şahıs iyelik ekleri *-ı, -i, -sı, -sı* 'dir. Eski devirlerde olduğu gibi yalnızca düz şekilleri vardır: *baş-ı-y-am* “başımı” (21/6), *el-i-n-den* “elinden” (37/2, 49/4), *Hessanqala-sı* “Hasankalesi” (39/7), *gemze-si* "gamzesi" (59/8).

Önemli bir husus da Azeri sahasında görülen, teklik III. şahıs iyelik ekinin üst üste gelmesidir. Bu duruma Urfa ağzında da rastlanılmaktadır:

abəsi < ağa+bey-i-si “ağabeyi, abisi”

şehebîsi < sahib-i-si “sahibi”

hekkısı < haqq-ı-sı “hakkı, alacak payı”

Çokluk I. Şahıs:

Çokluk birinci şahıs eklerinin *-mız, -miz, [-müz]* gibi düz ve yarı düzyuvarlak biçimleri vardır. Bu durum türkülerde olduğu gibi genellikle halk ağzında da böyledir: *haqq-ı-mız-a* “hakkımıza” (79/4), *el-i-miz* “ilimiz” (72/2), *ev-miz-ın* “evimizin (100/7), *hesret-i-miz* “hasretimiz (116/13), *üst-ü-miz-e* “üstümüze” (79/9), *bülbül-ü-müz* “bülbülümüz” (33/12).

Çokluk II. Şahıs:

Çokluk ikinci şahıs ekleri *-yız, -yiz, -yüz [-z]*'dir: *ev-i-yiz* “eviniz”, *bibi-yiz* “bibiniz, halanız”,⁽³²⁾ *kaşayız* “kafanız”, diliyüz “diliniz”,⁽³³⁾ *baba-yız* “babanız” ve *dede-yiz* “dedeniz”⁽³⁴⁾ örneklerinde olduğu gibi. Bu ekler de teklik ikinci şahıstaki gibi *ñ > y* değişmesi sonucu *-ñız, -ñiz* eklerinden çıkmıştır.

Son yıllarda çokluk II. Şahıs iyelik ekindeki *y* sesinin, kendinden önceki bağlayıcı sesle birleşmesi sonucunda, bu ekin bazı ağızlarda *-z* biçimine girdiği görülür ki bu Azeri Türkçesinde de kullanılan çokluk 2. şahıs iyelik ekidir.

Çokluk III. Şahıs:

Çokluk üçüncü şahıs iyelik ekleri *-ları, -leri*'dir: *yavruları* “yavruları” (93/13), *dedik-leri* “dedikleri” (27/4), *deve-leri* “develeri” (70/2) vb.

D. ÇOKLUK EKLERİ

Türkçenin her devrinde ve bütün ağızlarda olduğu gibi, Urfa ağızında da çokluk ekleri *-lar, -ler*'dir: *çocıklar* “çocuklar” (79/3), *arpalar* (85/2), *saçlarım* (122/2), *gözler* (61/10), *bülbüller* (35/2) vb.

E. AİTLİK EKİ

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi her çeşit ünlüyle bağdaşabilen aitlik eki Urfa ağızında da *-ki* biçimindedir: *koynundaki* “koynundaki” (20/4), *elindeki* “elindeki” (84/14), *başındaki* “başındaki” (5/13).

F. SORU EKİ

Halk ağızında *mi, mĩ* olmak üzere yalnızca iki şekli vardır. Yakın zamana kadar ünlü uyumuna bağlılık göstermeyen bir ekti. Bu çalışmamızda ünlü uyumuna geçişin izleri olarak yuvarlak ünlülü kelime gövdesine hem düz şeklin, hem de *mu, mũ* gibi dar yuvarlak ve yarı dar-yuvarlak biçimlerin geldiğini görüyoruz: *yıhılır mi* “yıkılır mı” (48/7), *var mı* “var mı” (16/3); *ğara günlerde mĩ* (124/6), *vermeye mĩ* “vermeye mi” (125/16); *çok mu* (118/14), *durur mu* (109/4), *uyur mũ* (75/6), *bu mũdür* (77/2), *su mũdür* (77/3).

32. Kemal Edip, a.e., s. 37

33. Sadettin Özçelik, a.e., s. 83

34. Mehmet Özbek, a.e., s. 29

II. ZAMİRİLER

A. ŞAHİS ZAMİRLERİ

İncelememize esas alınan metinlerde tesbit ettiğimiz şahıs zamirleri Urfa konuşma dilindekilerden farklı olmayıp şöyledirler:

Teklik I. Şahıs: *ben* (1/8). Az da olsa Azeri sahası şahıs zamiri *men* (30/9, 114/10)'in de görüldüğü olur.

Teklik II. Şahıs: *sen* (7/9, 7/10, 49/2, 56/7, 61/2, 75/17)

Teklik III. Şahıs: *o* (17/8)

Çokluk I. Şahıs: *biz* (104/16, 110/7)

Çokluk II. Şahıs: *siz* (3/6, 28/5)

Çokluk III. Şahıs: *onlar*, *onnar*. Bu zamirler halk ağzında kullanıldığı halde metinlerimizde tespit edemedik.⁽³⁵⁾ Bu zamirlerin çekimi de şöyledir:

1. İlgî Durumu

Urfa ağzında şahıs zamirlerinin ilgi durumu bugün: *benim* (8/13); *seni*"senin" (4/18) veya *seniy*;⁽³⁶⁾ *onun*;⁽³⁷⁾ *bizim* (9/17); *sizin* (72/4); *onnarın*,⁽³⁸⁾ *onların* (39) biçimindedir. Bazan teklik ve çokluk birinci şahıs zamirlerinin ilgi hallerine *-ki* aitlik eki eklenince, *-m* ilgi eki *-n* sesine dönüşür: *benimki* > *beninkî*, *bizimki* > *bizinkî*.⁽⁴⁰⁾

2. Yükleme Durumu

Urfa ağzında şahıs zamirlerinin yükleme durumu bugün: *beni* (10/11); *seni* (20/6); *onu* (6/2); *bizi* (57/9); *sizi*;⁽⁴¹⁾ *onnarı* (42) veya *onları* (43) biçimindedir.

3. Yönelme Durumu

Urfa ağzında yönelme durumu eskiden beri: *biye*;⁽⁴⁴⁾ *siye* (4/8, 5/12), *sene*

35. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

36. Kemal Edip, a.e., s. 36

37. Kemal Edip, a.e., s. 36

38. Kemal Edip, a.e., s. 36;

39. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

40. Mehmet Özbek, a.e., s. 34

41. Kemal Edip, a.e., s. 35

42. Kemal Edip, a.e., s. 35

43. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

44. Kemal Edip, a.e., s. 35

(103/1, 103/2); *ona* (10/9, 57/5); *bize* (25/6, 36/5, 63/7, 84/5); *size*;⁽⁴⁵⁾ *onnara* ⁽⁴⁶⁾ biçiminde olmakla birlikte, son senelerde birinci ve ikinci teklik şahıslar ile üçüncü çokluk şahıslarda oldukça yaygın bir biçimde yazı diline uyum görülmektedir: *bana* (13/16, 17/4, 33/10, 34/8, 40/4, 40/8, 56/8, 70/9, 74/14, 109/3, 122/5, 126/6, 126/11), *sana* (1/9, 5/6, 8/13, 13/5, 33/7, 73/7, 88/10), *onlara*.⁽⁴⁷⁾

4. Bulunma Durumu

Şahıs zamirlerinin bulunma durumu Urfa ağzında bugün: *bende* (121/2), *sende* (4/3, 4/5, 18/4, 81/7, 81/9), *onda*; *bizde*, *sizde*, *onnarda*,⁽⁴⁸⁾ *onlarda* ⁽⁴⁹⁾ biçimindedir.

5. Ayrılma Durumu

Urfa ağzında şahıs zamirlerinin ayrılma durumu bugün: *benden* (7/5, 35/10, 54/6, 76/5, 81/13, 96/3, 111/5, 111/9, 126/8), *senden* (54/7, 62/12, 125/17), *ondan* (76/5), *bizden*; *sizden*, *onnardan*,⁽⁵⁰⁾ *onlardan* ⁽⁵¹⁾ biçimindedir.

6. Vasıta Durumu

Şahıs zamirlerinin Urfa ağzındaki vasıta durumu yakın zamana, 30-40 yıl öncesine kadar: *bennen* (49/8), *sennen*, *onnan*, *biznen*, *siznen*, *onnarnan* biçiminde idi.⁽⁵²⁾ Buna az kullanılır olsalar da *benimnen*, *senimnen*, *onunnan*, *bizimnen* (*bizimnen*), *sizimnen*⁽⁵³⁾ şekillerini ekleyebiliriz. Bugün yaygın kullanış: *benden* (54/6), *senden*, *ondan*, *biznen*, *siznen*, *onnarnan* biçimindedir.

7. Eşitlik Durumu

Şahıs zamirlerinin eşitlik durumu Urfa ağzında: *bence*,^(16/5) *sence*, *bizce*, *onca*, *sizce*, *onnarca* biçimindedir. Bu durum ayrıca *gibi*, *göre*, *kadardar* vb. edatlarla yapılan edat grupları ile de ifade edilir.

45. Kemal Edip, a.e., s. 35; Sadettin Özçelik, a.e., s. 84; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

46. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

47. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

48. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

49. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84.

50. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

51. Sadettin Özçelik, a.e., s. 84

52. Kemal Edip, a.e., s. 35; Mehmet Özbek, a.e., s. 34

53. Kemal Edip, a.e., s. 54

8. Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması

Urfa ağzında şahıs zamireleri son çekim edatlarına çeşitli çekim biçimleri ile bağlanırlar. *ile* edatı yukarıda da belirttiğimiz gibi zamirlerde bugün artık ekleşmiştir: *benimnen, seninнен, onunnan, bizimnen (bizimnen), sizinnen. ile* edatının geniş ölçüde ekleşmesi Türkçenin son devirlerinde olmuştur.⁽⁵⁴⁾

Bugün şahıs zamirleri *üçün* “için” edatına çokluk üçüncü şahıs dışında ilgi durumuyla bağanırlar: *benim için, seni için, onun için, bizim için, sizin için, onnar için.*

Şahıs zamirlerinin *kimın* “gibi” edatına bağlanması şöyledir: *benim kimın (56/3) seni kimın, onun kimın, bizim kimın, sizin kimın, onnar kimın.* Bağlanma çokluk üçüncü şahıs dışında ilgi durumuyla olur. Şahıs zamirleri *keder* “kadar” edatına da aynı biçimde bağanırlar: *benim keder, seni keder, onun keder, bizim keder, sizin keder, onnar keder.*

B. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Urfa ağzında en çok kullanılan dönüşlülük zamiri *gendı* “kendi” kelimesidir. İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatır. Metinlerimizden ve daha önce tespit edilmiş başka kaynaklardan⁽⁵⁵⁾ Halk ağzında çok çeşitli biçimleri olan ekin çekimi şöyledir:

gendım “kendim”

gendiy, gendi “kendin”

gendı (14/13, 62/9), genni, gendisi “kendisi”

gendimiz “kendimiz”

gendiyiz, gendiz “kendiniz”

gendileri, genner, genneri “kendileri”

Urfa ağzında iyelik biçimleri dönüşlülük zamiri olarak kullanılan ikinci kelime ise *öz* ismidir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bu zamir Osmanlı sahasında varlığını yitirirken Azeri sahasında yaygın ve hakim bir duruma gelmiştir.

54. Ergin, a.e., s. 257

55. Sadettin Özçelik, a.e., 85

Eskiden çok, ama bugün az kullanılan bu zamirin metinlerimizdeki örnekleri şunlardır: *öz* (9/8, 74/14), *özümü* (30/9).

C. İŞARET ZAMİRLERİ

Bugün Urfa ağzında aşağıdaki işaret zamirleri kullanılmaktadır.⁽⁵⁶⁾ Türkü metinlerimizde tespit ettiklerimizin yerlerini yanlarında belirttik.

bu (6/5, 16/11, 19/6, 21/6, 22/6, 25/7), *bü* (59/14), *bı* (43/6).

şu (41/6)

o (46/11)

bunlar, bunnar; būnlar, būnnar; binlar, binnar

şunlar, şunnar; şūnlar, şūnnar

onlar, onnar

D. SORU ZAMİRLERİ

Çalışmamızda soru zamirleri olarak şunları tesbit edebildik:

kīm (57/6, 78/9, 104/14, 107/4, 119/10).

ne (16/11, 17/2, 25/6, 32/9, 35/3, 44/3, 48/4, 124/3) çok kullanılan bir zamirdir. Kendisinden sonra gelen kelimelerle birleşerek meydana getirdiği şekiller de pek yaygındır: *nēdīm* “ne edeyim” (78/6), *nēdem* “ne edeyim” (115/13), *neme* “neyime” (61/5), *hangī* “hangi” (67/4).

E. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Metinlerimizde tespit ettiğimiz belirsizlik zamirleri şunlardır: *kimse* (25/8, 89/9, 124/8), *ķemū* “kamu” (122/4), *herkes* (61/14), *birī* (42/5), *birīsī* (68/13), *hep* (21/5, 51/5), *hepī* “hep” (4/18), *hepsī* (114/9), *ikīmīz* (74/8), *hēç* “hiç” (24/16, 44/14, 50/5, 95/6, 124/8).

56. Kemal Edip, a.e., s. 36. Sadettin Özçelik, a.e., s. 86.

III. SIFATLAR

Bir ismi nitelik, nicelik, yer, sıra bakımından niteleyen, belirten kelimelerden metinlerimizde tespit ettiklerimizi şöyle gruplayabiliriz.

A. Niteleme Sıfatları

böyle (26/6, 85/9, 95/14, 119/8, 126/6), *böylece* (128/7), *büyük* (123/29), *haşiki* (124/5), *aslan* (45/7), *polat* (45/10), *céylan* (45/9), *civan* (45/8).

B. Belirtme Sıfatları

1. İşaret Sıfatları

bu (6/5, 21/6, 25/7, 29/5, 48/5), *bü* (59/14), *bı* (5/7, 43/6).

şu (41/6, 40/9, 43/2).

o (10/9, 17/6, 26/4, 46/11).

2. Aitlik Ekli Sıfatlar

koynundakî (20/4), *karşıkî* (80/2), *elîndekî* (84/14), *başidakî* “başındaki” (5/13).

3. Sayı Sıfatları

ikî (48/2), *yeddî* “yedi” (10/12).

4. Sıra ve Üleştirme Sayı Sıfatları

Türkiye Türkçesinde kullanılan sıra ve üleştirme sayı sıfatları Urfa ağzında da yaygın şekilde kullanılır.

C. SORU SIFATLARI

hangî (67/4), *ne* (16/11, 35/3)

D. BELİRSİZLİK SIFATLARI

acığ “azıcık” (96/8), *azıcığ* “azıcık” (49/8), *bir* (31/2, 31/13, 33/2), *biraz* (74/16, 88/9, 96/8/), *bütûn* (58/12, 123/4, 123/33), *çoğ* (9/6), *çoğ* (12/8, 18/4, 32/4, 36/7, 56/8, 121/9, 123/6), *çok* (70/6, 75/17, 98/19), *keriş* (29/12), *hele mele* “öyle böyle” (86/16), *hep* (21/5), *hepî* “hep” (4/18), *her* (24/5). Farsçadan Türkçeye geçmiş olan *hêç* “hiç” (25/16, 44/14, 50/5, 124/8).

IV. ZARFLAR

Urfa ağzında fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını yer, yön, zaman, nitelik, azlık-çokluk, soru vb. bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren zarflar şunlardır.

A. Yer ve Yön Zarfları

berî (1/2), *aşşağı* (29/3), *yuğarı* (29/3). Bunların dışında yazı dilinde kullanılan birçok yer zarfının yanında şu zarflar da yaygın olarak kullanılır: *ileri*, *geri*, *içeri*, *öte*, *arğa* “arka”, *ög* “ön”, *çığarı* “dışarı”, .⁽⁵⁷⁾

B. Zaman Zarfları

géc “geç” (57/4, 70/7), *hala* “hala” (10/9, 57/5), *henüz* (10/13, 17/18, 20/3), *şimdi* (6/11, 12/5, 18/8, 74/13, 75/6), *evvel* (6/11, 20/8, 119/4, 123/28).

C. Niteleme ve Durum Zarfları

hep (21/5, 51/5), *hepi* “hep” (4/18), *nice* (2/6, 12/14, 62/8, 72/4), *niçin* (19/5, 122/5), *niye* (4/6, 16/6, 49/2). Eski Anadolu Türkçesinden beri “birlikte” anlamında kullanılan *bile* (107/8), *kimin* “gibi” (48/3, 56/3).

D. Azlık-Çokluk Zarfları

acığ “azıcık” (96/8), *azıcığ* “azıcık” (49/8), *çok* “çok” (70/6, 75/17, 84/7, 98/19), *çoğ* “çok” (12/8, 13/13, 64/9), *çoğ* “çok” (9/6, 12/10), *pek çoğ* (123/6), *artığ* “artık, fazla” (4/14).

E. Soru Zarfları

ne (16/11, 32/9, 57/6), *nere* (29/21, 86/8, 108/5, 118/14), *nasıl* (29/20, 65/12), *niçin* (19/5, 19/6, 122/5).

57. Kemal Edip, a.e., s. 127; Sadettin Özçelik, a.e., s. 91; Mehmet Özbek, a.e., s. 33

V. FİİLLER

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan kelime olarak fiilin, Urfa ağzında yapı bakımından bazı özellikler göstermekle birlikte yazı dilinden ayrılmadığı görülür. Urfa ağzında, zamana bağlı olmaksızın kurulan fiil isimlerini gösterme, daha çok *-maḥ* eki ile yapılır. Bugün Urfa ağzı konuşma dilinde bu ek yanında *-maḥ*, *-mek* eklerinin de kullanıldığı görülmektedir. *aḡlamaḥ* (99/3), *ayırmaḥ* (126/8), *olmaḥ* (127/12), *èylemekse* (127/14)

A. İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER

-la, -le

Bu isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Her çeşit ismin sonuna gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapar: *baḡlarım* (76/2), *aḡlar* (78/4). Türkçede eskiden beri hep aynı kalan bu ekin, bugün çekim sırasında bazan ünlüsünün değiştiği görülür:⁽⁵⁸⁾ *sızlayor* > *sızlıyor* (99/8), *parlayor* > *parlıyor* (43/3). Bu değişim orta hece durumunda kalmaktan ve birleşeceği *y* ünsüzünün etkisinden ileri gelmektedir. Böyle olmakla birlikte metinlerimizde asli durumunu koruyan biçimi de tespit ettik: *aḡlayor* “aḡlıyor” (89/12).

-al, -el

İşleklik alanı pek geniş olmayan, sıfatlardan fiil yapan bir ektir: *saḡalırsa* (27/6), *saḡalmaz* (35/12), *saḡalur* (48/8). Renklerden fiil yapan *-ar, -er* ekinden *r > l* sonucu ortaya çıkan *-al, -el* ekini de burada gösterebiliriz: *saraldım* (4/4). Bugün halk ağzında *moral-*, *ḡaral-*, *yeşel-* fiilleri çok kullanılmaktadır.

B. FİİLDEN FİİL YAPAN EKLER

-ma, -me

Türkçede eskiden beri çok geniş bir şekilde kullanılan, fiilden olumsuz fiil yapma ekidir: *yatmaz* (19/11), *ḡorḡma* (20/5), *yapılmaz* (24/8); *dönmez* (2/8), *sèçemedim* (5/3). Türkçede eskiden beri hep aynı kalan bu ekin, bugün çekim sırasında bazan ünlüsünün değiştiği görülür: *ötmeyor* > *ötmiyor* (33/2), *kalmaya* > *ḡalmiya* (40/5). Bu değişim orta hece durumunda kalmaktan ve birleşeceği *y*

58. Muharrem Ergin, a.e., s. 171

ünsüzünün etkisinden ileri gelmektedir. Böyle olmakla birlikte metinlerimizde asli durumunu koruyan biçimleri de tespit ettik: dönmeyor (82/10), *almayanlar* (97/4), *gelmeyem* (1/10).

-k, -h

Bugün işlek olmayan bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinde birkaç örneği olan, bugün Azeri Türkçesinde ve Urfa halk ağzında çok kullanılan, “dolmuş, dolu dolu olmuş” anlamına gelen *doluğ-* (109/4) fiilinde görülmektedir. Ünlüyle biten kelimeye *dol-u-k-* biçiminde bir bağlayıcı sesle eklenir. *doluğ-* kelimesi tabii ki Urfa ağzında *doluğ-*, *doluğ-* biçimlerinde de seslendirilir.

C. ŞAHIS EKLERİ

Çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden ekler Urfa ağzında şöyledir:

1. Birinci Tip Şahıs Ekleri

Bu ekler zamir kökenlidirler. Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik kiplerinin çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

Teklik 1. şahıs: *-am, -em*. [*-im, -İM, -üm, -um*]

2. şahıs: *-san, -sen*. [*-sın, -sin*]

3. şahıs: ———

Çokluk 1. şahıs: *-ıh*

2. şahıs: *-sız, -süz*

3. şahıs: *-lar, -ler*

Teklik birinci şahıs eki, Eski Anadolu Türkçesinde en çok kullanılan biçimiyle Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ağzında da hala canlılığını sürdürmektedir: *alıram* “alırım” (86/10), *konaram* “konarım” (57/2), *yanaram* “yanarım” (57/3), *kanaram* “kanarım” (57/6), *içmişem* “içmişim” (9/6), *düşmüşem* (60/15), *severem* (64/4) gibi. Ancak plaklara türkü okuyan sanatçıların İstanbul ağzına özenmeleri sonucu burada da halk ağzından ayrılmalar görülür. *giderim* (81/6, 81/10), *gezerim* (61/13), *severim* (76/3), *olmuşüm* (75/3), *gidiyorum* (90/1) kelimeleri buna örnektir. Bu ek geniş zaman çekiminin olumsuz durumunda Azerbaycan

Türkçesinde olduğu gibi Urfa ağzında da *-nam*, *-nem* biçimine girer: *erimenem* “erimem” (114/11), *çürimenem* “çürümem” (114/15)

Teklik ikinci şahıs ekinin, Eski Türkçedeki señ zamiri kaynaklı olduğu bilinmektedir. Yine Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ağzında da ekleşmiş, nazal *n*'yi atmış fakat darlaşmamıştır: *kalasan* (65/8), *uyanasan* (56/2), *yanasan* (56/3), *konasan* (56/5), *ıstersen* (123/14) örneklerinde olduğu gibi. Plaklara türküler okuyan sanatçıların İstanbul ağzına özenmeleri sonucu az da olsa türkü metinlerimizde, Teklik ikinci şahıs ekinin *-sın*, *-sin*'li biçimlerini de tespit ediyoruz: *alırsın* (32/9), *geçersin* (32/9), *gezersin* (104/8).

Çokluk birinci şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart çekiminden geçmiştir: *kaçah* “kaçalım” (55/3), *gidah* “gidelim” (63/7), *kaldıh* “kaldık” (104/16).

Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Anadolu Türkçesindeki *-sız*, *-siz* biçimine açık bir bağlılık göstererek hala Urfa ağzında yaşamaktadır.⁽⁵⁹⁾

Çokluk üçüncü şahıs eki Bugünkü Türkçede olduğu gibidir.⁽⁶⁰⁾

2. İkinci Tip Şahıs Ekleri

Bu ekler iyelik kökenlidirler. Görülen geçmiş zaman ve şart kipinin çekimlerinde kullanılan şahıs ekler şunlardır:

Teklik 1. şahıs: *-m*

2. şahıs: *-y*, *-ī*, *-i*, *[-n]*

3. şahıs: _____

Çokluk 1. şahıs: *-h*, *[-k]*, *-k*

2. şahıs: *-yiz*, *-iz*

3. şahıs: *-lar*, *-ler*

Teklik birinci şahıs eki başlağıçtan beri hiç değışmeden gelen bir ektir: *geldim* (2/2), *sordım* (18/10).

59. Kemal Edip, a.e., s. 44; Sadettin Özçelik, a.e., s. 94; Mehmet Özbek, a.e., s. 37

60. Kemal Edip, a.e., s. 44; Sadettin Özçelik, s. 94; Mehmet Özbek, s. 37

Şart ve görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan, Osmanlıcanın sonuna kadar *-ñ* olarak gelen teklik ikinci şahıs eki, İstanbul Türkçesinde *n* sesine dönüşürken, Urfa ağzında *ñ / n-y* değişmesi sonunda *y* tarafında kalmıştır:⁽⁶¹⁾ *gelsey* “gelsen” (26/6), *iğitsey* “yiğitsen” (104/12). *vermediy* “vermedin” (55/17), *çektirdiy* “çektirdin” (56/8).

Urfa ağzında, görülen geçmiş zamanın çekiminde kullanılan *-y* ekinin bazı ağızlarda düşmesi sonucu, zaman eki ünlüsünün *î* veya *i* sesine dönüşerek eklediği görülür: *yap-tı-y > yaptî* “yaptın”, *begen-di-y > begendi* “beğendin”.⁽⁶²⁾

Çokluk birinci şahıs eki Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri Urfa ağzında *-h* biçimindedir: *kalduh* “kaldık” (104/16), *sallanduhça* “sallandıkça” (40/19).

Eski Türkçede *-ñız, -ñiz* biçiminde olan çokluk ikinci şahıs eklerinin, Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca dönemlerinde yuvarlaklaşmasına karşılık, Urfa ağzında *ñ > y* sonucu *-yız, -yiz* biçimine girmiştir: *yap-tı-yız > yaptıyız* “yaptınız”, *iç-ti-yiz > içtiyiz* “içtiniz”.⁽⁶³⁾ Halk ağzında bazan ek başındaki *y* ünsüzü iki ünlü arasında erir ve *i* ünlüsünü uzatarak kaybolur. Bu uzatma Urfa ağzında uzun ünlü bulunmaması sebebiyle çok defa yerine getirilmez: *konuştırdı-yiz > konuştırdı̄z* “konuşturdunuz”, *öğren-di-yiz > öğrendīz* “öğrendiniz”⁽⁶⁴⁾ gibi.

Çokluk üçüncü şahıs eki bugünkü yazı dilimizde olduğu gibidir: *vurdılar* “vurdular” (48/5), *verdiler* “verdiler” (79/4).

D. BİÇİM VE ZAMAN EKLERİ

Urfa ağzında fiillerin çekimleri, Türk dilinin yaygın kurallarına uygun olarak *fiil tabanı+zaman eki+şahıs eki* kuruluşuna dayanmakla birlikte, bölgede çeşitli etkilere bağlı olarak ortaya çıkan ses olayları, şekil ve zaman eklerinde önemli yapısal değişikliklere sebep olmuştur.

61. Kemal Edip, a.e., s. 42. Mehmet Özbek, s. 37

62. Sadettin Özçelik, a.e., s. 96

63. Kemal Edip, a.e., s. 42; Sadettin Özçelik, a.e., s. 96; Mehmet Özbek, a.e., s.37

64. Sadettin Özçelik, a.e. s. 96

1. BİLDİRME KİPLERİ

a. Geniş Zaman

Bugün Urfa ağzında kullanılan geniş zaman ekleri şunlardır:

-r, -ar, -er, -ır, -ır, -ür, -ür.

Yakın zamana kadar yaygın olarak kullanılan ekler *-r, -ar, -er, -ır, -ır* idi. Bugün yazı dilimizde dar-yuvarlak olup da Urfa ağzında dar-düz olan birinci hece dışındaki ünlüler, Urfa ağzında giderek yarı dar-yuvarlak biçimine girmektedir. *ölürem* (86/5) kelimesinde ve halk ağzında görüleceği gibi geniş zaman ekleri de bugünkü yazı diline benzemekle birlikte ekte yuvarlaklaşma henüz tam değildir.

Geniş zaman kipinin şahıs zamirlerine göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *konaram* (57/2), *giderem* (4/2), *gelirem* (86/8).

2. Şahıs: *yaparsan, seversen*,⁽⁶⁵⁾

3. Şahıs: *bağar* (32/2), *benzer* (38/2), *gelir* (32/7), *olür* (41/6).

Çokluk 1. Şahıs: *yaparır, severir*,⁽⁶⁶⁾

2. Şahıs: *yaparsız, seversiz*,⁽⁶⁷⁾

3. Şahıs: *kaçadırlar* (24/9), *severler*,⁽⁶⁸⁾

Bu çekimde ekin ünsüzünün bazan benzeşme yoluyla *l* sesine dönüştüğü de görülür: *avla-r-lar* > *avlallar* “avlarlar” (89/5), *oğşa-r-lar* > *oğşallar* “okşarlar” (20/7). *sev-er-ler* > *sevelller* (20/6), *gelirler*,⁽⁶⁹⁾ *kaçadılar*, *dögeller*.⁽⁷⁰⁾

Urfa ağzında, geniş zamanın teklik ve çokluk birinci şahıs çekimlerinde *r* ünsüzüyle biten fiil kök ve gövdelerine getirilen geniş zaman ekinin ünlüsü çoğunlukla düşer: *yidir-ir-em* > *yidirrem* “yediririm” (49/3). Sanatçıların İstanbul ağzına özenmeleri sonucu, bazen halk ağzından ayrılmalar görülür: *dönerim* (10/7), *gezerim* (61/13), *giderim* (81/6, 81/10), *geçersin* (100/7, *gezersin* (104/8), *edersin* (127/8) vb.

65. Mehmet Özbek, a.e., s. 41

66. a.y.

67. a.y.

68. a.y.

69. Kemal Edip, a.e., s. 47-48

70. Sadettin Özçelik, a.e. s. 98-99

Geniş zamanın olumsuzu *-ma, -me, -maz, -mez* ekleriyle yapılır. Teklik birinci şahıs için *-ma, -me*, diğer şahıslar için *-maz, -mez* kullanılır: *vèrmem* (28/8), *yatmaz* (19/11), *dönmez* (2/8) vb. Böyle olmakla birlikte, geniş zamanın haber biçiminde teklik birimnci şahısta da *-maz, -mez* eklerinin kullanıldığı bilinmektedir: *satmazam* “satmam”, *gelmezem* “gelmem”⁽⁷¹⁾

Azeri sahasının bir özelliği olarak geniş zaman olumsuzluk ekinin, teklik ve çokluk birinci şahıslarda *-man, -men* biçimine girdiği de görülür: *söyle-men-em* “söylemem” (91/30, 91/32, 91/34), *elle-men-em* “ellemem” (91/27, 91/28.), *unut-man-ıh* “unutmayız” (114/17).

Teklik ikinci şahısta *-maz, -mez* eklerinin sonundaki *z* ünsüzünün, şahıs ekinin başındaki *s* ile benzeşerek *s* ünsüzüne döndüğü görülür: *gel-mez-sen* > *gelmessen* “gelmezsın” (49/2).

b. Şimdiki Zaman

Urfa halk ağzındaki şimdiki zaman eklerinde dikkat çekici değişimler görülür. Yakın zamana kadar okur-yazar olsun olmasın halk arasında fonetik ve morfolojik bakımdan ortak bir ağız vardı. Göçlerle şehir bünyesinde meydana gelen sosyal değişimler öncesi şimdiki zaman eki, teklik ve çokluk 1. şahıslar ile teklik 2. şahıslarda *-iy*; teklik ve çokluk 2. şahıslar ile çokluk 3. şahıslarda *i* idi. ⁽⁷²⁾

Şimdiki zaman kipinin şahıs zamirlerine göre bugünkü çekimi ise öyledir:

Teklik 1. Şahıs: *korhıyam* “korkuyorum” (54/5), *göriyem* “görüyorum”⁽⁷³⁾

2. Şahıs: *korhısan* “korkuyorsun”, *görisen* “görüyorsun”.⁽⁷⁴⁾

3. Şahıs: *gıdiy* “gidiyor” (30/3), *yapiy*.⁽⁷⁵⁾

Çokluk 1. Şahıs: *yapiyıh* “yapıyoruz”, *geliyih* “geliyoruz”⁽⁷⁶⁾

2. Şahıs: *yapisız* “yapıyorsunuz”, *gelisiz* “geliyorsunuz”⁽⁷⁷⁾

3. Şahıs: *vurilar* “vuruyorlar”, *gidiler* “gidiyorlar”⁽⁷⁸⁾

71. Kemal Edip, a.e., s. 70

72. Kemal Edip, a.e., s. 41. Mehmet Özbek, a.e., s. 37

73. Kemal Edip, a.e., s. 50

74. a.e. s. 51

75. Mehmet Özbek, a.e., s. 38

76. a.y.

77. a.y.

78. Sadettin Özçelik, a.e., s. 100

Yukarıda *gĭd-iy* “gidiyor” (30/3) örneğinde görüleceği gibi bugün teklik 3. şahıs için *-iy* kullanılmakla birlikte, yaygın olan *-ī̄* ve *-i* biçimleridir: *kaçī̄* “kaçıyor”, *arı̄* “arıyor”, *durī̄* “duruyor”.⁽⁷⁹⁾ Bu değişimi şöyle gösterebiliriz: *gide-yorur* > *gide-yor* > *gid-i-yor* > *gid-i-yir* > *gid-i-yi* > *gid-iy* > *gid-ī̄* > *gid-i*

Eklerin durumunun halk ağzında yukarıdaki gibi olmasına karşılık, İstanbul ağzına özenme sonucu türkü metinlerimizde yazı dilimizdeki *-yor* ekini de görüyoruz: *yanıyorum* (92/15), *solıyorum* (92/16) *parlıyor* (43/3), *gidiyorum* (90/2).

Şimdiki zaman çekiminde olumsuzluk eki *-ma* ve *-me* günümüz Türkçesinde olduğu gibi Urfa halk ağzında da *y* etkisiyle çok belirgin bir biçimde daralmış, ayrıca incelemek *-mi* olmuştur. Ekin değişimini şöyle gösterebiliriz: *gel-me-yor* > *gel-mi-yor* > *gel-mi-yo* > *gel-mi-y-i* > *gel-mi-y* > *gel-mī̄* > *gel-mi*

Urfa ağzında şimdiki zamanın olumsuz çekimi bugün şöyledir:

çalışmıyam “çalışmıyorum”, *gētmisen* “gitmiyorsun”, *basmī̄* “basmıyor”, *yapamıyıh* “yapmıyoruz”, *çılhmisiz* “çıkmiyorsunuz”, *bulmilar* “bulmuyorlar”.⁽⁸⁰⁾

Halk ağzında ve türkü metinlerimizde çok az da olsa olumsuzluk ekinin eski şeklini de görüyoruz: *dōnmeyor* “dönmüyor” (82/10) gibi.

c. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman eklerinin Urfa halk ağzında *-dı*, *-dī̄*, *-tı*, *-tī̄* olmak üzere yalnızca düz biçimleri vardır. Türkü metinlerimizde bu eklerin yuvarlak biçimlerine rastlamasak bile bu biçime geçişin izleri olan yarı dar-yuvarlak biçimlerini görüyoruz: *soldürdün* (50/9), *düştǖm* (44/5, 50/11, 76/10, 95/12), *öldürdün* (50/7, 64/3, 94/6) vb.

79. Sadettin Özçelik., s. 99

80. a.e., s. 100

Görülen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *soldım* (26/7), *attım* (8/11), *dedim* (4/19).

2. Şahıs: *yaptiy* “yaptın”, *içtiy* “içtin”,⁽⁸¹⁾ *etti* “ettin” (17/9), *kandırdi* “kandırdın” (17/9), *yandırdi* “yandırdın” (17/10). Bu çekimde aslında -y olan şahıs ekinin bazı ağızlarda düştüğünü görüyoruz.

3. Şahıs: *bulandı* (18/2), *dolandı* (18/3), *deydi* (94/9), *gëtti* (9/10).

Çokluk 1. Şahıs: *kalđıđ* “kaldık” (104/16).

2. Şahıs: *yaptiyız* “yaptınız”, *içtiyız* “içtiniz”,⁽⁸²⁾ *aldē* “aldınız”, *dēdē* “dediniz”.⁽⁸³⁾

3. Şahıs: *vurdılar* (30/3), *getirdiler* (44/9), *bıldiler* (66/10).

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi -ma, -me ekleriyle yapılır: *olmadı* (82/8), *çılmadı* (104/23), *bulmadım* (89/8), *vèrmediler* (73/4), *gelmedi* (73/11), *vazgëçmedi* (118/4), *gölmedim* (120/3).

d. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman eki Urfa ağızında yaygın olarak -mış, -miş, -müş, -müş biçimindedir: *yapmışam* (64/7), *kalmışam* (64/8), *çekmişem* (64/9), *örtmüş* (11/7), *düşmüş* (39/12) vb. örneklerinde olduğu gibi. Ekin Eski Türkçede yalnız -mış, -miş olarak düz şekilleri vardı. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcanın ilk devirlerine kadar devam etmiş, Osmanlıcanın sonlarına doğru ekin yuvarlak biçimleri ortaya çıkarak bugünkü çok çeşitliliğe ulaşılmıştır.⁽⁸⁴⁾ Urfa ağızında, ekin düz biçimleri yanında yarı dar-yuvarlak biçimlerinin de kullanılması, ağızda geçiş dönemi yaşanmakta olduğunu göstermektedir. Öğrenilen geçmiş zamanın şahıslara göre Urfa halk ağızındaki yaygın çekimi şöyledir:⁽⁸⁵⁾

Teklik 1. Şahıs: *yapmışam*

2. Şahıs: *yapmışsan*

3. Şahıs: *yapmış*

81. Mehmet Özbek, a.e., s. 37

82. a.y.

83. Sadettin Özçelik, a.e., s. 101

84. Muharrem Ergin, a.e., s. 284

85. Mehmet Özbek, a.e., s. 37

- Çokluk1. Şahıs: *yapmışıḥ*
2. Şahıs: *yapmışsız*
3. Şahıs: *yapmışlar*

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi *-ma* ve *-me* ekleriyle yapılır.

Urfa ağzında öğrenilen geçmiş zaman için bir de Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada olduğu gibi *-ıp*, (*-ıḫ*, *-up*, *-üḫ*) gerundiumunun kullanıldığını görülür: *alıpsan* “almışsın” (58/6), *salıpsan* “salmışsın” (58/7), *yaḥıpsan* “yıkılmışsın (58/8) örneklerinde olduğu gibi. Osmanlıcanın sonlarında ortadan kalkan fakat Azeri sahasında canlılığını koruyan bu ek,⁽⁸⁶⁾ az da olsa Urfa ağzında da kullanılmaktadır. Ek, teklik ve çokluk birinci şahıs çekimlerinde iki ünlü arasında kalınca yumuşayarak *-ib-* biçimine girer: *yapıbam* “yapmışım”, *yapıbıḥ* “yapmışız” Olumsuz çekiminde ise *-ma*, *-me* ekleri *-mı*, *-mi* biçimlerine dönerler: *yapmiyıbam* *yapmiyıpsan*, *yapmiyıp*, *yapmiyıbıḥ*, *yapmiyıpsız*, *yapmiyıplar*.

e. Gelecek Zaman

Bugün Urfa ağzında gelecek zaman ekinin *-acaḥ*, *-ecaḥ* olmak üzere yalnız kalın şekilleri vardır: *gülecaḥ* (61/6), *erecaḥ* (61/7), *gelecaḥ* (61/9) vb.

Bu ek, kendisinden sonra gelen ünlüyle başlayan bir ekle birleştiğinde sondaki *ḥ* sesi yumuşar ve ek *-acaḡ*, *-ecaḡ* biçimine girer. Urfa halk ağzında gelecek zaman kipinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

- Teklik 1. Şahıs: *satacaḡam*
2. Şahıs: *satacaḡsan*
3. Şahıs: *satacaḡ*
- Çokluk1. Şahıs: *satacaḡıḥ*
2. Şahıs: *satacaḡsız*
3. Şahıs: *satacaḡlar*⁽⁸⁷⁾

Olumsuz çekimlerde zaman ekinin önündeki *-y-* bağlayıcı ünsüzü, olumsuzluk eki *-ma*, *-me*'deki geniş ünlüyü daraltarak *-mi* biçimine dönüştürür.

86. Muharrem Ergin, a.e., s. 285

87. Mehmet Özbek, a.e., s. 40

Gelecek zaman ekinin Türkiye Türkçesi yazı dilindeki biçiminin de türkü metinlerimizde az da olsa kullanıldığı görülmektedir: *girecek* (97/5), *edecektî* (119/10).

2. TASARLAMA KİPLERİ

a. Emir Kipi

Emir ekleri tam bir fiil çekim eki özelliği taşırlar. Fiil karakterlerini bozmamış, partisip şeklinde kullanılmamışlardır. Urfa ağzında gerçek anlamda teklik ve çokluk birinci şahıs emir eki yoktur. Bunların yerine emir fonksiyonlu istek ekleri ile şahıs eklerinin oluşturduğu ekler kullanılır. Halk ağzında teklik birinci şahısta *-ım*, *-im* biçimindedir: *alım* “alayım” (1/8), *yanım* “yanayım” (105/2), *bakım* “bakayım” (87/3), *olım* “olayım” (16/13), *gığım* “gideyim” (4/13) vb. Çokluk birinci şahısta ise *-ağ* biçimindedir: *kaçacağ* “kaçalım” (55/3), *gıdağ* “gidelim” (63/7) gibi. Emir kipinin Urfa halk ağzındaki çekimi şöyledir:

Teklik 2. Şahıs: *vur*

3. Şahıs: *vursın*

Çokluk 2. Şahıs: *vurın*

3. Şahıs: *vursınlar* (88)

Türkü metinlerinde Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan emir biçimleri ile de karşılaştırırız.

Teklik 1. Şahısta: *olayım* (1/3), *göreyim* (1/2), *vereyim* (1/9) vb.

2. Şahısta: Fiil kök ve gövdeleri yalın olarak kullanılırlar: *koy* (87/6), *kağ* “kalk” (63/7), *çal* (55/6), *geç* (55/7) vb

3. Şahısta: Emir eki *-sın*, *-sın*, *-sün*, *-sün* biçimindedir: *olsın* (5/6), *versin* (77/8), *bilsin* (92/9), *düzülsün* (21/10), *olsün* (55/15), *ağlasın* (120/2) vb.

Çokluk 1. Şahısta: *buluşalım* (74/6), *koğlaşalım* (74/7), *sevışelim* (74/9) vb.

2. Şahısta: Emir ekleri *-ın*, *-ın*, *-ün*, *-ün* biçimindedir: *yapın* (117/7), *verin* (7/6), *vurun* (101/5), *ötün* (52/4) vb.

3. Şahısta: Emir ekleri, *-sınlar*, *-sınler*, *-sünler*, *-sünler* biçiminde olup teklik üçüncü şahıs emir eklerinin çoğul biçimleridirler: *désınler* (41/4), *yésınler* (87/7), *çeksınler* (60/7) vb.

88. Mehmet Özbek, a.e., s. 44

b. Şart Kipi

Halk ağzında ve metinlerimizde geçen şart eki, Türkiye Türkçesi yazı dilindeki gibi *-sa*, *-se* biçimindedir: *çağırsam* (51/12), *gelsey* "gelsen" (25/6), *istese* "istesen" (55/4), *ararsay* "ararsan" (110/3) *olsa* (64/4), *dağıtsa* (58/5) vb. Çokluk şahıslar için metinlerimizde örnek bulamadık; bununla birlikte Urfa halk ağzında şart kipinin çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *alsam*

2. Şahıs: *alsay*

3. Şahıs: *alsa*

Çokluk 1. Şahıs: *alsağ*

2. Şahıs: *alsayız*

3. Şahıs: *alsalar* ⁽⁸⁹⁾

Emirle istek arası bir ifade taşıyan hitap edatlı şart şekline Urfa ağzında yalnızca ikinci şahıslarda rastlanır; kullanımı şöyledir: *ağlasayne* (ağla-sa-y-n-e) "ağlasana" (8/5), *sızlasayne* (sızla-sa-y-n-e) "sızlasana" (8/6). Burada *-sa* şart eki, *-y* teklik ikinci şahıs eki, *-n* yardımcı ses *-e* eklenmiş hitap edatıdır.

c. İstek Kipi

Urfa ağzında da istek eki *-a*, *-e*'dir. Bu ek teklik birinci şahısta, *-y-* bağlayıcı sesin erimesi sonucu şahıs ekinin ünlüsüne dönüşür: *al-a-y-ım* > *alım* "alayım" (1/8) örneğinde olduğu gibi.

Türkü metinlerimizde istek şeklinin her şahsına verebileceğimiz örnek kelime göremedik, ancak şunları tespit edebildik: *alım* "alayım" (1/8), *yanasan* "yanasın" (21/17), *ğıdağ* "gidelim" (63/7), *alalar* (11/9). Bununla birlikte Urfa halk ağzında istek kipinin çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *tutum*

2. Şahıs: *tutasan*

3. Şahıs: *tuta*

89. Mehmet Özbek, a.e., s. 42

Çokluk 1. Şahıs: *tutağ*

2. Şahıs: *tutasız*

3. Şahıs: *tutalar* ⁽⁹⁰⁾

Türkü metinlerimizde *-a*, *-e* istek eklerinin, teklik birinci şahısta değişmemiş biçimlerini de görüyoruz. Bu kullanım Eski Anadolu Türkçesinin izlerini taşımaktadır: *tutam* “tutayım (37/2), *çıkam* “çıkayım” (37/3), *olam* “olayım” (37/4), *enem* “inem” (37/5), *alam* “alayım” (82/12), *gıdem* “gideyim” (1/10) vb. Ayrıca, *görüşelım* (116/3), *göreyim* (1/2), *olayım* (1/3), örneklerinde görüldüğü gibi günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilindeki biçimlerle de karşılaşırız.

İstek çekiminin olumsuzluğu halk ağzında *-mi* ekiyle yapılır: *kalmiya* (kal-mi-y-a) “kalmaya” (40/5), *almiya* (al-mi-y-a) “almaya” (40/6) örneklerinde olduğu gibi. Bu ek görüldüğü gibi *-ma*, *-me* olumsuzluk ekinin, bağlayıcı ünlü olan *-y-* sesinin etkisiyle daralmış şeklinden başka bir şey değildir. Türkü metinlerimizde ise bu kuralın dışına çıkan örneklere de rastlayabiliyoruz: *gelmeyem* (gel-me-y-em) “gelmeyeyim” (1/10).

İstek kipinin gerek olumlu gerek olumsuz çekimlerinde görülen halk ağzından ayrılmalara, hep yazılı kaynaklardan alınan türkü metinlerinde rastlıyoruz.

d. Gereklilik Kipi

Urfa ağzında gereklilik kipi bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi *-malı*, *-meli* ekleriyle oluşturulur. Türkü metinlerimizde örnek kelime tespit edilemedi. Bununla birlikte gereklilik kipinin halk ağzındaki çekimi şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *vurmalıyam*

2. Şahıs: *vurmalısın*

3. Şahıs: *vurmalı*

Çokluk1. Şahıs: *vurmalıyız*

2. Şahıs: *vurmalısız*

3. Şahıs: *vurmalılar* ⁽⁹¹⁾

90. Mehmet Özbek, a.e., s. 42

91. a.e., s. 43.

3. İsim Fiili (ek fiil, cevher fiili)

Eski Türkçede *er* yardımcı fiilinin *er-> ir-> i-* biçiminde ekleşmesinden oluşan, isim kök ve gövdelerinin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan, ayrıca birleşik fiil çekimlerinde de görev alan *isim fiilinin* Urfa ağzındaki kipleri şunlardır:

a. Şimdiki Zaman

İsim fiilinin şimdiki zamanını karşılayan *bildirme ekleri* Urfa halk ağzında şöyledir:

- Teklik 1. şahıs: *-am, -em*
2. şahıs: *-san, -sen*
3. şahıs: *-dır, -dır, -tur, -tır*
- Çokluk 1. şahıs: *-ıh*
2. şahıs: *-sız, -süz*
3. şahıs: *-dırlar, -dırler*

Urfa halk ağzında isim fiilinin şimdiki zamanının çekimi şöyledir.

- Teklik 1. Şahıs: *çalışkanam*
2. Şahıs: *çalışkansan*
3. Şahıs: *çalışkandır*
- Çokluk 1. Şahıs: *çalışkanıh*
2. Şahıs: *çalışkansız*
3. Şahıs: *çalışkandırlar⁽⁹²⁾*

Türkü metinlerimizde isim fiilinin şimdiki zaman çekimine örnek olarak tespit ettiğimiz kelimeler şunlardır: *agacıyam* (66/2), *yaralıyam* (29/6), *karalıyam* (29/7), *dertliyem* (35/7), *bağçeliyem* (90/18), *çalışsan* (19/9), *feleksen* (61/2), *hatundır* (70/3), *kandır* (104/2), *yağandır* (104/4), *ebedidir* (119/2), *delidir* (92/8), *narlıhtır* (46/2), *varlıhtır* (46/3), *sadıhtır* (46/5), *sebbehür* (52/6), *kedehtür* (52/7)

b. Görülen Geçmiş Zaman

Batı Türkçesinin başından beri düşme eğilimi gösteren *i-* fiil kökü, Urfa halk ağzında, ister ünlüyle ister ünsüzle biten isimlerden sonra gelsin, daima düşer.

92. Kemal Edip, a.e., s. 72

Görülen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şöyledir:

- Teklik 1. Şahıs: *çalışkandım*
2. Şahıs: *çalışkandiy*
3. Şahıs: *çalışkandı*

- Çokluk 1. Şahıs: *çalışkandıh*
2. Şahıs: *çalışkandiyöz*
3. Şahıs: *çalışkandılar* ⁽⁹³⁾

Ancak Türkü metinlerinde *i-* fiilinin düşmediği örneklere de rastlıyoruz: *kum idim* (64/11), *gül idim* (26/7), *mum idim* (64/12).

c. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Urfa halk ağzında *i-* kökü tamamen düşürülmüş şekilde kullanılır. İster ünlüyle ister ünsüzle biten isimlerden sonra gelsin, daima düşer. İsim fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının şahıslara göre çekimi şöyledir:

- Teklik 1. Şahıs: *çalışkanmışam*
2. Şahıs: *çalışkanmışsan*
3. Şahıs: *çalışkanmış*
Çokluk 1. Şahıs: *çalışkanmışıh*
2. Şahıs: *çalışkanmışsız*
3. Şahıs: *çalışkanmışlar* ⁽⁹⁴⁾

d. Şart

Bu çekimde de *i-* fiilinin düştüğü görülür: *igıtsey* “yiğit isen” (104/12) örneğinde görüldüğü gibi. Türkü metinlerinde hece ölçüsünün zorlamasıyla *i-* fiilinin ortaya çıktığı da görülür: *gelmez isen* (75/12). Urfa halk ağzında isim fiilinin şart kipinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

- Teklik 1. Şahıs: *çalışkansam*
2. Şahıs: *çalışkansay*
3. Şahıs: *çalışkansa*

93. Kemal Edip, a.e., s. 73

94. a.e. s. 75

Çokluk1. Şahıs: *çalışkansah*

2.Şahıs: *çalışkansayız*

3. Şahıs: *çalışkansalar* (95)

e. İsim Fiilinin Olumsuz Çekimi

İsim fiilin var olan dört kipinin olumsuz çekimleri *değil* “değil” edatından yararlanarak yapılır. Türkü metinlerinde tespit ettiğimiz örnekler şunlardır: *yar değil mi* (42/3), *çoban değilsen* (103/22), *Eşref değil mi* (42/5).

4. Yeterlik Fiili

Urfa ağzında yeterlik, olumlu durumda genel olarak *bil-* yardımcı fiil ile oluşturulan birleşik fiille; nadir olarak da geniş zaman kipiyle ifade edilir. *Yapabilir misin?* sorusuna *yapabilirem* veya *yapabillem* “yapabilirim” yerine *yaparam* “yaparım” biçiminde cevap verildiği de görülür.

Yeterlik fiilinin olumsuzu ise bugünkü gibi *-ama-*, *-eme-* ekleriyle yapılır. Bazı ağızlar olumsuzluk ifadesinde teklik birinci şahısta, şahıs ekinden önce *-n-* bağlayıcı sesini getirirler. Buna az da olsa türkü metinlerimizde rastlıyoruz: *öremenem* (ör-eme-n-em) “öremem” (55/10), *süremenem* (sür-eme-n-em) “süremem” (55/11), *göremenem* (gör-eme-n-em) “göremem” (55/13).

5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Urfa ağzı konuşma dilinde fiillerin birleşik çekimlerine bolca rastlanılmasına karşılık türkü metinlerimizde örnek kelime bulamadık.

6. Sıfat Fiiller (Partisipler)

Partisipler fiil kök ve gövdelerine partisip eki getirilerek yapılan, isim cinsinden kelimelerdir. Sıfat olarak kullanılırlar. Zaman ve hareket belirtirler. Bugün yazı dilimizde kullanılan partisip eklerinden hemen hepsinin fonetik hadiseler sonucu az çok değişikliğe uğramış şekillerine Urfa ağzında da rastlanır: *-acağ*, *-ecağ*, *-an*, *-en*, *-ar*, *-er*, *-dığ*, *-dğ*, *-düg*, *-düg*, *-dih*, *-dih*, *-maz*, *-mez*, *-miş*, *-miş* gibi.

Türkü metinlerimizde tesbit ettiğimiz partisipler şunlardır: *gelecağ* (52/5), *yırlayacağ* (55/9), *sevdiğiy* (16/5), *gülen* (84/5), *öldiren* (59/5), *soldıran* (59/9),

95. Kemal Edip, a.e., s. 76

güldüren (59/17), *görenlere* (1/3), *sevenleñn* (6/5), *yanar* (64/12). Metinlerimizde Türkiye Türkçesi yazı dili ve Urfa halk ağzı kurallarından ayrılmış bazı partisipler de tespit ettik. Yaygın söyleyişe göre *geldığım*, *güldüğüm*, *sevdiğim* olması gereken partisipleri *geldığım* “geldiğim” (123/6), *güldüğüm* “güldüğümü” (107/4) *sevdiğim* “sevdiğim” (87/16) biçimlerinde görüyoruz..

7. Zarf-Fiiller (Gerundiumlar)

Zarf-fiiller şahsa ve zamana bağlı olmaksızın hareket ifade eden fiil şekilleridirler. Bugün yazı dilimizde kullanılan zarf-fiil eklerinin hemen hepsi, fonetik olaylar sonucu az çok değişikliğe uğramış biçimleriyle Urfa ağzında da vardır: *-a*, *-anda*, *-ende*, *-ken*, *-ınca*, *ince*, *-madan*, *meden*, *-ıp*, *-ıp*, *-up*, *-üp*. Bunlardan *-anda*, *-ende* bir Azeri zarf fiilidir. (96)

Türkü metinlerimizde tespit ettiğimiz zarf-fiiller şunlardır: *doya doya* (3/3), *vèrende* (15/6), *basınca* (96/12), *durmadan* (59/16), *edip* (125/14), *tutup* (120/4), *görüp* (123/26).

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış ve bugün ağızlarda canlılığını sürdüren, yazı dilinde ise yalnızca birleşik fiillerde kullanılan *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* zarf-fiil ekleri, "yanı yanı gidesen" bedduasında olduğu gibi Urfa ağzında az da olsa kullanılmasına rağmen türkü metinlerimizde tesbit edilemedi.

96. Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1633, İstanbul 1971, s. 105

VI. EDATLAR

Yazı dilimizde kullanılan edatların çoğu, çeşitli ses olayları sunucu ortaya çıkan söyleniş farklarıyla Urfa ağzında da vardır. Biz burada yalnız türkü metinlerimizde tespit ettiğimiz edatları göstereceğiz.

A. Ünlem Edatları

Acı, şaşkınlık, bıkkınlık, nefret, korku, sevinç, ızdırap gibi duygu, istek ve heyecanı kısa ve etkili bir biçimde anlatmaya yarayan ünlem edatlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz.

1. Ünlemler

ah (60/15), *vay* (24/5), *uy* (53/4), *of* (3/9), *aman* (3/9), *havar* “yetiş” (46/2), *yandım* (6/4), *dī* “di, haydi”(1/6), *haydē* “haydi” (91/7).

2. Seslenme Edatları

ay (21/17), *éy* “ey” (121/4), *lèy* “ey” (69/4), *lè* “ey” (69/4), *anam* (92/2), *anèy* “anne ey” (27/3), *anè* “anne ey” (39/5), *lo* “ey, yahu.” (60/4).

3. Sorma Edatları

‘aceb “acaba” (75/6), *‘acebe* “acaba” (125/2), *hangī* “hangi” (67/4), *niçīn* “niçin” (19/5), *ne* (16/11).

4. Gösterme Edatı

ışte “işte” (28/4)

5. Cevap Edatları

yoh “yok” (107/6), *degīl* “değil” (44/5)

6. Terennümler

Bu edatlar gramer ögesi görevinden çok ezgi kalıbından doğan uzatmaları karşılayan ve doldurma görevi yapan ünlem çeşidi kelimelerdir: *aman* (9/4), *anam* (39/13), *da* (73/9), *de* (76/6), *dī* (1/6), *lè* (46/2), *dīlè* (46/2), *lèy* (69/2), *hele* (4/6), *lo* (33/2), *lo lo* (5/2).

B. Bağlama Edatları

Metinlerimizde tespit ettiğimiz başlıca bağlama edetleri şunlardır:

1. Sıralama Edatları

Aslında bir son çekim edatı olup sonradan sıralama edatı olan *ile*: derd *ile* āh (125/18), feryād *ile* nāle (119/4)

Farsçadan dilimize geçmiş ve divan şiiri tarzındaki şiir metinlerimizde bulunan *u, ü*: āh *ü* vāh (125/19).

Eskiden beri kullanılan *ile* edatının ekleşmiş biçimi *-la, -le*; yine *ile* edatının *-n* enstruman eki alarak girdiği *ilen* biçiminin ekleşmiş biçimi olan *-lan, -len, -nan, -nen* Urfa ağzında sıralama edatı göreviyle geniş ölçüde kullanılmaktadır: *heyvanan narı* “ayva ile narı” (40/4).

2. Denkleştirme Edatları

Birbiriyle eş değerdeki birden fazla ögeyi birbirine bağlayan bu edatlardan, türkü metinlerimizde, ancak bir örnek bulabildik. *bir... bir... bir...*: “*bir* ayrılığ *bir* yohsıllığ *bir* ölüm” (2/5).

3. Karşılaştırma Edatları

ya... ya...: “*Ya* benden geç *ya* ondan” (76/5), “*Ya* hicrandır *ya* kıandır” (104/2), *hem... hem...*: “*Hem* datlıyam *hem* acıyam” (66/3), *ya*: “Kâfirin vèrdi murādın *ya* benim vermeye mi?” (125/16).

4. Cümle Başı ve İçi Edatları

eger : “Eger bahtiy gelmedi (73/11), *hele* : “Hele hele niye” (4/6), *belkî* : “Gidem yar eglenem belkî gelmeyem” (1/10), *hetta*: “*Hetta* pâdişāh olsa” (123/31), *sankî*: “Degirmen *sankî* yıl ay” (123/12), *zahar* “zahir, sanki”: Bülbul olmuş *zahar* göynüm” (58/11), *da*: “Ağam *da* gètti gelmedi” (9/10).

5. Sona Gelen Edatlar

kīmīn “gibi”: “Yaralı bülbul *kīmīn*”(48/3), *barı*: “Gèce gelmez isen anam gündüz gel *barı*” (75/12), *ise* : “Feryād ederek ağlar *ise*” (119/12), *bile* : “Getirdi derdi *bile*” (1107/8).

6. Son Çekim Edatları

İşletme eki görevi yapan son çekim edatlardan metinlerimizde tespit ettiklerimiz şunlardır.

a. Vasıta ve Beraberlik İfade Eden Edatlar

ile, ilen: “Çıkmaz kelem *ile* vurdum rekkemî” (1/13), “Arab atı binme *ilen* yorılmaz” (34/7). *ilen* edatlarının ekleşmesinden doğan *-la, -le, -dan, -den, -nan, -nen* biçimleri halk ağzında geniş ölçüde kullanılmaktadır: “Aşk *odıyla* yahıpsan” (58/8), “*yarnan* barıştım” (29/4), “*Askenle ordınla* Atatürk binler yaşa” (82/4), “Ben senin *aşkından* olmuşum hasta” (75/3), “*Derdiden* düştüm dile” (60/8), “Azıcılı ta *bennen* konış” (49/8).

b. Sebep Bildiren Edatlar

diye: “Yar zülfine asılırim dar *diye*” (72/8).

için: “Birin öz canım *için* birin yara bağlarım” (9/8), *üçün*: “Bülbül gül *üçün* ağlar” (56/11).

c. Benzerlik Bildiren Edatlar

gibi: “Ceylan senin *gibi* yürğim yara” (89/7).

kimın “gibi”: “Yaralı bülbül *kimın*” (56/4). Bu edat, *gibi* edatının Azeri sahasında görülen *kibi* ve *kimi* biçimlerinin *-n* vasıta eki almış biçimidir.

d. Başkalık Bildiren Edatlar

başka: Benden *başka* geyen yok (81/13).

e. Miktar Bildiren Edatlar

ķeder “kadar”: “Arpalar dize *ķeder*” (63/6), “Ķaķ gıdaķ bize *ķeder*” (63/7), “ToppiĶtan dize *ķeder*” (63/9).

ķore: “Bana *ķore* aşna çoķ” (13/16).

VII. CÜMLE BİLGİSİ

A. KELİME GRUPLARI

Urfa ağzında kelime grupları Türk dili kurallarına uygun olarak, belirli bir düzen içinde yan yana gelen kelimelerden oluşmaktadır. Yapısında, kullanımında ve anlamında bir bütünlük vardır. Şiir olmaları nedeniyle oldukça zengin bir kelime grubu kadrosuna sahip olan metinlerimizde geçen başlıca kelime grupları şunlardır:

1. Tekrarlar

a. Aynen Tekrarlar

Türkü metinlerinde, müzik cümlelerinin zorlamasıyla, özellikle nakaratlarda çok sayıda ve uzun aynen tekrarlarla karşılaşılır: *acı acı* (31/8), *aman aman* (9/4), *bağlara bağlara* (37/5), *ben de ben de* (4/2), *beni beni* (29/3), *bölük bölük* (45/4), *burca burca* (38/11), *dağlar dağlar* (38/6), *dağlara dağlara* (37/3), *dı gel dı gel* (1/7), *dilây le dilây le* (69/7), *dilim dilim* (68/2), *dillere dillere* (37/9), *doya doya* (3/3), *dön berî dön berî* (1/2), *düşmanım değil düşmanım değil* (44/6), *elvand elvand* (67/3), *gelin gelin gelin* (50/6), *gıdiy gıdiy* (30/3), *güllü güllü* (31/6), *hele hele* (4/6), *ķaba ķaba* (31/11), *ķalmiya ķalmiya* (40/10), *ķarşı ķarşı* (81/3), *kör ola kör ola* (84/13), *nédim nédim* (78/6), *nenni nenni* (67/6), *sile sile* (76/12), *top top* (38/10), *uzun uzun* (10/10), *vay vay* (34/7), *vay gül vay gül* (43/4), *vura vura* (86/6), *yana yana* (10/7), *yar aman yar aman* (15/2), *yavaş yavaş* (4/16), *yële yële* (76/9), *yoldaş yoldaş* (31/14).

b. Eş Anlamli Tekrarlar

gel ağam gel, gel paşam gel (43/12), *melul meħzun* (80/7), *şarkı beste* (3/5), *ağam olasan, paşam olasan* (65/6) vb.

c. İlaveli Tekrarlar

ële mele (86/15), *hele mele* (85/12), *şingır mingır* (3/4).

2. Bağlama Grubu

derd ile Āh (125/18), *feryād ile nāle* (119/4), *ħeyvanan nar* “ayva ile nar” (40/4). *bir ayrılıħ bir yoħsıllıħ bir ölüm* (2/5). *ya benden geç ya ondan* (76/5), *ya hicrandır ya ķandır* (104/2), *hem datlıyam hem acıyam* (66/3). *āh ü vāh* (125/19).

3. Sıfat Tamlaması

ağ gerdan (59/4), alıcı kuşlar (71/3), altın saplı kazma (5/11), 'arap kıızı ((8/5), bahtiyar felek (61/14), burnu huzmalı gelin (71/10), çağır tiken (69/9), çattal ürek (51/11), demir ürek (51/13), çüt gögerçin (8/12), deli gönül (71/2), domürcağ gül (50/8), dönmez el "dönülmez yer, ahiret" (2/8), dumanlı dağlar (7/6), ela gözleri (6/3), el degmemiş yar (8/4), eli kınalı gelin (71/9), elleri kınalı gelin (7/7), gelinlik çağa (55/2), göğüsler edalı gelin (71/5), gözler sürmeli gelin (71/13), güldüren esmer (59/13), gül yüzlü yar (61/4), kara beht (54/10), kara çadır (51/2), kara daş (2/3), karanlık günler (61/7), kara sandık (5/2), kara yemeni (64/2), kaşlar hıdatlı gelin (71/12), öldüren esmer (59/5), soldıran esmer (59/9), şeker oğlan (49/5), topıği halhallı gelin (71/11), yaman hal (3/10), yaralı bülbül (56/4), yeşil boya (3/2), zalım baba (70/5).

4. İsim Tamlaması

Abdonun mezarı (27/2), ağa paşanın kıızı (16/4), dağların kurdu (99/4), toprağ koynü (48/15), portakalın irişi (68/10), kızlar sürişi (68/11), kalanın ardı (40/2), kanlıların fermanı (41/3), Urfanın fıstığı (41/6) Urfanın kapusu (43/2), sinamanın binası (48/7). aşıkların bağı (32/3).

5. İyelik Grubu

benim göynüm (8/13), benim ağam (17/3), seni derdiyden (4/18), onun gözlerinin hestesi (124/10), bizim elimiz (72/2), sizin soya (3/6),

6. Aitlik Grubu

karşık dağlar (80/2), elindeki şişe (84/14), koynundaki güman (20/4), yanağıdaki izler (47/8).

7. Unvan Grubu

ağa baba (31/12), ağa küvre "ağa kirve" (23/4), ağa beg (23/8), ağa kardaş (31/15), ağam efendim (17/13), benim ağam (16/3), Halil Beg (41/4), öz begim (74/14), hanım bacı (31/9), İsmet Paşa (82/3), paşa maşamı (1/12), paşanın kıızı (16/4).

8. Ünlem Grubu

Ya hezret-i 'ālem penāh (124/16), aman anam (98/2), uy aney 27/3), uy havar (25/4), yandım lē lē (6/4), yandım yaman şimdī (12/6), le le yandım (91/19), vay sürmelīm vay (34/9), dī gel (43/13), haydē güzelīm haydē (90/28).

9. Edat Grubu

Urfa ağzında *ile* edatı ve onun ekleşmiş biçimiyle oluşturulan edet grupları çoğunluktadır: *kurşın kelem ile (1/13), binme ilen (34/10), odiyla (58/8), askerinle (82/4), ne gezersin sürinen (103/23), 'aşkıdan (75/3), derdiden (60/8), yarnan (29/4); ağam da (48/6), kâfir bile (118/9). eger bahtiy gelmedi (73/10), hele hele niye (4/6), belki gelmeyem (1/10), hatta pâdişāh olsa (122/31), bülbül kımın "bülbül gibi" (48/3), ağlar ise (118/14).*

10. İsnat Grubu

baş açığ (4/12), elleri kınalı (7/7), hallarım yaman (3/10), gözleri sürmeli (77/5), kaşlar kara (64/6), kaş siyah (102/10), yağa yırtığ (4/12), yalın ayağ (126/20).

11. Zarf-Fiil Grubu

kanlar saçarak (126/19), baş açık ağlayarık (126/6), domürcağ gül iken (50/8) arpa biştım göğ iken (69/8), sen kız ben oğlan iken (69/11), lutfedip vâdi-yi fiķette (124/3), bēsleyip serde yetiştirmiş idī dal fes ile (126/6), ah edip (124/14), el edip (51/12), firsant bulunca (12/32).

12. Sıfat-Fiil Grubu

açılmış gül-fam (22/5), ağarmış saçlarım (122/2), güller açmış bahar göynüm (58/10), oda yanmış kurü çeşmimde (116/5), seni benden ayırmağ isteyen bed-māye hussādın (125/8), duman eksilmeyen dağlar (38/5), alıcı kuşlar (71/3)

13. Arapça ve Farsçe Tamlamalar

elem-i kaħr-ı firāk "elem-i kahr-ı firak"(119/3), beygāne-yi gem "bigane-i gam" (119/4), safvet-i vijdān "safvet-i vicdan" (119/6) eyyām-ı sa'ādet "eyyam-ı saadet" (119/11), beħr-i melāl "bahr-ı melâl" (119/13), beħt-ı perîşān "baht-ı perişan" (120/3), 'aşıķ-ı sādık "âşık-ı sadık" (121/3), ehl-i temkin "ehl-i temkin" (121/4), fezā-yı 'aşķ "feza-yı aşk" (121/8,) dil-i na-şād "dil-i naşad"(121/7), devā-yı

derd “deva-yı dert (122/4), *mū-yī siyāh* “mu-yi siyah” (123/4), *cevher-ī cān* “cevher-i can” (123/5), *bār-ı ğem* “bar-ı gam” (123/7), *ālem-ī sıhhat* “ālem-i sıhhat” (123/9), *celād-ı müdhiş* “cellat-ı müthiş” (123/10), *çerh-ı eyyām* “çarh-ı eyyam” (123/12), *dīde-yī im ‘ān* “dide-i iman” (123/16), *me ‘mure-i ālem* “mamure-i ālem” (123/17), *Heccāc-ı Zalim* “Haccāc-ı Zalim” (123/25), *tiġ-ı cevr* “tıġ-ı cevr” (123/27), *ebnā-yı ādem* “ebna-yı ādem” (123/33), *naqd-ı ‘ömr* “nakt-ı ömür” (124/2), *vasl-ı arız-ı dil* “vasl-ı arız-ı dil” (124/3), *dīde-yī hun* “dide-i hun” (125/2), *şems-ī beht* “şems-i baht” (124/7), *vādi-yi firket* “vadi-i firkat” (125/3), *dest-ī kudret* “dest-i kudret” (125/4), *derd-ī senem* “derd-i senem” (125/5), *cām-ı mey* “cam-ı mey” (125/7), *bend-ī cünün* “bend-i cünun” (125/9), *daġ-ı sine* “daġ-ı sine” (125/19), *hezret-ī ālem penāh* “hazret-i ālem penah” (125/17), *sedā-yı āh ü vāh* “seda-yı ah ü vah” (125/19), *haqq-ı ezel* “hakk-ı ezel” (125/20), *tişe-yī ğem* “tişe-i gam” (126/9), *beş-i tekdîr-i ilāh* “bahş-ı takdir-i ilah” (125/20), *nār-ı ‘eşq* “nar-ı aşk” (126/2), *nār-ı ruhsār* “nar-ı ruhsar” (127/2), *‘Abdi-yi bi-çāre* “Abdi-i bi-çare” (126/10), *baġ-ı dil* “baġ-ı dil” (127/4) *sümbül-ü efkâr* “sümbül-i efkâr” (127/4), *hevā-yi zülf-ī yār* “heva-yı zülf-i yâr” (127/5), *gürüh-ı zenperestān* “guruh-ı zenperestan” (127/6), *beyt-ü senem* “beyt-i senem” (127/7), *Şeyh-ī Sen ‘ān* “Şeyh-i Sen’an” (127/7), *visāl-ı ‘iyd-i etha* “visal-ı iyd-i etha” (127/8), *tālīb-ı feyz-ī muḥabbet* “talib-i feyz-i muhabbet” (127/10), *tekke-yī ‘üşşak* “tekke-i uşşak” (127/11), *Züleyhā-yi murād* “Züleyha-yı murat” (127/12), *bend-i zindān* “bend-i zindan” (127/13), *mülk-i Belkıs* “mülk-i Belkıs” (127/15), *hesret-ī dildār* “hasret-i dildar” (128/2), *ateş-ī ‘aşq* “ateş-i aşk” (128/3), *nār-ı firket* “nar-ı firkat” (128/6), *bend-i zindān* “bend-i zindan (128/9), *cism-ī ğem-ālūde* “cism-i gam-alude (128/6), *vuslāt-ı yār* “vuslat-ı yâr” (128/11).

B. CÜMLELER

Urfa türkülerinde duygu, düşünce ve fikir, gramer kurallarına uygun olarak bir araya getirilmiş kelimelerin oluşturduğu düzenli cümlelerle anlatılmıştır. Ancak incelediğimiz malzemenin şiir olması dolayısıyla, anlatımı daha güçlü ve güzel kılan devrik cümleler de metinlerde çokça yer almış bulunmaktadır. Cümlelerin, her çeşidine Türkü metinlerimizde rastlıyoruz. Bu nedenle onları yapılarına, yüklem türüne, yüklem yerine ve anlamlarına göre sınıflandırarak gösteriyoruz. Tespit ettiğimiz başlıca cümle çeşitleri ve bu çeşitlere ait örnek cümleler şunlardır:

1. Yapılarına Göre Cümleler

a. Basit Cümle

Duygu ve düşünceyi veya oluş ve kalışı tek bir yargı halinde anlatan basit cümle türünü kendi içinde *basit isim cümleleri* ve *basit fiil cümleleri* diye ikiye ayırarak örnekliyoruz:

(1). Basit İsim Cümleleri

Karaköprü narlıdır (46/2). Güzellik bir varlıktır (46/3). Evlerinin öni paşa maşamı (1/12). Kıprık kaştan yücedir (16/11). Hallarım yaman (3/10). Evvel küçücekti (6/5). Ben serhoşam (9/7). Kafam duman (9/7). Çay susuz (9/14). Hele yar yar zalım yar (13/6). Bana göre aşna çoğ (13/16). Mağmur gözler uyhusuz (9/15). Ben bir altın fenerim (10/6). Ayrılığ var ölüm var (13/7). Dağlar başı duman duman şimdî (12/7). Hanı bizim uğırsız (9/17). Uzağ yoldan dönüş var (13/8). Çay içinde eşme çoğ (13/13). Sen bize gelmeye yimnli misin (7/10), Güzel sevenlerin bu midir sonı (6/11).

(2). Basit Fiil Cümleleri

Tebip yaram deşme çoğ (13/14), Ben de gëttim bir gëyiğın avuna (14/2). Tüfengim kayada asılı kaldı (14/7). Bahçiya kuzı gırdı (15/2). Bahça bar vërende gel (15/6). Gel benim kâkülî kemendim (17/11). Bulandı gözler bulandı (18/2). Gëyik çektı benı de gendı damına (14/3). Èndı deryayı dolandı (18/3). Üç gözelden heber sordım (18/10). Henüz geldı gözellerın zamanı (20/3).

b. Birleşik Cümle

(1). Şarh Birleşik Cümleler

El edip çağırsam da çhmaz demir üreklî (51/12). ħarman yerı sürseler yerine gül ekseler (47/3). Ben ölürsem köşklerkalsın vëranı (41/5). Dağıtsa yar dağıdır (58/5). 'Alem düşman olsa severem seni (64/4). Behtilî kız başına sevdığine vërseler (47/4). Çıħar āħırı elından bin yerından bağlasan çember (122/15). Bir telı Çin ĩ Bedehşan bedelı sorsan eger (126/11). Eller ne dërse dësın (35/4).

(2). İç İçe Birleşik Cümleler

Evvel küçücekti şimdi büyümiş (6/5). Gidin deyin o yara dedği güne düştüm (50/13). On iki konca sevdim her biri bir güldendir (51/8). Ötün bülbüller ötün yar gelecağ vaht oldu (52/4). Gidem yar eglenem belki gelmeyem (1/10). Heyva gibi saraldım din iman yok mu sende (4/4). Geceler gel yanıma derdim söyiyim siye (4/9). Ben dedim gemsiz gıdım gem gelir gemden artıh (4/13).

(3). ki'li Birleşik Cümleler

Çorharam ki seni benden ayıra (7/5). Bilmem ki ne gün eyler (35/3). Gör ki neler var (36/3). Gettin ki tez gelesin (77/4).

2. Fiilin Yerine Göre Cümleler

a. Kurallı cümleler

Yüzün görenlere kurban olayım (1/3). Gidem yar eglenem belki gelmeyem (1/10). Nice Süleymanlar tahtan endirir (2/6). Ela gözlerini uyhu bürümüş (6/3) vb.

b. Devrik Cümleler

Zamana dilberi yaldadır adamı (1/15). Gele gele geldim bir kara daşa (2/2). Saramadım doya doya da bellerin (3/3). Ben kurbanam sizin soya (3/6). Bizî hesret koydı kavım karadaşa (2/4) Giderem burdan artıh (4/11). Hepi seni derdiyden düşmana dedim karadaş (4/18). Derdim söyiyim siye (4/10) vb.

3. Anlamlarına Göre Cümleler

a. Olumlu Cümleler

Yüce dağ başında yatmış uyumış (6/2). Şehirler içinde ane ne hoştur Konya (44/3). Saraya getirdiler ane kanlı salaca (44/9). Cabur dağdan kuş geliyor (45/2). Yazıh oldu genç yaşına (45/7). Karaköprü narlıhtır (46/2). Güzellik bir varlıhtır (46/3) vb.

b. Olumsuz Cümleler

Erimez kara behtim (54/13). Beni zencir zaptetmez (56/12). Göynüm geçmez gözelden (65/3). Düşman askerleri gelmez üstüme (82/13). Sevda nedir bilmezdim (83/4). Çözülmez gül düğümü (106/2) vb.

c. Soru Cümleleri

Heyva gibi saraldım din iman yok mu sende (4/4). Güzel sevenlerin bu midir sonu (6/11). Yıhlır mı sinamanın binası (48/8). Pınara varmadın mı (50/2). Gül koydım almadın mı (50/3). Sevda mıdır ne haldir (60/13). Beni bu sevdaya salan ağlar mı şimdi (75/7). Bağiy bağımca var mı (16/2). Bağida yonca var mı (16/4).

VIII. URFA KERKÜK TELLÂFER AĞIZLARININ ORTAK ÖZELLİKLERİ

Urfa, Kerkük ve Tallâfer yörelerinden derlenen türkü, mani, hoyrat vb. metinler üzerinde, ses ve biçim bilgisi bakımından yapılan incelemeler sonunda tesbit edilen, bu üç ağızdaki ses ve biçim bilgisi bakımından aynı olan dil özelliklerini şöyle gösterebiliriz.

A. SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜLER

Her üç ağızda da Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kalın-ince 8 ünlüden başka bir de şu ünlüler vardır.

é Kapalı *e*. Oğuzların büyük bir çoğunluğu ilk hecelerde *kapalı e*'yi benimsemişlerdir. Azeri sahasında bu *kapalı e* eğilimi çok belirgindir.⁽¹⁾

ĩ Kısa *i*, *i* ile *é* arası bir ses.

ũ Kısa *u*, boğuk bir *ı* sesi gibi duyulur.

ũ / ũ *u* ile *ü* arası bir ses.

Irak Türkmen ağızları uzunluk-kısalık, açıklık-kapalılık gibi nitelikleri bakımından çeşitlilik gösterirler. Ünlülerin yer yer uzun olarak geçmesi önemli bir başkalıktır. Köktürk ve Uygur metinlerinde de uzun ünlüler bulunuyordu.⁽²⁾ Uzun ünlüleri ile tanınmış bir oğuz lehçesi olan Türkmencede de bugün hala uzun ünlüler devam etmektedir. Bu uzun ünlüler zamanla Türkiye Türkçesi yazı dilinde kaybolmuşsa da, Kerkük ve Telafer ağızlarında süregelmiştir. Bu nedenle, yukarıda saydığımız ünlüler dışında Türkmen ağızında bir de: *â* (kapalı a), *ā* (uzun ā), *ē* (uzun e), *ō* (uzun o ve uzun ö) ünlüleri vardır: *bālġ* “balık”, *ķōyın* “koyun”, *gēlġr* “gelir” vb.⁽³⁾

a. Ünlü Uyumu

Kalınlık-incelik bakımından, *imşah* “yumuşak”, *ilan* “yılan”, *irah* “ırak” kelimeleri ile, ilk hece ünlüsü düzleşmiş olan *ifah* “ufak” gibi birkaç kelime dışında

1. Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1633, İstanbul 1971, s. 90
2. Gülensoy, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay. 536, Ankara, 1988., s. 126
3. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007. s. 285

her üç ağızda da genellikle ünlü uyumu vardır. Bu uyum alınma kelimelerde de görülür:(4) آخرى āhīrī > āhūrī “ahiri”, خانه hāne > hana “hane”, خنجر hancer > hençer “hançer”, دانه dāne > tene “tane” vb. Ancak mastar eki yalnızca kalın biçimdedir: *almaḥ, almaġ* “almak”, *gelmaḥ, gelmaġ* “gelmek” vb. Teklik 1. şahıs eki daima kalın olarak geçer: *alırırḥ, alırırġ* “alırız”, *gülerırḥ, gülerırġ* “güleriz” vb. Ayrıca *dık, -dik, -duḡ, -dük* partisip ekinin de yalnızca kalın biçimleri vardır. Urfa ve Kerkük ağızında düz ünlülü: *gördıġı* “gördüğü”, Tellâfer ağızında ise yuvarlak ünlülüdür: *istēduġı* “istediği” vb. (5)

Düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uyumu henüz yeterince gelişmemiştir. Yer yer kelime kökü ve yapım eklerinde her üç ağız da Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşırlar. (6)

Urfa ağızında: *ulu* “ulu” (38/6), *bulıt* “bulut”(10/2) *uzın* “uzun” (10/10), *boyın* “boyun” (38/13), *komşı* “komşu” (10/13), *toppıḥ* “topuk” (63/9) vb.

Kerkük ağızında: *bālīḥ* “balık”, *ḳōyın* “koyun”, *gēlīn* “gelin” vb.

Tellâfer ağızında: *yımurta* “yumurta”, *bıġaz* “boğaz”, *ḳōnşı* “komşu”, *dōlı* “dolu”, *toppıḥ* “topuk”, *yastuḥ*, “yastık”, *ḳaşşuḥ* “kaşık”, *ārtuḥ* “artık, fazla”, *kōyın* “koyun” gibi.

b. Ünlü Değişmeleri

Kalın ünlülerin incelmesi:

a > e : *ḳara > ḳere*, *ḳaya > ḳeye*, *قدم ḳadem > ḳedem* “kadem” (125/11), *قدر ḳader > ḳeder* “kader” (78/8),

ı > i : *ılık > ilıġ/ ilīḥ*, *kıl > ḳil*, *ıssız > issız*, *ırak > iraḥ*

İnce ünlülerin kalınlaşması:

e > a : *bahçe > baḥça*, *ateş > ataş*

i > ı : *cirit > cırıt*, *zalim > zalım*

ö > o : *cömert > comard*

4. Sadettin Buluç, a.e., s. 286

5. a.y.

6. a.y

Geniş ünlülerin daralması:

a > ı : mağara > *mığara*

o > u : koparmak > *ķuparmaķ*, yoğurmak > *yuğurmaķ*, boynuz > *buynuz*.

ö > i : köfte > *kifte*

Dar ünlülerin genişlemesi:

ı > a : fırtına > *firtana*

i > e, é : yine > *gene*, iyi > *éyyi*, hiç > *hêç*, ihsan > *éħsan* vb.

u > o : *uyah* / *oyağ* “uyanık”, tuzak > *tozaķ*, dudak > *dodaķ*,

ü > ö : güzel > *gözel*, küme > *köme*, üvey > *ögey*, büyük > *böyüķ*.

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması:

e > ö: Bu değişme *v* ünsüzünün *e* ünlüsünü yuvarlaklaştırmasından ortaya çıkmaktadır. *v* dudak ünsüzünün yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırması Azeri Türkçesinin bir özelliğidir:(7) *tevbe > töbe* “tövbe”, *devşirir > döşürür*, *şevket > şövkət*, *devir > dövür*.

ı > o : çıban > *çoban*

ı > u : yıldız > *yulduz*, sıra > *suva*, altın > *altun*, bıyık > *buyuķ*,

i > ü : şişe > *şüşe*,

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi:

o > a : soğuk > *savıķ* / *savığ*

u > ı : yumurta > *yımırta*, çamur > *çamır*, hamur > *ħamır*, kaburga > *ķabırğa*,
bu > *bı*, oğul > *oğıl*, dokuz > *doķķız*, yoğurt > *yöğirt*

ü > e : yürü- > *yêri-*

ü > i, ĩ : düş > *diş*, küf > *kif*, köpük > *köpik*, gümüş > *gümüş*.

c. Orta Hece Ünlüsünün Değişmesi

Azeri sahasında Osmanlı sahasından daha ileri bir orta hece ünlüsünün değişmesi olayı vardır:(8) *Adanaya > adaniya*, *kimseye > kimsiye* kalmaya > *ķalmiya*, *almaya > almiya*, *ötmeyor > ötmiyor*.

7. Muharrem Ergin, a.e., s. 97

8. a.e., s. 95

d. Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

alaram > *allam* “alırım”, koğusu > *ķōğsı* “kokusu”, yanaram > *yannam* “yanarım”, yuğusu > *yūğsı* “uykusu”.

2. ÜNSÜZLER

Her üç ağızda da bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* ünsüzlerine ek olarak: *ğ, ħ, ĩ, ķ, ‘* (*ayın*) ve ‘ (*hemze*) sesleri vardır.

Arap asıllı olup bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan *ayın* sesi üç ağızda da canlılığını sürdürmektedir: عشق ‘aşķ > ‘eşķ “aşķ”, عسكر ‘asker > ‘esker “asker” عرفان ‘irfān > ‘irfan “irfan” (22/6), عمر ‘ömr > ‘ömür “ömür”.

Arapça kelimelerde bulunup Arap alfabesinin ح harfiyle gösterilen, sert bir ünsüz olan *ħ* üç ağızda da aslına uygun şekilde gırtlaktan seslendirilir: حسرت *ħasret* > *ħesret* “özlem”, حرام *ħarām* > *ħeram* “yasak şey” vb.

a. Ünsüz Değişmeleri

b > m : Bu değişme Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan biridir: ben > *men*, bahane > *mahana*, bumbar > *mumbar* vb.

b > p : bıçak > *pıçah*, bakla > *paķla*, bakraç > *paķraç*, boz- > *poz-* vb.

ç > ş : Oluşum noktaları aynı ve birbirine yakın birer damak-diş ünsüzü olan *ç* sesi, bir temas değişimi sonucu süreklisi olan *ş* sesine dönüşebilmektedir. Bu değişim Azeri Türkçesinde çok görülen bir özelliktir.⁽⁹⁾ biçtim > *biştım*, saçlım > *saşlım*, geçti > *geştı*, göçtü > *göştı*, ağaçlar > *ağaşlar*.

d > t : Azeri ve Osmanlı sahasındaki ses ayrılıklarından biridir.⁽¹⁰⁾ Birinde *t*’li olan diğerinde *d*’li olarak görülebilir: diken > *tiken*, dükkân > *tüken*, dik- > *tik-*, dök- > *tök-* vb.

g > k : gölge > *ķölge*, gömlek > *ķömlek* vb.

ğ > g : değenek > *degenek*, ciğer > *ciger*, leğen > *legen*, eğil- > *egil-* vb.

ķ > ğ : aķ > ağ “beyaz”.

9. Muharrem Ergin, a.e., s. 92

10. a.e., s.103

k > ħ : Eski Anadolu Türkçesi devresinde çok görülen bir değişikliktir.⁽¹¹⁾ Bu devrenin sonuna doğru Osmanlı sahasında *k* sesi, Azeri sahasında *ħ* sesi ağırlığını göstermeye başlamıştır. Bugün bu *ħ* sesi Azeri Türkçesinin temel özelliklerinden birini oluşturmaktadır.⁽¹²⁾ Bölgemiz ağzı da kelime içinde ve kelime sonunda eskiden beri geniş bir *ħ* eğilimi içindedir: yıkmak > *yıħmaħ*, ok > *oħ*, ayrılığ “ayrılık” vb. Kelime sonundaki *ħ* sesi iki ünlü arasında tonlulaşır. okumak > *oħumaġı* “okumayı”, kulak asma- > *ħulaġ asma-* “dinlemek, önemsemek” vb.

k > g : *k* kelime başında çok defa *g* olur: kendi > *gendġ*, kişi > *ġiři*, keçi > *geçi*, kene > *gene* vb. İki ünlü arasında tonlulaşır: *üregġ* (yürek-i) “yüreġi”, *göge* (gök-e) “göġe” vb. Ancak Azeri özelliġi olarak tonsuz biçimiyle geçen belirli sayıda kelimeler de vardır: *köyneħ* “gömlek”, *kölge* “gölge” vb.

ñ > g : *öñ* > *ög* vb.

ñ > ng : *yün* > *yüing*, *deñiz* > *dengiz*, *doñuz* > *donguz* vb.

ñ > n : *onuñ* > *önun*, *biñ* > *bin*.

ñ > v : *yañak* > *yavaġ* “yanak”, *köñül* > *gevġl* “gönül”, *yalıñız* > *yalavuz*.

ñ > y : *soñra* > *soyra saña* > *siye*, *seniñ* > *seniy*, *sēniy*, *baña* > *biye*, *miye*, *añla-* > *ayna-*; *göñülüm* > *göynüm*, *kolun* > *ħölly*, *eliniz* > *ēliyiz*; *aldın* > *āldıy*, *aldınız* > *āldıyız*, *verseñ* > *vérsey*, *gitseñiz* > *ġétseyiz*.

p > b : *parmak* > *barmaħ*, *paha* > *baha*, *pazar* > *bazar*, *piş-* > *biş-* vb.

r > l : Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre daha çok görülen bir değişmedir: *sarardım* > *saraldım*, *karardı* > *ħaraldı*.

t > d : Bu da bir Azeri Türkçesi özelliġidir. Osmanlı sahasında *t*’li olan kelimeler Azeri sahasında *d*’lidir.⁽¹³⁾ *taş* > *daş* (2/2, 4/17, 8/11, 21/7, 29/5, 39/3), *tatlıyım* > *datlıyam* (66/3), *testi* > *desti* (77/3), *taş* > *daş*, *tuz* > *duz*, *tavşan* > *davşan*; buna karşılık tonsuz olarak : *diken* > *tiken*, *dik-* > *tik-*, *dök* > *tök-* vb.

11. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000, s. 108

12. Muharrem Ergin, a.e., s. 92

13. a.e., 122

b. Ünsüz Benzeşmeleri

Aşırı derecede benzeşme eğilimi Azeri Türkçesinin bir özelliğidir.⁽¹⁴⁾

-*ls-* > -*ss-* : olsun > *ossın*, kalsam > *ķassam*, gelsin > *gessın* vb.

-*ln-* > -*nn-* : alnımda > *annımda* vb.

-*nd-* > -*nn-* : içinden > *içinnen*, senden > *sennen*, candan > *cannan* vb.

-*nl-* > -*nn-* : onlar > *unnar*, enli > *enni*, karanlık > *karannıķ* vb.

-*rl-* > -*nn-* : darlık > *darrıķ* vb.

-*rl-* > -*ll-* : koyarlar > *ķoyallar*, *ķoyalla*, diyerler > *diyeller*, *diyelle* vb.

-*şs-* > -*ss-* : yaratmışsın > *yaratmissan* vb.

-*tc-* > -*cc-* : *Ėatice* > *Ėatce* > *Ėecce* vb.

-*tç-* > -*çç-* : çiftçi > *çüçü* vb.

-*ts-* > -*ss-* : tütsü > *tüssü* vb..

-*yn-* > -*nd-* : peynir > *pendir* vb.

-*zs-* > -*ss-* : gelmezse > *gelmesse*, okumazsınız > *oķumassız* vb.

c. Ünsüz Türemesi

Ön seste *h* türemesi: is > *his*, ayva > *heyva*, elbet > *helbet* vb.

Ön seste *y* türemesi: *ağla* > *yığla*, ırgala > *yırĖala*, ır > *yır* “şarkı, türkü” vb.

İç seste *b* türemesi: temel > *tembel*, hamal > *ķembal*, pamuk > *pambığ* vb.

Son seste *h* türemesi: deryā > *deryāh*, peyda > *peydah* vb.

Son seste *n* türemesi: yaya > *yayan* vb.

Son seste *z* türemesi: kere > *ķerez* “defa” vb.

d. Ünsüz Düşmesi

Ön seste *y* düşmesi: Örnekleri az olan Türkçedeki bu genel eğilim, Azeri Türkçesinde çoğalarak bu sahanın özelliğini oluşturan bir kural haline gelmiştir.⁽¹⁵⁾ Dar ünlülerin başında bulunan *y*'lerin Azeri Türkçesinde düşürülmesi yaygın bir kuraldır.⁽¹⁶⁾ yüz > *üz*, yiğit > *igit*, yürek > *ürek*, yılan > *ilan*, yüce > *uca*, yüksek > *üskek*, yıl > *il* vb.

14. a.e., s. 114, 155, 165

15. Muharrem Ergin, a.e., s. 91

16. a.e., s. 90

İç seste *f* düşmesi: yufka > *yuhā*, çift > *çüt* vb.

İç seste *l* düşmesi: kalk- > *kaḥ*- vb.

İç seste *n* düşmesi: tunç > *tuç* vb.

İç seste *r* düşmesi: serp- > *sep*- çıkart- > *çıḥat*-, kırtlama > *kıtlama* vb.

İç seste *y* düşmesi: çeyrek > *çerek*, söyle > *söle*, *sele* vb.

Son seste *h* düşmesi: vallah > *vallā* vb.

Son seste *r* düşmesi: geliptir > *gelipti* vb.

Son seste *t* düşmesi: vaḥt > *vaḥ* “vakit”

Son seste *y* düşmesi: buğday > *buğda* vb.

e. Ünsüz İkizleşmesi

Bu bir Azeri Türkçesi özelliğidir. Kelime başında veya içindeki açık hecenin kendinden sonra gelen ünsüzü almak suretiyle kapalı duruma girmesi biçiminde oluşur: (17) *sabah* > *sebbeh*, *topuk* > *toppiḥ*, *yedi* > *yeddi*, *sekiz* > *sekkiz*, *dokuz* > *doḥkız*, *seki* > *seki*, *sakal* > *seḥkel*, *hile* > *ḥille*, *kısa* > *ḥıssa* vb.

f. Ünsüzlerin yer değiştirmesi

Her üç ağızda da sık görülen bir olaydır: *kirpik* > *kiprik*. *uçkur* > *uḥçur*, *yaprak* > *yarpaḥ*, *yarpağ* *sofra* > *sırfa*, *yüksek* > *üskek*, *tiksin-* > *diskin-*, *çıplak* > *çılpaḥ*, *avrat* > *arvat* vb.

Komşu olmayan ünsüzlerin de yer değiştirdiği görülür: *bulgur* > *burğul*, *sarımsak* > *samırsag*, *göster-* > *görset-* vb.

g. Hece Kaynaşması

Bölgemiz ağızda çok rastlanan özelliklerden biri de hece kaynaşmasıdır: *bıyık* > *büğ*, *gelirim* > *gellem*, *senin ilen* > *sennen* “seninle”.

B. BİÇİM BİLGİSİ

Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım eklerinin büyük bir bölümü bölgemize has ünlü uyumu çerçevesinde her üç ağızda da vardır. Ayrıca Halk ağızında kullanılan, samimiyetle küçültme ve seslenme işlevi gören, Farsçadan geçme bir de

17. a.e., s. 94

-e, -é [-ā] eki vardır. Sevgile karışık seslenme görevi görür: *Meḥemedé* “Mehmetcik, Mehmetciğim”, *Cemala, Cemalé* “Cemalcik, Cemalciğim” vb.

Durum eklerinden, ünlüyle biten kelimeye getirilen yükleme eki, Kerkük ağzında: *ni, ni, nu, nü* biçiminde olmakla başkalık gösterir: *almāni* “elmayı”, *silgini* “silgiyi”, *ḳutunu* “kutuyu”, *tülkünü* “tilkiyi” vb.

1. İyekik Ekleri

Teklik 2. şahıs iyelik eki $\tilde{n} > y$ sonucu Urfa ve Tellâfer ağızlarında -y, -iy, -iy biçimindedir: *babay* “baban”, *boḥçay* “bohçan”, *ḳapıy* “kapın”, *ḳardaşıy* “kardeşin”, *üziy* “yüzün” vb.

Kerkük ağzında ise $\tilde{n} > v$ sonucu -v, -iv biçimine girer: *hıznav* “hızman”, *babav* “baban”, *boḥçav* “bohçan”, *ḳapıv* “kapın”, *ḳardaşıv* “kardeşin”, *elleruv* “ellerin”, *gözleruv* “gözlerin” vb.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki Urfa ve Tellâfer ağızlarında: -yız, -yiz, -z biçimindedir: *ḳolıyız* “kolunuz”, *ēliyiz* “eliniz”, *yüziyiz* “yüzünüz”; Kerkük ağzında ise -vız, -ıvız biçimindedir: *babavız* “babınız”, *ḳolıvız* “kolunuz” vb. İyelik ekleri ile şahıs eklerinde *n* yerine *v* sesinin geçmesi Kıpçakçadan gelmedir.⁽¹⁸⁾

2. Şahıs Ekleri

Türkiye Türkçesine göre başkalıklar gösteren zamir kaynaklı şahıs ekleri bölgemiz ağzında bugün şöyledir:

Teklik 1. şahıs eki -am, -em biçimindedir: *allam* “alırım”, *gellem* “gelirim”.

Teklik 2. şahıs eki ise -san, -sen biçimindedir. Urfa ağzında: *alırsan* “alırsın”, *gelirsen* “gelirsin”; Kerkük ve Tellâfer ağzında: *yataşan* “yatarsın”, *gēlišen* “gelirsin”.

Çokluk 1. şahıs eki -ıḥ, -ıḥ [-uḥ, -üḥ] biçimindedir. Urfa ve Kerkük ağzında: *allıḥ* “alırız”, *gellıḥ* “geliriz”; Tellâfer ağzında: *alluḥ* “alırız”, *gellüḥ* “geliriz” vb.

Çokluk 2. şahıs eki ise -sız, -süz [-suz, -süz] biçimindedir. Urfa ağzında: *yataşsız* “yatarsınız”, *gelirşsız* “gelirsiniz”. Kerkük ve Tellâfer ağzında: *yatāsız*

18. Sadettin Buluç “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 277

“yatarsınız”, *gelîrsîz* “gelirsiniz”.

Türkiye Türkçesine göre başkalıklar gösteren iyelik kaynaklı şahıs ekleri ise bölgemiz ağızında şöyledir:

Teklik 2. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde olmak üzere Urfa ve Tellâfer ağızlarında -y’dir: *aldıy* “aldın”, *vêrsey* “versen”; Kerkük ağızında ise v’dir: *aldıv* “aldın” *vêrsev* “versen”.

Çokluk 1. şahıs eki her üç ağızda da -*h* biçimindedir: *aldıh* “aldık”, *çalışkandıh* “çalışkandık”.

Çokluk 2. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde olmak üzere Urfa ve Tellâfer ağızlarında -yız, -yiz [-z]’dir: *aldıyız* “aldınız”, *gêtseyiz* “gitseniz”. bazı ağızlarda *aldız* “aldınız”; Kerkük ağızında ise -vız, -ıvız biçimindedir: *aldıvız* “aldınız, *gêtsevız* “gitseniz” vb.

3. Zaman Ekleri

Her üç ağızda ortak olup Türkiye Türkçesine göre başkalıklar gösteren zaman ekleri bölgemiz ağızındaki şöyledir:

a. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Teklik ve çokluk 2. ve 3. şahısta -ıp, -îp biçimindedir.

Teklik 2. şahısta: *kalıpsan* “kalmışsın” *gelîpsen* “gelmişsin”;

Teklik 3. şahısta: *kalıp* kalmış”, *gelip* “gelmiş” vb.

Çokluk 2. şahısta: *kalıpsız* “kalmışsınız”, *gelipsiz* “gelmişsiniz”;

Çokluk 3. şahısta: *kalıplar* “kalmışlar”, *gelipler* “gelmişler” vb. (19)

b. Geniş Zaman

Geniş zamanın teklik ve çokluk 1. şahıslarında, özellikle konuşma dilinde *r*, *l* ve *n*’li fiillerde düşme ve benzeşme olur: *gelerem* > *gellem* “gelirim”, *geleriḥ* > *gelliḥ* “geliriz” vb.

19. Habib Hürmüzlü, **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, Kerkük Vakfı Yay. 4, İstanbul, 2003. s. 32

C. DİĞER ORTAK ÖZELLİKLER

1. -*çı*, -*çi* isimden isim yapma eki tonsuz ünsüz ve düz ünlüyle geçer: yolcu > *yolçı*, torcu > *torçı* “ağla balık avlayan avcı” (20) Osmanlı sahası dışındaki şivelerde de bu ek hep *ç*’li biçimdedir. (21)

2. -*lı*, -*li*, -*lu*, -*lü* ve -*sız*, -*siz*, -*suz*, -*süz* yapım ekleri geniş-yuvarlak ünlülü kelimelerde düz ünlülü olarak, dar yuvarlak ünlülü kelimelerde ise yarı dar-yuvarlak ünlüyle geçerler. *ķōlli*, *ķōlsız*, *üzlŭ*, *üzsŭz*. (22)

3. -*lıķ*, -*lik*, -*lık* ekleri yuvarlak ünlülü kelimelere de eklenir: *yōhlıķ*. Dar yuvarlak ünlülü köklerde ekin ünlüsü yarı dar-yuvarlak olarak geçer: *düzlŭķ* “düzlük”, *gŭnnŭķ* “günlük”. (23)

4. İsim çekiminin belirtme durum eki daima düzdür: *oķu*, *oķı*. (24)

5. Şahıs ve gösterme zamirlerinin belirtme durum eki daima düzdür: *onı*, *bını*, *şunı*. (25)

6. Osmanlı sahasında kalın söylenen kısa ünlülü Arapça ve Farsça’dan alınma kelimeler Azeri Türkçesinde olduğu gibi, (26) bölgemiz ağızında da ince biçimleriyle seslendirilirler: *اغيار* *ağyār* > *eğyār* “ağyar” *حيران* *hayrān* > *hēyran* “hayran” vb.

7. Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerdeki kısa *a* ünlüsünün, ünlü-ünsüz uyumu dışına çıksa bile Azeri Türkçesinde hep *e*’ye çevrilmesi olayı vardır. (27) Kalın ünsüzle ince ünlü yanyana gelebilmektedir: *قلم* *ķelem* “kalem”, *رقم* *reķķem* “rakam”, *قدر* *ķeder* “kader” vb. Bu oluşum Türkmen ağızlarında Türkçe kelimelerde de görülmektedir: *ķeye* “kaya”, *ķere* “kara” vb. (28)

20. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 290

21. Muharrem Ergin, a.e., s. 138

22. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz, TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 290

23. a.y.

24. Sadettin Buluç “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, KHM, s. 274

25. a.e., s. 274

26. Ergin, a.e., s. 90

27. Sadettin Buluç, a.e., s. 91

28. a.e., s. 273

8. Kelimenin aslında bulunmadığı halde Urfa, Kerkük ve Telafer ağızlarında bazı kelime başlarında *ayın* sesi bulunabilmektedir: ‘eci “acı” آسمان (Far. āsmān) > *āsmān* “asuman”, احمد (Ar. Ahmed) > ‘Ehmet “Ahmet”’.⁽²⁹⁾

9. Görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesindeki gibi düzdür: *gördi* “gördü”, *uştı* “uçtu”, *seledi* “söyledi”⁽³⁰⁾

10. Vurgusuz orta hece ünlüsünün yer yer düştüğü görülür: ⁽³¹⁾ burada > *bird*, a boyunumda > *boynumda*, gönülüm > *gönlüm*, topuğu > *topğu*, kabire > *kabre*, *kapısın* “kapısını”, *yuhsına* “uykusuna”.

11. Kelime sonunda *ğ* sesi, tek heceli köklerde *h*, çok heceli kelimelerde *ğ* olarak geçer: ⁽³²⁾ *çoh*, *yoğ*, *torpağ*, *konağ*.

12. Ayrılma ve ilgi durumu hali eklerindeki *d* sesi tonsuz olarak *-ta*, *-tan* biçiminde geçer: ⁽³³⁾ *şadlığta*, *ah etmağtan*.

13. İki ünsüzle biten tek heceli kelimelerde ünsüz düşmesi olur: ⁽³⁴⁾ çift > *çüt*, *qalk-* > *qağ-*.

14. Alınma kelimelerin çoğu kez ünlü uyumuna sokulduğu görülür: ⁽³⁵⁾ çäre > *çara*, hane > *hana*; harābe > *haraba*, binā > *bine*, karanfil > *kenefil*

15. Teklik 3. şahıs iyelik eklerinin üst üste geldiği olur: *göz yaşısı* “gözyaşı, gözünün yaşı”, *ağabegisi* “ağabeyi”, *sehebisi* “sahibi”, *hekkası* “hakkı”

16. İstek şekilleri birinci tekil şahısta: *alim*, *alım* “alayım”, *gētürim*, *getürim* “getireyim” biçimindedir.

17. Son çekim edatlarından *gibi* yerine, daha çok instrumentalli olarak *kimin* biçimine rastlarız. Bu bir Azeri Türkçesi özelliğidir.

29. a.y.

30. a.e., s. 274

31. Sadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz, TDK Yay. 884, Ankara 2007, s. 289

32. Sadettin Buluç “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, **Makaleler/Sadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007, KHM, s. 275

33. a.y.

34. a.y.

35. a.e., s. 274

18. Zaman zarfı *şimdi* kelimesinin *imdi* biçimi de vardır.

19. *ile* son çekim edatının, vasıta durumu eki almış biçimiyle kullanıldığı olur: *yaz ilen* “yaz ile”, *kaz ilen* “kaz ile”. Ama daha çok bunun dış ünsüzü *l* sesinin *t*, *n* ile benzeşmesi sonucu aldığı *-dan*, *-den*, *-tan*, *-ten* veya *-nan*, *-nen* biçimleri daha çok kullanılmaktadır: *yârdan* “yârla, yâr ile”, *dilden* “dille”, *sağlıgtan* “sağlıkla” vb.

21. Teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri, *ile* bazı fiil kiplerinde 2. şahıs eki olarak *n* yerine Kerkük ağzında *v*, Urfa ve Tellâfer ağzında *y* sesi geçmektedir. Bu Kıpçak dili özelliğidir. Kerkük ağzında: *babav* “baban”, *bağçav* “bahçen”, *elleruv* “ellerin” *gözleruv* “gözlerin”. Urfa ve Tellâfer ağzında: *babay* “baban”, *elleriy* “ellerin” gibi.

22. *c*, *ç*, *ş*, gibi dış ünsüzleri ile *y* ünsüzü, yanlarındaki ünsüzleri inceltirler. Bu olay Oğuz-Türkmen lehçelerinde daha yaygın ve belirgindir. Bölgemiz ağzında da aynı özellik bolca görülür.

23. Yuvarlaklaşma henüz sona ermemiştir: *koku* > *koğu*, *kuyu* > *kıuyı* vb.

24. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması olayı vardır: *tevbe* > *töbe* “tövbe”, *sıra* > *sura*, *çift* > *çüt*,

25. Yuvarlaklaşma eğilimi yanında, bir Eski Anadolu Türkçesi özelliği olan düzleşme eğilimi de görülür: *hatun* > *hatın*, *kuzu* > *kuzı*, *öyle* > *ële*, *duvar* > *divar*.

26. Bölgemiz ağızlarında tesbit ettiğimiz özelliklerden biri de geniş ünlülerin daraldığıdır: *kalmaya* > *kalmiya*, *el* > *él*, *yemezlar* > *yımezler*, *sofra* > *sıfra*, *bohça* > *buğça*.

27. Bölgemiz ağzında bir de genişleme eğilimi vardır: *kıkırdak* > *kağırdağ* *cahillik* > *cahallığ*, *hiç* > *heç*, *burcu* > *burca*, *uyanmadı* > *oyanmadı*, *bugün* > *bögün*, *bulandı* > *bölendı*, *yürü* > *yerı*, *büyük* > *böyük*.

28. Geniş zamanın olumsuz biçiminde teklik 1. şahıs için çeşitli tiplerle karşılaşılır. Türkmen ağzında: *koçalmaram* “kocalmam”, *vermerem* “vermem”. Urfa ağzında: *çürümenem* “çürümem”, *koçalmanam* “kocalmam”, *vermenem* “vermem”.

29. *dıĥ, dıĝ* partisip ekleri yalnız düz ve kalın ünlü ile geçmektedir: *ölmediĥça* “ölmedikçe”, *vêrdıĝına* “verdiğine”,

30. *maĥ, maĝ* fiilden isim yapma eki yalnız kalın şekliyle geçer: *étmaĝ* “etmek”, *gülmaĝ* “gülmek”.

31. Bir Azeri zarf fiili olan ⁽³⁶⁾ “-dıĝı zaman, -diĝi zaman” anlamları taşıyan *-anda, -ende* ekleri bu ağızlarda yaygın biçimde kullanılır: *verende alanda, gelende* vb.

32. Bildirme ekinin ünlüsünün, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi uyum dışı kaldığı görülür. Ekin yalnız düz ünlülü biçimi güney Azerbaycan özelliğidir. ⁽³⁷⁾

33. Azeri sahasında olduğu gibi Urfa ve Türkmen ağızlarında da geniş zaman kipinin olumsuz fiiline zaman eki getirildiği görülür: *unutmanıĥ* (unut-ma-r-ıĥ) “unutmayız.”

34. Azerbaycan ve Urfa türküleri arasında aynı motifi ve anlatım unsurlarını taşıyan türkülerle de karşılaşırız.

Azerbaycan ağızında:

Anama deyin ki atımı satsın
Nişanlım göyçektir kardaşım alsın
Kardaşım almazsa koy evde kalsın
Allah aman, daĝlar duman, bu iş ne yamana, adam kalmadı
Muhtar Paşa kor olasan cavan kalmadı ⁽³⁸⁾

Urfa ağızında:

Annama söyleyin malımı satsın
Ėanlı kömlegimi baĝrına bassın
Nişanlım gözeldir kardaşım alsın
Kardaşım almassa ellere kıalsın ⁽³⁹⁾

36. Ergin, a.e., s. 105

37. a.e., s. 114

38. Üzeyir Hacıbeyli, Mustafa Magomayef, **Azerbaycan Türk El Nağmeleri**, Azerbaycan Halk Mearif Komisarlığı, Azereşr 1927, s. 48.

39. Metinler, 101

Azerbaycan ağzında:

Bağın bağımca var mı Memed gulu
Bağında yonca var mı Memed gulu
Sevdin alabilmedin ey al papak
Sevdiyin mence var mı Memed gulu (40)

Urfa ağzında:

Bağiy bağımca var mı
Bağıda yonca var mı vay benim ağam vay
Ağa paşanın kıızı
Sevdiği bence var mı vay benim ağam vay (41)

40. Üzeyir Hacıbeyli, a.e., s. 50

41. Metinler, 16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATIM ÖZELLİKLERİ

I. URFA TÜRKÜLERİNDE ANLATIM

Urfa türkülerinin dili sade, temiz ve pürüzsüzdür. Yüzyılların ayrılığına karşılık hâlâ Azerî Türkçesinin birçok özelliğini taşımaktadır.

Urfa Halk ezgileri makama bağlı, kurallı ezgilerdir. Hemen hepsinde beste yönünden bir eksiklik, bir hata bulunmaz. Hele uzunhava biçiminde söylenen divan havaları ve gazeller farklı bir yapı gösterirler. *Râst, mâhûr, uşşâk, hüseyinî, urfa, kürdî, nevrûz, sabâ, hicâz, segâh* ve *acem-aşîrân* Urfa halk müziğinin belli başlı makamlarıdır. Bunlardan *uşşâk, hüseyinî, kürdî* ve *nevrûz* klâsik müziğimizde aynı adlarla anılan makamlardan farklıdır. *Bûselik* çeşnili makam hiç kullanılmamıştır. Bu makamlarda kullanılan çeşitli mertebelerin, *tecnis, mahmudiye, mesnevî, ibrahimî, beşirî, acem* ve *elezber* gibi kendine özgü adları vardır.

Köklü bir kültür şehri olan Urfa'da, makama dayalı, sistemli bir müzik icra edildiğinden, tarih içinde *bağlama ailesi* çalgıları ile *kaval, bendir, tef, darbuka*'nın yanında *kanun, ud, tambur, keman, ney*, gibi çalgılar da büyük önem kazanmış ve rağbet görmüşlerdir.

Urfa'da en makbul ses, dolgun bir renge ve 3 oktav genişliğe sahip tenor cinsidir. Bu sesler genellikle ezgileri belli bir yerden sonra bir oktav tizden okuyarak toplulukta bir tür soprano ses görevi yüklenir ve müziğe ayrı bir tat katarlar.

Tezimizin adından da anlaşılacağı üzere biz bu çalışmamızda tıpkı halkın kullandığı gibi Urfa yöresinde söylenen ezgili manzum halk edebiyatı ürünlerini *türkü* adı altında topladık. Sırası geldikçe şiir biçimlerini ayrı ayrı belirttik.

Urfa halkının ilim, medeniyet ve güzel sanatlarla olan ilişkisi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Urfa gibi kutsal sayılan bir şehirde doğan, İslâm dünyasının yarattığı gerçeklere yürekten bağlı olan Urfalıların, türlü düşünce ve duygularını aksettirirken, İslâm uygarlığıyla ilgili başlıca öğeleri, sanatında esas olarak kullandığını görürüz. Halkın musikiye olan derin muhabbeti ve onun halk hayatında derinlemesine kök salması bunun en canlı örnekleridir. Eskiden beri sözlü

sanat olarak yaşıyan Urfa Halk Musikisi, geleneksel öz, tür ve biçim çeşitliliği; orijinal ritmi, parlak ifade tarzı, millî ve yerel özellikleri bünyesinde bulundurmakla diğerler illerin musikilerinden ayrılır.

Türküleri, mani ve hoyratları, divan ve gazelleriyle de çevresindeki illere göre farklı bir durum gösteren Urfa'nın klasik gazel sanatı, halkın hafızasında derin iz bırakmış, ve öz güzelliğini asırlar boyu muhafaza etmiştir. Bu işte hafızlar, mevlidhanlar, maharetli hanendeler önemli rol oynamışlardır. Çalıp söyleme geleneğine sadık kalan, fakat rakabetle onu daima zenginleştirmeye çalışan ve çeşitli devirlerde faaliyet gösteren sanatkarlar içerisinde Topal Abdurrahman, Kirişçi Baba Halil, Dambıraçı Derviş, Mukim Tahir (Tahir Oturan), Hacı Nuri Hafız (Nuri Başaran), Culha hafız (Mahmut Yapar), Şükrü Çadırcı, Cemil Cankat, Tenekeci Mahmut (Mahmut Güzelgöz), Ahmet Hafız (Ahmet Uzungöl), Halil Hafız (Halil Uzungöl), Bekçi Bakır (Bakır Yurtsever), Kazancı Bedi' (Bedi' Yoluk) gibi sanatkarlar okudukları gazellerle zaman içinde Urfa mahalli makam ekolünü oluşturmuşlardır.

II. URFA TÜKÜLERİNDE BİÇİM

A. Şiir Biçimleri

Urfa Türkülerinde bentler ölçü ve uyak bakımından oldukça sağlam bir yapıya sahiptir. Metinlerimizde görülen şiir biçimleri *mani*, *hoyrat*, *koşma*, *türkü*, *gazel*, *murabba* ve *muhammes* adları altında kümelenmektedir.

1. Mani

Halk şiirinin en küçük nazım biçimi olarak bilinen *mani*'den, 15'i uzunhava, 51'i kırık hava olarak okunmuş olmak üzere 66 örnek tesbit edebildik. Hepsinde uyak (aaxa) biçimindedir. Maniler *uzunhava* olarak daha çok kadınlar tarafından okunur.

Urfada açtı bağlar
Bülbül gül için ağlar
Beni zencir zaptetmez
Vefasız bir yar bağlar (56)

2. Hoyrat

Cinaslı anlatımı esas alan, bu nedenle *cinaslı mani* de denen *hoyrat*, Urfa’da aynı zamanda yaygın bir *uzunhava* biçiminin adıdır. Musiki meclislerinde, yüksek perdelerden söylenen hoyratlar, bazan ustalar arasında karşılıklı atışmaya da dönüşebilir. Hoyratlarda, eski Türk şiirinin *tuyuğ*’u ya da *rubai*’sinde olduğu gibi, duygu ve düşünceler dört dize içinde kısa, öz, ama sanatlı bir biçimde anlatılmıştır. Tesbit ettiğimiz 21 hoyrattan biri:

Gül düğümü
Çözülmez gül düğümü
Bunca bayramlar geçti
Kim gördi güldüğümü (107)

Hoyrat biçimi, *kırkhava*’larda çok nadir kullanılır. Bu durumda *ayak* (ilk dize) tekrar edilerek diğer dizelerin ölçüsüne getirilir:

Dağıdır yar dağıdır
Sinemde yar dağıdır
Başımda gem yuvası
Dağıtsa yar dağıdır (58)

3. Koşma

Düzenli bent yapılarına sahip *koşma* biçimine, Urfa türküleri arasında fazla rastlanmaz. Bunun başlıca sebebi *âşıklık geleneği*’nin Urfa şehir merkezinde bulunmamasıdır. Bu biçimdeki şiirlerin, *Kısas*, *Akpınar*, *Yaslıca* gibi Bektaşî muhibbi olan belde âşıklarının hafıza ve dillerinde yaşamakta olduğunu görüyoruz. Şehir merkezinde var olan örneklerin çoğu ise çeşitli halk hikâyelerinden kalmadır.

Kerem ile Aslı hikâyesinden:

Dön berî dön berî yüzün göreyim
Yüzün görenlere kurban olayım
Bir amanatım var sana véreyim
Gidem yar eglenem belki gelmeyem (1)

Emrah ile Selvi hikayesinden:

Tutam yar elinden tutam
Çıkam dağlara dağlara
Olam bir yaralı bülbül
Enem bağlara bağlara (37)

4. Türkü

Olayların; aşk, gurbet, sevgi gibi duygu ve düşünceye bağlı kavramların dile getirildiği türküler, biçim olarak ya mani katarlarından ya da çeşitli sayıdaki dizelerden oluşan bentlerle, bunlara bağlı nakaratlardan (bağlantı) meydana gelmektedir. Metinlerimiz arasında, mani katarlarından oluşan biçimin, zengin bir kol oluşturduğunun görmekteyiz. Çalışmamızda, bu biçimden 51 örnek tesbit edebildik. Örnek olarak:

Çay içinde adalar
Sağı doldır badeler
Şirin canıma gelsin
Sana gelen kedalar
Hele yar yar zalım yar
Ayrılış var ölüm var
Uzağ yoldan dönüm var

Çay içinde yarpızlar
Vurıldım yaram sızlar
Bêzenmiş toya gider
Turunç memeli kızlar
Hele yar yar... (13)

İkinci sırayı bentleri, her dizesi 5, 6, 8, 11 heceli 2, 3 dizeden oluşan; bağlantıları çeşitli ölçüde 1, 2, 3... dizeden meydana gelen türküler alır:

Ben de gëttim bir gëyiğın avuna
Gëyik çekti benı de gendı damına
Töbeler töbesı de gëyiğ avına
Sız gidin arkadaşlar kaldım kayada

Aman aman çöllerde

Tüfengim kayada asılı kaldı

Elblisem buhçada basılı kaldı

Nişanlım silada küsülü kaldı

Siz gıdın kardaşlar... (14)

5. Gazel

Gazel, Urfa'da usta halk sanatçıları tarafından özenle korunup saklanan aynı zamanda bir müzik biçimidir; musiki meclislerinin ağırlığını temsil eder.

Urfa musıkisinde *gazel*, bize bir makamın durağını, şubelerini, mertebelerini, seyrini; kısacası makamın oluşumunu gösteren bir büyük müzik eseri demektir. Bundan dolayı *gazel*'e Urfa'da ustalar arasında *makam* denilmektedir. Tıpkı Türk Cumhuriyetlerinde *mugam* denildiği anlamda.

Urfadaki tanıma göre gazeller *şube*'lerden meydana gelirler, bunlara *hane* denir. Bu hanelerin her birinin başka başka adı vardır. Her hane gazelin bir beyti ile söylenir. Gazelin icrasında önce bir taksim yapılarak okuyucu gazele hazırlanır. Gazel *maye* şubesiyle başlar. Her şube bir öncekinden daha yüksek bir perdeye oturtulur ve yine başında, taksim veya bir özgün *ayak* (kendine özgü kısa bir saz eseri) bulunur. Eğer gazel bir fasıl tertibi içinde okunuyorsa haneler arasına şarkı, türkü gibi bu şubeye *ayak* olabilecek müzikler icra edilir. En tiz şubeden sonra sesi müsait olan okuyucular bir de *hoyrat* okurlar, buradan tekrar sıra ile pes perdeye inilir ve gazel *maye* şubesiyle sona erer. Gazelhanlar *gazel*, *kaside*, *mesnevi*, *murabba*, *muhammes* gibi eserlerin sonuna bazan *hüsn-i hâtime* veya kısaca *hâtime* denen, aynı veya başka bir şaire ait, başka bir şiirden küçük bir bölüm eklerler. Örnek muhammesimizi okuyan hafız da böyle yaptı (125/17).

Urfa'da halk, divan şiiri biçimindeki şiirlerin hepsine çok defa kısaca *gazel* demektedir.

6. Murabba

Aruz ölçüsünün *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla söylenmiş 4 dizeli 7 bentten oluşan Şair Eşref'e ait bir murabba tesbit edebildik. Murabbanın icrası oldukça zordur. Bent sayısının çok olması, her bendi ayrı *çeşni*'den

seslendirme mecburiyetinin maharet gerektirmesi nedeniyle, *murabba* ancak çok usta sanatçılar tarafından okunan nadir eserlerdendir.

7. Muhammes

Muhammes de *murabba* gibi ancak çok usta gazelhanlar tarafından okunan eserlerdendir. Aruz ölçüsünün *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla söylenmiş 5 dizeli 3 bentten oluşan bir muhammes kaydedebildik.

B. ÖLÇÜ ve UYAK

Ölçü ve uyak halk türkülerinin yaratılmasında önemli öğelerden biridir. Kusursuz ölçü, zengin uyak, türkünün tümünde ahenkli bir musikinin doğmasını sağlar. Urfa türkülerinin ana ölçüsü *hece*'dir. Aruz ölçüsüyle söylenmiş divan tarzı şiirlerin sayısı pek azdır. Metinlerimizde bulunan sekiz *gazel*, bir *murabba* ve bir *muhammes* dışındaki şiirler, hece ölçüsünün 5, 6, 7, 8, ve 11'li kalıplarıyla söylenmiştir. Bunlar, bir kaç parça dışında, divan şiirleri kadar değilse de ölçü ve uyak bakımından mükemmelliğe erişmiş şiirlerdir.

Urfa türkülerinin tümünün uyak açısından kusursuz bir yapıya sahip olduğunu söylemek doğru olmaz. Uyağın her türüne rastlanabilmektedir. Bir söz sanatı olan cinasla süslü hoyratlar söylemede oldukça mahir olan Urfa'luların diğer türkülerinde, bir ya da iki ünsüz uyuşmasına dayanan *yarım uyaklar* çok boldur. Türkü yakıncılarının okur-yazar olmamaları biçim ve uyak konusunda yeterli bilgiye sahip bulunmamaları, türkü ve hoyratları çok defa saz eşliğinde ve hazırlıksız (*irticalen*) söylemiş olmaları; yine yakıncıların şiirde biçim güzelliğinden çok anlam güzelliğine önem vermeleri, mükemmelliği bozan nedenlerdir.

III. İÇERİK ÖZELLİKLERİ

A. DİL

Urfa müzik ve edebiyat alanında eskiyle yeniye birlikte kullanan bir kültür şehrimizdir. Türkülerde anlatım sade olup, içten geldiği gibi söylenmiştir. Urfalı sanatçılarda bir tür sözü şiire dönüştürme ustalığı vardır. Az da olsa yabancı öğelerle

karışmış, dikkate değer bir yapıya sahip olan Urfa türkülerinin dili, Eski Anadolu Türkçesi ve Azerî Türkçesi'nin bazı ses, biçim ve söz dizimi özelliklerini taşımakta olup alınma kelimelerin dışında saf, temiz, duru ve akıcı bir Türk ağzıdır.

Urfa türkülerinde Türkçenin söz varlığı ve anlatım olanakları çok iyi kullanılmıştır. Bunda Urfalı sanatçıların, ileri öğrenim görmemiş olsalar bile, dili en ağır gazelden en sade maniye kadar ustalıklı kullanan bir edebiyat ortamında bulunuyor olmalarının büyük etkisi vardır.

Burada hoyratların dili başlı başına bir değer taşır. Sözcüklerin birden çok anlamlarının cinas sanatı içinde başarıyla kullanılması, yalnızca edebi bir heyecan vermekle kalmamış, anlamı pekiştirmiş, dizelerin ses ve ahengini artırmış, aynı zamanda duyguyu yoğunlaştırmıştır.

Divan şiiri tarzında yazılmış olan şiirlerin dışında kalan Urfa türkülerinde de az çok Arapça ve Farsça sözcüklere rastlanmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu bulunulan coğrafya ile ilgili olup konuşma diline sızarak kullanıma girmiş sözcüklerdir.

B. ÜSLUP

Urfa türküleri her dönemde sevilmiş, kuşaktan kuşağa geçerek günümüze kadar ulaşabilmiş; zamanın unutturucu etkisini aşarak zirvedeki yerini koruyabilmiş türkülerdir. Değişen topluma ve kültüre rağmen, Urfa türkülerini kalıcı kılan özellikler onun üslûbunda saklıdır

Türkülerde kalıcılık, onun dinleyiciyi etkileme gücüne bağlıdır. Etkileme gücü ise şiirin anlam ve anlatım bakımından bütünlük içinde olmasıyla ilgilidir. Urfa türkülerinde, şiirin düşünce ve duygu yapısıyla, bu yapıyı meydana getiren dili arasında sağlam bir bağ bulunduğunu görüyoruz.

Urfa türkülerini çekici kılan anlatım özelliklerinin başında doğal söyleyiş gelir. Bu, günlük konuşma dilinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Konuşma dilindeki gibi kısa ve devrik cümlelere, deyimlere, kalıp ifadelere, hitap veya seslenme kelimelerine yer verilmiş, soru cümleleri kullanılmıştır. Söz konusu bu unsurların şiirde kullanımıyla, konuşma dilindeki doğal, rahat, zorlamadan uzak söyleyiş, türkülerin daha etkileyici, dolayısıyla kalıcı olmasını sağlamıştır.

Erbabına düşmedim
Hala ona yanarım (10)
Ağlasayne ‘arap kıızı
Sızlasayne ‘arap kıızı (8)
Ağam Egınlı mı Urfalı mısın ?
Sen bize gelmeye yemınlı mısın ? (7)

Türkü metinlerinde olduğu gibi gazellerde de konuşma dilinin yukarıda saydığımız özelliklerinden birini veya birkaçını hemen görürüz:

Züleyhā-yi murāda na’ıl olmak heyli müşkil zāhid
‘Azīzim Yūsuf-āsā bend-i zindān olduğun var mı (127)

Yeter şāhim yeter étme bana cevr ü cefā böyle
Günahım var ise söyle mücāzātım ‘ezāb olsun (126)

Sevdığım rehmet yeter incítme artık kelbımı
Ger dilersın Yūsuf āsā bend-i zindān olayım (128)

Görüldüğü gibi bu dizelerde konuşma dilinin kısa, doğal, dolaysız anlatımına, devrik cümle ve soru cümlesi kullanımına yer verilmiştir. Bunların yanı sıra türkülerde geçen *azīzim*, *şāhim*, *sevdığım* vb. konuşma dili hitaplarının tonlama bakımından türkülerde ahenk sağladığını da görüyoruz.

Kes zülfün herac eyle
Kurtar beni bu kıandan (106)
Nicesini dönmez ele gönderir
Bir ayrılığ bir yoğsıllığ bir ölüm (2)
Erbabına düşmedim
Hala ona yanarım (10)
Ordümüz gitti Muşa dayandı
Daşı toprağı kıana boyandı (39)

Sen benden ayrılalı
Benzıme kül elendı (111)

dizelerinde *Zülfü haraç etmek, dönmez yola göndermek, erbabına düşmemek, kana boyanmak, benzine kül elenmek* vb. deyimlerin kullanılmasının yanı sıra; *dilim dilim* (68/2), *dillere dillere* (37/9), *doya doya* (3/3), *melul mehzun* (80/7), *ağam olasan, paşam olasan* (65/6), *hele mele* (85/12), *şingir mingir* (3/4) gibi söz tekrarları;

Dem be dem gülşende éylersın nida
Yandırdın derünüm bülbül-ü şeyda (19)
Ben de gëttım bir gëyiğın avuna
Gëyık çektı benı de gendı damına (14)

dizelerindeki gibi devrik cümle kullanımı ve:

Sen de mı olmışsın yarından cüda
Bülbül seherlerde niçin ağlarsın ? (19)

dizelerindeki gibi soru cümlelerinin kullanımıyla, konuşma dilinin sade, doğal anlatımının sağlandığı görülür.

Urfa türkülerinin başka bir üslûp özelliği de anlatımındaki içtenliktir. Bu içtenliği, Urfalının sade ve iddiasız dilinde buluruz. Urfalı, türkülerde alçak gönüllü ve içli bir ses tonuyla konuşur. Bu üslûp özelliği, dinleyiciyi Urfa Türkülerine yaklaştırmış, dinleyiciyle türkü arasında rahat iletişim kurulmasını ve türkülerin çoğunun sevilerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Aşağıdaki dizede Urfalı'nın felek karşısında karşısında çaresiz ve ezik olduğunu görürüz:

Ben felege nëylemişem
Benı her seher ağlatır (97)

Urfa türkülerinin geçmişten günümüze gelmesinde ve dinleyici tarafından sevilmesinde bu içten, coşkulu ve yakaran anlatımın payı olduğu bir gerçektir.

Türküleri kalıcı kılan önemli bir nitelik de anlatım yoğunluğudur. Az kelime kullanarak duygu ve düşünceyi aktarabilme, genelde halk şiirinin ana özelliğidir. Türkülerin ezberlenme, hatırdan kalma gibi özellikleri de dikkate alındığında kısa anlatımın gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar:

Urfanın etrafı dumanlı dağlar
Ciğerim yaniyor anem gözlerim ağlar (89)

Türkü dilindeki etkileyici ve yoğun anlatım, esas itibariyle düşünce, hayal ve coşkunun anlatımında kelimeleri yerli yerince kullanmaya bağlıdır. Anlatım yoğunluğunu Urfa türkülerinde ustalıklı kullandığını öncelikle belirtmemiz gerekir.

Âşığın gönlünün sevgilinin saçının tellerine takılması, aslında divan şiirinde çok rastlanan bir hayaldir. Benzer hayali yaratan lirizmin, özlü bir biçimde manide de başarıyla kullanıldığını görüyoruz.

Ėerib bir kuştı göynim
Elimden uştı göynim
Saçının tellerine
Taħıldı düştü göynim (33)

Urfa türkülerinde görülen başka bir anlatım ustalığı da kelime ve anlam tekrarlarıdır. Ahengi sağlamanın yanı sıra verilmek istenen duygu ve düşüncenin vurgulanmasında türkü yakıcıları sık sık tekrarlara başvurmuşlardır.

Gidın bulıtlar gidın
Yarıma selam edin (10)
Bölük bölük giden 'esker
Gerı dönmüş boş geliyor (45)
Hastanın halından ne bilir sağlar
Döşek melül meħzun yastık kan ağlar (80)

C. DİĞER ÜSLUP ÖGELERİ

1. Sevgilin Niteliği

Urfa türkülerinde işlenen konuların başında aşk ve onun gönülde bıraktığı ıstırap gelir. Aşkın kadın kahramanı ideal sevgili kibar, esmer, güzel, civan, dilber, nazlı, şivekâr, mayhoş; kirpikleri ok, elleri pamuk, saçları sarı, gözleri mahmur, yanağı elma, dudağı kiraz, dişleri sedef, gerdanı beyaz, topuktan yüze kadar güzel yaratılmış, el değmemiş; saçları gerdana düşen; gözlerinde cadı, yanağında kadeh

gibi gamzesi olan, bakışları akıl şaşırtan, saç bağı her gün bir yana düşen, arap atı gibi başını sallayan, gönlünde güman taşıyan; elleri kınalı, sırma saçlı, kara gözlü, tuti sözlü; vefasız, demir yürekli, zalim; kaşı, gözü, kirpikleri sürmeli; yanağı al, boyu selvi dal; yanaklarında gül açmış, gül yüzlü, mahmur gözlü, sekran; kirpikleri kaştan yüce, zülfü yılan, kakülü kement, gamzesi cellat; altın dişli, kumral saçlı, kara kaşlıdır.

2. Âşığın Niteliği

Türkülerin hemen hepsinde erkek kahraman ise mazlum, ezik, çaresizdir. Öyle ki: Yârin kâkülüne esir, cihanda derdine çare bulamayan, derdini yâre söyleyecek kimsesi olmayan, garipliğinden kendini bilmeyen, gönlü garip bir kuş gibi hüznü dolu olan, yaralı bülbül olup bağlara inmek isteyen, ellerin divane demesine aldırmayan; havai, deli gönüllü, sinesi dağlı, ceylan gibi yüreği yaralı, ciğeri kebab, ayrılık gömleği giymiş, kahrından göğsüne vura vura genç ömrünü çürütmüştür.

3. Sevginin İfadesi

Vurgunam sana. Adına kurban olayım, şanına hayran olayım. Kadan ben alayım. Lolo sana kurban olsun, Lolo sana hayran olsun. Kurbanın olam yâr senin, hayranın olam yâr senin. Şirin canıma gelsin sana gelen kadalara. Ben de vurgunum sana. Ben esirem kâkül-i yâra, can kurban o şivekâre söylemlerinden de anlaşılacağı gibi, Ufa türkülerinde âşık sevgisini, kurban olmak, hayran olmak, vurulmak, başına gelecek kazaları, dert ve belaları üstüne almakla ifade etmektedir.

4. Özel İsimler

Mevla, Hz. Muhammed, Hz. Süleyman; Atatürk, İsmet Paşa; Hakko, Abdo, Müslüm, Sakıpların Eşref, Nazif, Ali, Hayrettin ağa, Kör Ası, Polat Mehmet, Genç Osman, Şavvak, Fatma, Fadile, Nesime, Asya, Safiye, Bağdagül Türkülerimizin isim kadrosunu oluşturmaktadır.

5. Tarihi ve Mitolojik Şahsiyetler

İsrailoğullarından Davud Peygamber'in oğlu olup, kuş dilini bilen, tüm hayvanların dilinden anlayan Hz. Süleyman; Saba melikesi Belkis; Hz. Yusuf'a âşık olmasıyla ünlü, Mısır firavununun karısı Züleyha; Hz. Yakub'un oğlu, güzelliğiyle

simge olan Hz. Yusuf; Yemenli bir şeyh olup aşkı uğruna din değiştirerek Hristiyan olan, kırk yıl dağda domuz güden Şeyh-i Senan; Özbek hanlarından Şah Budak, metinlerimizde geçen tarihi ve mitolojik şahsiyetlerdir.

6. Şahıs Unvan ve Topluluklar

İncelememize esas aldığımız Urfa türkülerindeki şahıs, unvan ve topluluklar kadrosunu şunlar oluşturur: Enbiya; ağa, paşa, bey, efendi; kadı, müftü, yüzbaşı, çavuş; tabip, çoban, gardiyan; ana, baba, kardeş, bacı; kirve, gelin, güveği, halay başı; arap kızı, efe karısı; ordu, aşiret, komşular, ahbablar, el âlem, çete.

7. Zaman

Türkülerimizde zaman ve dönem kavramını bildiren kelimeler şunlardır: Seher, sabah, gündüz, öğle zamanı, gece; yaz, kış, bahar; ezel, yar gelecek vakit, gelinlik çağ, cahallık vakti, akşam vakti.

8. Mekân

Türkülerimizde “Hakk divanı” gibi manevi, soyut mekân yanında, gerçek anlamda değişik mekânlar da yer alır. Bunlar: Orman, dağ, dağ başı, yüce dağlar, dumanlı dağlar, kadısız müftüsüz dağlar, çöller; yayla, çayır, çimenlik, bağ, bahçe, gülşen, saye-yi gül; derya, derya kenarı, havuz başı, göl, çay, pınar başı; köy, harman yeri, harmanlık; kışla, paşa makamı; dergâh, kilise, meclis-i irfan, mezar; şehir, uzun uzun çarşılar, dükkânlar, kalenin ardı, daracık sokaklar, ev, hayat, oda, sinama, mahpushane, hamam; gurbet eller, yad eller, kahveler, hanlardır.

9. Ülke Şehir ve Yer adları

Daha çok olay türkülerinde geçen ülke, şehir ve yer adları şunlardır: Yemen; İsfahan, Halep, Urfa, Ruha, Muş, Bitlis, Çanakkale, Erzurum, Konya, Diyarbakır, Elazığ, Eğin, Hasankale, Karaköprü; Narlık, Cabur.

10. Medeni Hayat

Bir Anadolu şehri olmasına karşılık, batılı anlamda medeni hayatın görüntüleriyle de Urfa türkülerinde karşılaşılır. Bir delikanlının, sevgilisinin elini eline alarak kızın babasının huzuruna çıkması ve onu istemesi, Urfa için ancak şairane bir hayal olabilir.

Alaydım elin elime
Varaydım babay evine (11)

Zarafetin doruk noktaya ulaştığı bir başka örnek:

Daracık zuvahta yara kavıştım
Yar aşşığı ben yuğarı savıştım
Yara bir gül vèrdim yarnan barıştım (29)

Eşinin dün gece nerede olduğunu sormadaki inceliğe de şöyle şahit oluyoruz:

Arakçını çinçini
Öpüm ağzın içini
Dün gece neredeydi
Göynümün gögerçini (118)

11. Özlü Sözler ve Yargı

Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir ilkeyi kısa ve kesin bir biçimde anlatan söylemlerden, az da olsa türkülerimizde tespit ettiklerimiz şunlardır: Gezme ile yâr bulunmaz. Eşinden ayrılan ağlar. Yârı gözel olanlar her gün hamamdan gelir. Sahipsiz âşıkları vururlar ağlatırlar. Gün olur devran döner başın darlığa düşer. Eller ne derse desin felek bildiğin eyler. Yâr ismini demek olmaz dillere düşer. Yerin kulağı deliktir. Kendinden olmayana nice bir yalvarmalı. İki yerden yâr olmaz. Ölüm Allah'ın emri.

12. Deyimler

Zülfü haraç etmek, baş açık yaka yırtık gitmek, dönmez yola göndermek, çıkmaz kalem ile rakam vurmak, gönlü düşmek, kafa duman olmak, hal yaman olmak, yana yana dönmek, erbabına düşmemek, yüreği başı yaralı olmak, ismi dillerde söylenmek, dağlar başı duman olmak, uzak yoldan dönüm olmak, kalbe sızı girmek, günahlar boynuna olmak, bülbül on bir ay lal olmak, yana yana kül olmak, dermansız derde düşmek, göze diken olmak, taş atmak, beli bükülmek, saçının teline takılıp düşmek, kana boyanmak, benzine kül elenmek, zaya gitmek, el yumak, türkülerimizde tespit ettiğimiz başlıca deyimlerdir.

13. Yerel Kelimeler

Türkiye Türkçesi yazı dilinden düşmüş ama Urfa ağzında yaygın bir biçimde kullanılan kelimelerden türkü metinlerimizde tespit ettiklerimiz şunlardır: Yarpız, eşme, aşna, bar, bala, güman, kile, timin, sako, dud, od, maasi, bizar, hicran “ıcran, irin, iltihap”; sağalmak, kalaba, savuşmak, zaya gitmek, savabilmek, el yumak, öremenem, süremenem, göremenem, köv, aparmak.

14. Taklidî Sözler

Şingır mıngır oynar da zillerin. Şakır şakır dalda gül.

15. Ünlemler

Yaléli bir daha yaléli. Yaléli on daha yaléli. Uy havar. Aman aman halim yaman.

D. MADDİ KÜLTÜR ÖGELERİ

1. Çiçek Meyve ve Bitkiler

Urfa türkülerinde çiçek, meyve ve bitkilerin doğal özelliklerine dayanan hayallere de rastlanır. Bu çiçek, bitki ve meyvelerin renk, biçim, koku ve başka özellikleriyle, insanların görünüş ve ruhsal durumları arasında ilgi kurularak güzellik, tazelik, canlılık; üzüntü, sevinç, mutluluk, karamsarlık gibi kavramlar dile getirilmiştir.

Türkülerde geçen çiçek adları şunlardır: Kırmızı gül, tomurcuk gül, sümbül, nergiz, sarı çiçek, menevşe, mor menevşe, lale,

Meyveler: Ayva, turunç, nar, incir, elma, portakal, koruk, üzüm, şamama.

Bitkiler ise : Ada “ade”, yarpız, çimen, yonca, diken, çakır tiken, arış “asma”, fıstık; kara kılçık, arpa, buğday, küncü “susam”.

2. Hayvanlar

Urfa türkülerinde sevgi, dostluk, masumiyet, güzellik, zarafet, samimiyet gibi kavramların belirtilmesinde; bir karakteri, bir davranışı ya da bir ruhsal durumu anlatmada insan-hayvan benzetmelerinden de yararlanılmıştır.

Metinlerde geçen hayvan adları şunlardır: Tuti, arap atı, deve, alıcı kuş, güvercin, ceylan, kuzu, bülbül, ördek, keklik, maya, ester.

3. Yiyecek İçecek

Yoğurt, kahve, bade, mey.

4. Eşya

Bohça, kemha, alaca, sıkma, elblise, harmana, yelek, fermana, aba, çarşaf, yağlık, mendil, marhama, çevre, vala, yazma, peştamal, kundura, kara yemeni; kına, hızma, altın, yarım altın, inci, incili kemer; saz, tambura, rebap, altın saplı kazma, üzengî, eger, gem; kelepçe, zincir, firengi, salaca; badya, fincan; dolab, fener, mum; kile, timin, demir, kömür; kara çadır, döşek, kuş tüyünden yastık; arzuhal, sened, ferman,

5. Silah

Ok, bıçak, kama, hışhışı hançer, kılıç, top, tüfek, beşli mavzer, liver,

6. Renkler

Al, kırmızı, kara, sarı, mor.

E. EDEBÎ SANATLAR

Divan şiirindeki kadar yoğun olmasa bile Urfa türkülerinde de çeşitli edebî sanatlar kullanılarak anlatıma zenginlik kazandırılmıştır. Türkülerimizde geçen başlıca edebî sanatlar şunlardır:

a. Teşhis

Kirpik ve *bulut* gibi somut; *gönül* gibi soyut varlıkların şahıslaştırıldığı ve onlara seslenildiği görülür:

Kıprık kurbani olım yar yatışı nicedir? (16). Gidin bulutlar gidin, yarım selam edin (118). Gönül sabrıyla sabrıyla, Mevlamın miradı böyle (26).

b. Teşbih

Gemzen cellad olmuş çoğ canlar yahar (32). Gerib bir kuştı göynim (33). Ben bir altın fenerim (10). Erab atı gibi salları başını (34). Kadısız müftüsüz dağlar (18). Bahtım dağlar kara bağlar (18). Bülbüller düğün eyler (35). Günde bir kerpîç düşer gönlümün sarayından (94).

c. Cinas

Tespit ettiğimiz hoyratların tümü cinas sanatıyla yüklüdür.

d. Telmih

Ünlü bir olaya işaret ederek telmih yapılan dizeler şunlardır (bk. Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler): Senin beyt-ü senemde Şeyh-î Sen'ân olduğun var mı ? (127). Züleyhâ-yi murâda na'il olmak heyli müşkil zâhid (127). 'Azîzim Yūsuf-âsâ bend-i zindân olduğun var mı (127). Ger dilersin Yūsuf âsâ bend-i zindân olayım (128). Fehîma mülk-i Belkise Sülëymân olduğun var mı (127).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN ve SÖZLÜK

A

a: Şaşalama ve sitem bildiren bir seslenme edatı. 38/6

‘**Abdi** (Ar. ö. i.): Urfalı şair. 126/10

‘**Abdo** (ö. i.): *hlk*. Türküde geçen bir şahıs adı. 27/4

‘A.+nın 27/2

ac: Aç, yemek yemesi gereken, tok karşıtı. 70/8

‘**aceb** (Ar.): Acaba. 75/6

‘a.+e 125/2

acı: *mec.* Dokunaklı. 31/8

acı-: Acımak, üzmek.

a.-cıyor 96/5

acıh: Azıcık. 96/8

aç-: 1. Bir şeyin örtüsünü kaldırmak. 67/2, 126/11

2. İki şeyi birbirinden uzaklaştırmak.

a. 87/3

3. Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek.

a.-amadım 5/2, 87/3

a.-anda 98/10

a.-ar 123/27

a.-ıh 4/12

a.-ık 85/3

a.-ılmış 22/5, 118/9

a.-ıp 116/12

a.-iyor 96/2

a.-maz 57/7

a.-miş 58/10

a.-tı 56/10

ad: İsim.

a.+ı 121/3

a.+iy 55/16

a.+iya 1/6, 43/13

ada: Ade, dere kenarlarında yetişen, yenilebilen bir bitki.

a.+lar 13/2

adam (Ar. ādem): İnsan. 74/10

a.+ı 1/15

‘**ādem** (Ar. ādem): İnsan, insanoğlu 123/22, 123/33

‘ā.+den 123/28

‘ā.+oğlu 123/13

‘**aff** (Ar. ‘afv): Suçunu bağışlama. 36/13

‘a. ü ğufrān: Af ve merhamet etme. 36/13

ağ: Ak, beyaz. 59/4

a.+armış 123/2

ağa: Ağa, halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan. 31/14,

31/19, 55/5, 70/3, 16/4, 23/4

a.+m 7/2, 9/10, 16/3, 17/13, 43/12, 65/6, 87/13

a.+mı 30/3

a.+mın 108/5, 115/5

ağac: Ağaç (*krş.* ağaç). 85/10

a.+ıyam 66/2

ağaç: Ağaç (*krş.* ağac). 40/17

ağè: *hlk.* Ağa, halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan.

88/10, 102/2

ağla-: Ağlamak. 61/10

a.-dan 74/10

a.-dırlar 24/12

a.-ma 39/5, 90/2, 91/2, 100/4, 100/14, 109/3

a.-mağ 99/3, 116/7

a.-r 7/7, 12/11, 18/13, 38/7, 56/11, 61/13, 71/7, 72/6, 75/7, 78/4, 80/7, 89/3,
93/5, 95/16, 103/4, 110/9, 110/12, 119/12

a.-ram 110/14
a.-rım 9/2, 92/4, 93/10
a.-rsın 19/5
a.-sayne 8/5
a.-sın 120/2, 44/4, 120/3
a.-tır 97/8, 97/11
a.-yalım (ağlıyalım) 31/3
a.-yan (ağliyan) 109/4
a.-yor 89/12
a.-yor (ağlıyor) 9/3

ağlat-: Ağlatmak.

a.-ma 56/6
a.-tın 108/7

ah: 1. İlenme, beddua. 105/8

a.+ım 40/4
2. Feryat 60/15, 75/8, 96/5, 124/2, 125/14, 125/18, 125/19
ā.+ımdan 122/3
ā. ü figān 128/4

aḥ: 1. Ah, özlem, beğenme, sevgi anlatan söz. 28/6

2. Ah, derin bir acı ve keder yaşandığında içten gelerek söylenen söz.
a. 105/5

aḥ-: Akmak.

a.-ıyor 92/7
a.-maz 25/3

āḥır (Ar. āḥir): Ahir, son olarak, nihayet.

a.+ı: Ahiri, sonunda. 123/19

aḥşam: Akşam.

a. 16/9, 79/7
a.+ın 69/2

aḥıt-: Akıtmak

a.-ıp (aḥıdıp) 128/5

a.-ip 125/13

‘**akıl** (Ar.): Düşünme, anlama ve kavrama gücü, akıl.

‘a.+ım 58/6

‘a.+ımı 98/5, 98/20

a.+ına 5/6

akşam: Akşam.

a. 74/6

al: Kırmızı.

a. 8/2, 22/2, 29/7, 40/11, 62/5

a.-dır 60/10

a.+lar 8/8

al-: 1. Ulaştırmak, iletmek. 73/10

a.-dım 92/17 118/1

2. Ele almak, tutmak.

a. 34/4,

a.-aydım 11/2

3. Sırta almak, giymek.

a. 85/5

4. Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, koparmak, ele geçirmek.

a.-alar 11/9

a.-am 82/12

a.-dılar 84/12

a.-dım 118/1

a.-dın 61/4

a.-ıcı 71/3

a.-ım 1/8, 47/3

a.-ıpsan 58/6

a.-ır 123/28

a.-ıram 86/9

a.-ırsın 32/9, 100/9

a.-madın 50/3

a.-massa 101/9
a.-mayanlar 97/4
a.-mışam 48/4
a.-mış 93/3, 93/4, 93/7
a.-miya 40/6
a.-sın 101/8
5. Önceden kabul etmek.
a.-dı 43/7

ala: Birkaç rengin karışımından oluşan renk, ala.

a.+ca 44/7

‘alem (Ar. ‘ālem): Herkes, başkaları, insanlık, kâinat (*krş.* ‘ālem). 54/5, 64/4

‘ālem (Ar.): 1. Herkes, başkaları, insanlık (*krş.* ‘ālem). 123/17

‘ā. penāh: İnsanlığın sığındığı, kâinatın sığındığı (yer, kişi). 125/17

2. Kâinat, dünya.

ā.+de 120/2

Allah (Ar.): Tanrı. 64/12, 77/8

alma: Elma. 60/10

almi: Elmayı (yükleme durumu). 77/10

alt: Bir şeyin yere bakan yanı

a.+ı 46/10

a.+ında 123/7

altın: Bilinen değerli maden. 5/11, 10/6, 21/12, 34/9, 75/8

altıpatlar: Altı tane fişak alan tabanca, rovelver. 34/8

ālūde (Far.): Bulaşmış, bulaşık.

a.+mi 128/6

aman (Ar. amān): Bir suçun bağışlanmasının istenildiğini anlatan bir söz. 2/3, 3/9, 9/4, 12/5, 14/6, 15/2, 17/10, 22/5, 22/8, 33/6, 42/6, 53/4, 63/2, 76/3, 94/6, 118/8

amanat (Ar. emānet): Emanet. *mec.* Can. 1/9

amayın (<Ar. amān *krş.* aman): Yardım veya bir suçun bağışlanmasının istenildiğini anlatan bir söz. 73/6

amman (Ar. amān): Çok beğenmeyi anlatan bir söz.

a.+ın 88/12

an-: Anmak, düşünmek, zikretmek, hatırlamak.

a.-madın 50/5

ana: Anne. 30/7, 31/2, 44/5, 67/5, 48/5

a.+lar 63/4

a.+m 39/13, 44/3, 45/10, 75/3, 75/4, 75/12, 75/16, 80/3, 92/7

a.+ma 100/6, 100/13

anam: Kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan sevgi bildiren bir söz.

91/7

ancağ: Yalnızca. 121/3

anè: *hlk.* Anne (*krş.* anèy). 79/3, 39/5, 39/8, 44/8, 44/17

a.+m 79/4, 89/3, 100/14

anèy: *hlk.* Anne (*krş.* anè). 27/3, 27/6, 92/16, 115/1, 116/1

anın: Onun. 121/5

annam: Anam (*krş.* anam). 101/2

a.+a 101/6

anne: Anne.

a.+ler 78/4

a.+m 70/4

a.+me 78/5

a.+nden 89/6

a.+sı 70/3

apar-: Götürmek.

a.-ın 60/14

ara-: Aramak, bulmaya çalışmak.

a.-dım 42/11

a.-r 86/12, 93/13

a.-rsay 110/3

ara: İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, mesafe.

a.+adan 114/16

a.+sında 48/2

araḥçın: Başlık, takke.

a.+1 (118/2)

‘**Arap** (Ar.): Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse. 8/5

ard: Art, arka, geri.

a.+ında 40/2, 100/3

ārız (Ar.): Yanak.

ārız-ı dilden (doğrusu:ārız-ı gülden, gül yanaktan). 124/3

arqa: Arka, art.

a.+n 86/21

a.+sında 93/16

arḳadaş: Arkadaş, birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri. 78/7, 100/11

arpa: Buğdaygillerden olan, bilinen bitki. 41/2, 69/8

a.+lar 63/6, 85/2

art-: 1. Artmak, çoğalmak.

a.-ar 125/6

a.+ıḥ: fazla 4/14

a.+ıḳ 126/8

2. Bundan böyle.

a.+ıḥ 4/11

arz (Ar. ‘arz): Sunma, bildirme.

a. etmediğim 124/9

arzu (Far. ārzū): İstek, heves.

a.+liyanda 105/12

as-: Asmak.

a.+ılı 14/7

a.+ılıırım 72/8

-āsā (Far.): Gibi.

Yūsuf-āsā: Yusuf gibi. 127/13

‘**Ası** (Ar. ö. i.): Çok isyancı. Türküde geçen bir erkek adı.

‘A.+y1 44/9

‘asi (Ar. ‘āsī): Karşı gelen, günahkâr. 36/11

‘asker (Ar.): Asker, orduda görev yapan erden generale kadar herkes. 82/7, 91/2

‘a.+ınle 82/4

‘a.+leri 82/13

‘a.+lerin 82/10

asl (Ar. aşl): Asıl, esas.

a.+ı 60/3, 72/2

aslan: *mec.* Cesur, yiğit adam. 45/7

a.-ı 100/12

Asya (Ar. Āsiye): Dini inanışlara göre Hz. Musayı Nil’den çıkararak büyütüp yetiştiren, Firavn’ın karısının adı. Türküde geçen bir kadın adı. 95/3

A.+am 95/18

‘aşık (Ar. ‘āşık): Âşık, bir kimseye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan kimse.

‘a.+am 114/13

‘a.+ları 24/11, 97/9

‘a.+ların 32/3

‘ā.+lığ 121/2

‘āşık-ı sādık: Sevdiğine yürekten bağlı, gerçek âşık. 121/3

āşinā (Far.): Dost, tanıdık, bildik.

a.+lerden 123/8

‘aşiret (Ar. ‘āşiret): Kabile, oymak.

‘a.+ın 53/7

‘aşk (Ar.): Aşk, aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi. 66/5, 35/11, 58/8

‘a.+a 38/9

‘a.+ım 119/2

‘a.+ın 128/3

‘a.+ından 75/3

‘a.+idan 60/9

‘a.+ta 121/8

‘a. *odu*: aşk ateşi 35/11, 58/8

aşşığı: Aşağı, bir şeyin alt bölümü. 29/3

at: Binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan.

104/11

a.+ı 34/2

a.+ım 44/12

a.+ıma 30/2

a.+ımı 27/3, 82/11

a.+lar 29/10

a.+lı 117/1

at-: Atmak, fırlatmak.

a.-a 78/11

a.-ma 29/5, 40/10

a.-madın 116/14

a.-maz 19/13

a.-tı 46/13, 70/4

a.-tım 8/11, 77/10

Atatürk (ö. i.): Gazi Mustafa Kemal. 82/5

ateş: Tutuşmuş olan cisim. 85/7

a.+e 125/12

a.+le 126/3

ateş-î aşk: Aşk ateşi. 128/3

atla-: Atlamak. 98/14

av: Evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi.

a.+cü: 93/4, 93/6, 93/7

a.+ına 14/4

a.+lar 93/13

a.+una 14/2

aviç: Avuç, elin iç tarafı.

a. 40/8, 123/15

avla-: Avlamak.

a.-llar “avlarlar” 89/5

ay [1]: Gök cismi, kamer. 111/1

ay [2]: Zaman birimi. 22/4, 44/6, 123/12

a.+ın 94/14, 102/2

a.+lar 119/8

ay [3]: 1. Bir seslenme sözü. 21/17

2. İçli duyguları anlatmak için kullanılan bir seslenme sözü. 98/8

ayağ [1]: Basamak.

ayağ ayag: Basamak basamak. 20/9

ayağ [2]: Ayak, bacağın yere basan alt bölümü.

a.+ına 64/2

a.+ında 86/2

ayır-: Ayırmak.

a.-a 7/5

a.-an 62/4

a.-dı 57/9

a.-mağ 126/8

ayrı: Yerleri bir olmayan. 89/6

a.+lmışa 77/9

ayrıl-: Ayrılmak. 94/22

a.-alı 62/12, 90/19, 111/3, 111/9

a.-amam 97/7

a.-an 7/7, 18/13, 38/7, 69/14

ayrılığ: Ayrılık, ayrı olma durumu, birinden uzak düşme. 2/5, 13/7, 81/12, 116/4

ayva: Ayva, gülgillerden, çiçekleri iri, beyaz veya pembe, yapraklarının altı tüylü, bir ağaç, bu ağacın büyük, sarı renkte meyvesi. 81/8, 92/16

a.+m 81/7

az: Çok karşıtı bir söz. 109/4

a.+ıcığ 49/8

‘**azīz** (Ar.): Muhterem, ulu, yüce.

‘a.+īm 127/13

B

ba (Far.): Kelimelere yaklaşma durumu veren bir ek.

b. yarı ba yarı: Yarı yarıya. 40/3

baba: Çocuğu olmuş erkek. 31/12

b.+m 55/5, 55/12, 55/15, 70/4, 70/5

b.+ndan 89/6, 94/4

b.+sı 70/3

b.+sın 79/3

b.+y 11/3

baboş: *hlk.* Babacığım. 60//5.

Baca: Pencere

b.+dan 32/2

bacı: Kız kardeş. 31/7, 32/2, 85/11

b.+lar 78/4

b.+m 31/10

b.+sı 40/14

bade (Far. bāde): Şarap, içki.

b.+ler 13/3

badem (Far. bādām): Badem ağacının yaş veya kuru yenilen yemişi.

b. 87/7

badiya (Rum. badya): Ağzı geniş su kabı. 49/2

bağ (Far. bāğçe) [1]: Meyve bahçesi. 67/2, 114/6

b.+a 69/12, 97/2

b.+da 96/10, 96/2

b.+dayam 107/9

b.+ımca 16/2

b.+ında 84/10, 32/5

b.+ının 26/3

b.+ida 16/3

b.+iy 16/2

b.+lar 56/10, 78/3, 80/3, 80/4

b.+lara 37/5

b.-lıyam 90/16

bağ-ı dil (Far. bāğ-ı dil): Gönül bahçesi. 127/4.

bağ [2]: Bağ, ip, kuşak, kemer.

b. 91/20

bağ [3]: İlgı, ilişki, rabıta.

b.-dayam 107/12

Bağdagül: Türküde geçen bir kadın adı. 96/6

bağla-: 1. Bağlamak. 65/12

b-dan 74/13

b.-lar 18/12, 56/13, 74/12, 95/18

b.-larım 76/2

b.-rlar 75/2, 75/15

b.-san 123/19

b.-sın 78/5

2. yürekten bağlı olmak, güvenmek

b.-r 112/4

3. İş görmez hale getirmek.

b.-r 112/2

4. Bir yüzeyde görünür durumda olmak.

b.-r 95/15

5. Deste heline getirmek

b.-rım 9/3, 9/9

bağır: Kalp, yürek.

b.+ı 21/13

b.+ım 104/21, 61/3

b.+ına 101/7

b.+ını 32/3

bağ-: Bakmak. 123/16

b.-ar 32/2

b.-ışı 29/18

b.-madım 116/12

b.-maz 25/8

b.-tım 18/12, 53/2, 54/11, 63/3

bahar (Far. bahār): İlk bahar mevsimi. 17/3, 56/10

b.+ın 56/14

bağça (Far. bāğçe): Bahçe (*krş.* bahçe). 15/6

b.+sına 109/3

bahçe (Far. bāğçe): Bahçe (*krş.* bağça).

b.+den 98/12

b.+ler 80/4

b.+yi 98/11

bağçiya: Bahçeye (yönelme durumu). 15//2

baht (Far.): Kader, talih, şans.

b.+ımı 92/13

bahtiyar (Far. bahtiyār): Mutlu. 61/14

bağ- : Bakmak.

b.-ım 87/3

b.-masın 101/4

b.-san 123/21

b.-tı 69/3

b.-tın 73/11

bakış: Bakış, bakma işi veya biçimi.

b.+ları 59/11

bal: Bal arılarının bitkilerden topladıkları bal özünden yapıp kovanlarındaki petek gözlerine doldurdukları tatlı, sıvı madde. 91/17

Balağ (ö. i.): Urfalı bir bestecinin soyadı, Abdullah Balak.

B. 59/14

bala: Yavru, çocuk.

b.+m 20/4, 20/5, 67/7

bana: Ben zamirinin yaklaşma hali. 17/4, 33/10, 35/8, 40/4, 40/9, 40/10, 56/8, 70/9, 74/14, 109/3, 122/5, 126/6, 126/11

bar (Far. bār): 1. Yük.

b.-e 123/5

bār-ı ğem (Far.): Gam yükü. 123/7

2. Meyve, ürün.

b. 15/6

barı (Far. *bārī*): Hiç olmazsa, bir kere (*krş.* *barī*). 15/9

barış-: Barışmak.

b.-tım 29/4

bari (Far. *bārī*): Hiç olmazsa, hiç deşilse, bir kere (*krş.* *barī*). 75/12

barmağ: Parmak.

b.+lar 29/17

bas-: 1. Basmak, ayak tabanını bir şeyin üstüne koymak.

b.-allar 18/9, 20/9, 117/2

2. Sıkıştırarak yerleştirmek

b.-ılı 14/8, 101/7

3. Bir kimse yeni bir yaşa girmek.

b.-ınca 96/12

4. Bir şeyin üzerine kalıp, mühür vb. şeyle iz bırakmak.

b.-sa 125/11

baş: 1. Baş, kafa.

b.+ıma 4/12, 43/16, 56/16, 65/12, 74/12, 75/15, 83/5, 115/4

b.+ımda 58/4

b.+ımdan 35/9

b.+ına 8/9, 11/7, 17/16, 21/14, 43/10, 47/4, 83/2, 112/3

b.+ında 6/2, 29/10, 30/6, 59/6, 83/10, 123/30, 124/11

b.+ındakī 5/13

b.+ını 34/2

b.+ıyam 21/6

b.+i 25/12

b.+tan 58/6, 114/1, 114/4

2. Zihin, düşünce merkezi

b.+a 2/3, 8/3, 28/10

3. Arazide en yüksek nokta

b.+ı 12/7

4. Uç, yürek, ciğer gibi organların en önemli noktası.

b.+1 11/8

baş bağlamak: Varlıklı olup, herkese yardım eder olmak. 74/12

başka: Bilinenden ayrı, farklı, özge. 81/13

b.+sına83/7

bat-: Dalmak, başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak.

b.-maz 19/12

biyan: Kadın. 75/17

bayaz: Beyaz, ak. 88/8

bayram: Bayram. *mec.*. Sevinç, neşe. 99/6

b.+lar 107/3

be (Far.): Kelimelere yaklaşma hali veren bir ek. 9/2

bêçare (Far. bî-çâre): Çaresiz. 19/7

bed (Far.): Fena, kötü, yaramaz. 121/6

bedmāye (Far. bed+māye): Soysuz, sütü bozuk. 126/8

beg: Bey, erkek adları yerine kullanılan, saygı anlatan bir söz (*krş.* bey).

b.+im 23/8

behr (Ar.): Deniz, büyük göl veya nehir. 119/13

behr-î melâl: Usanç, sıkıntı denizi.

b.+e 119/13

beḥş (Far. baḥş): Bağış, ihsan. 125/20

beht (Far. baht): Kader, talih, şans.

b. 120/3

b+î 39/13

b.+î qaralı 39/13

beht-ı perişân (Far.): Kederle dolu kötü baht. 120/3

behtîlî (< bahtlî) İyi bahtlı, şanslı, tatihi iyi. 47/4

behtîlî başına: Başkası için iyi dileklerde bulunma sözü. 47/4

beḳa (A. beḳā): Devam, sebat, bâkilik.

b.+sı 123/16

bekle-: Beklemek. 76/15

b.-r 12/9, 12/19, 75/9

bēl: Bel, insan bedenindeki bilinen bölüm. 85/3

b.+îmi 30/4

b.+îmizî 51/5

b.+în 53/6

b.+îne 91/19

b.+lerin 3/3

b.+lîni 92/3

bel bağla-: Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.

b.-r 112/4

belā (Far.): Bela, güç durum, gam, afet. 123/8, 123/30

b.+lar 13/5

Belķis (ö. i.): Saba ülkesi melikesi. 127/15

belki: Belki, olsa olsa. 1/10, 39/5, 87/5

belli: Belli, bilinen, gizli olmayan. 44/5

bellur (Ar. bellūr): Billur, şeffaf ve parlak taş. 77/7

bēmal (Far. bī-māl): Yurtsuz, yuvasız ve fakir. 104/17, 111/5, 118/5

b. eliden: Kahırlanma anlatan bir söz. 118/5

bembeyaz: Çok beyaz, apak. 123/4

ben: Teklik I. Şahıs zamiri. 1/8, 3/6, 4/2, 4/8, 4/13, 6/2, 8/2, 8/8, 8/10, 9/7, 12/8, 12/8, 17/5, 21/6, 25/7, 28/4, 29/5, 30/7, 41/5, 43/6, 46/12, 55/11, 64/5, 66/4, 67/4, 69/10, 72/4, 72/6, 72/7, 73/7, 76/6, 76/10, 81/6, 83/6, 85/8, 86/8, 90/10, 92/11, 93/9, 95/10, 95/17, 97/7, 97/10, 108/5, 108/6, 113/3, 115/6, 118/8, 120/3, 10/6, 14/2, 29/3, 29/7, 40/11, 42/12, 44/5, 47/3, 61/12, 62/12, 75/3, 86/3, 94/11, 97/2, 105/4, 105/11, 118/3, 119/4, 125/7, 125/10

b.+ce 16/5

b.+den 7/5, 35/10, 35/11, 35/13, 54/6, 54/9, 76/5, 81/13, 96/3, 111/3, 111/9, 126/8

b.+deyse 85/4

b.+em 121/3

b.+ï 10/11, 14/3, 17/10, 17/9, 29/13, 29/18, 32/6, 32/9, 40/6, 42/8, 42/9, 44/15, 48/5, 50/5, 50/18, 55/6, 55/7, 56/12, 57/18, 59/5, 60/14, 60/17, 62/4, 64/3, 66/5, 66/8, 68/8, 68/13, 70/4, 70/5, 74/4, 75/7, 76/15, 84/10, 94/6, 97/11, 98/18, 108/7, 100/9, 106/4, 114/4, 121/4, 122/2, 122/5, 124/6, 126/4
b.+ïm 8/13, 16/3, 17/13, 17/11, 56/3, 58/9, 65/19, 68/3, 68/5, 74/14, 89/4, 95/3, 96/18, 124/9, 125/16

b.+nen 49/8

bend (Far.): Bağ, rabıta. 94/21

bend-ï cümün: Deli bağı, delilerin bağlandığı zincir. 125/9

bend-i zindān: Zindana bağlı. 126/9, 127/13

benze-: Benzemek.

b.-r 38/2, 38/3, 38/8, 64/6

benzet-: Benzetmek

b.-me 121/4

benz (<beniz): Yüz, çehre.

b.+ïme 111/10

b.+ïni 2/7

berde: Bırak! *hık*. Bırakmak fiilinden emir. 95/8

beri: 1. "-den bu yana, buraya" anlamında kullanılan bir edat. 1/2

2. "-den bu zamana" anlamında kullanılan bir edat. 123/6

3. Yakın.

b.+ye 96/8

bêsle-: Beslemek.

b.-mişem 28/7

b.-leyor 63/4

beste (Far.) [1]: Ezgi, şarkı, türkü vb. 3/5

beste (Far.) [2]: Bağlı, bağlanmış.

b.+sïyem 125/9

bêş: Beş, sayı adı. 43/8, 51/10, 76/11

bêşik: Beşik, bebekleri yatırmaya yarayan, bir çeşit küçük sallanır yatak.

b.+te 67/7

bêşli: *hık*. Beş fişek atan bir tüfek çeşidinin kısa adı. 82/12

bêter (Far. beter): Beter, kötü, daha kötü. 56/9

bey: Erkek adları yerine kullanılan, saygı anlatan bir söz (krş. beg).

b.+îm 84/4

beygâne (Far. bî-gâne): İlgisiz, yabancı. 119/4

beygâne-yî gem: Gamsız. 119/4

bêyle: Böyle.

b.+mîş: Böyleymiş. 78/8

beyt (Ar.): Ev. 127/7

beyt-ü senem: Puthane

b.+de 127/7

bêzar (Far. bîzâr): Bıkmış, usanmış. 43/6

bêzen-: Süslenmek.

b.+mîş 13/11

bı: Bu, işaret zamiri. 5/7, 43/6, 91/14, 124/10

bırağ-: Bırakmak, terketmek.

b.-tı 70/5

bı: Bir, sayı adı. 94/2

biç-: Biçmek.

b.-eller “biçerler” 40/3

bî-çâre (Far.): Çaresiz. 123/26, 126/10

bî-gâne (Far.): Yabancı.

b.+lerden 123/8

bîl-: Bilmek.

b.-dîler 66/10

b.-e 107/5

b.-eyîm 76/17

b.-ir 37/6, 55/8, 80/6

b.-mem 35/6, 35/7, 30/9, 35/3, 113/2

b.-mez 37/6

b.-mezdim 83/4

b.-sîn 71/6, 108/4

bildīg: Bildik, bilinen.

b.+İN 35/5, 113/4

bīle: Birlikte, beraber. 107/8

billah: “İnan olsun” anlamında bir yemin sözü.

b.+i 91/24

bīmār (Far.): Hasta. 122/5, 125/13

b.+e 123/9

b.+ına 122/4

bin-: Binmek, çıkıp oturmak.

b.-dīm 39/11, 86/13

b.-em 82/11

b.-me 34/7

bin: 1. Sayı adı. 114/16, 121/5, 123/7, 123/27, 123/30, 123/19

2. Çok, pek çok

b.+ler 75/17, 82/5

bina (Ar. binā): Bina, yapı.

b.+sı 48/7

binbaşı: Orduda bir asker rütbesi.

b. 39/9

bir: 1. Sayı adı. 1/9, 2/2, 2/5, 4/3, 5/5, 7/7, 8/11, 10/6, 14/2, 17/7, 21/16, 22/4,

29/12, 29/13, 29/4, 31/2, 33/2, 33/13, 34/8, 34/9, 35/8, 37/4, 38/3, 39/7,

39/12, 39/13, 40/8, 40/12, 44/5, 44/7, 46/3, 49/6, 50/8, 51/9, 53/3, 53/4,

55/16, 56/13, 57/10, 60/2, 60/16, 61/9, 61/16, 62/8, 64/5, 64/7, 65/10, 65/13,

65/18, 67/2, 68/8, 69/3, 72/9, 73/5, 74/8, 75/4, 81/4, 81/7, 83/3, 86/8, 89/11,

90/5, 90/10, 90/15, 91/5, 91/10, 94/12, 94/16, 100/13, 103/3 103/5,

100/5, 107//11, 107/12, 117/1, 119/13, 123/5, 123/10, 123/15, 123/2, 127/2

2. Belirsizlik sıfatı. Her hangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı).

53/8, 71/5, 110/7, 123/9, 123/11, 123/13, 123/20, 123/23, 123/29, 123/31,

123/33, 124/5, 126/4

3. Yalınız, sadece. 124/2, 124/11

4. Birbirinden farksız, birbirine benzer, birbirine eşit. 123/12

5. Bir kez. 123/16

6. Tek, eşi yok. 103/8

biraz: Azıcık, kısa bir süre için. 74/16, 88/9, 96/8

birbiri: Birbiri, karşılıklı olarak bir diğeri.

b.+ne 46/5

b.+mızden 119/10

bir: Bir tanesi. 42/5, 51/9

b.+mız57/10

b.+ın: 9/8, 37/6, 67/4

b.+sı 68/13

birken: Birken, bir iken. 43/5

biş-: Biçmek.

b.-tım 69/8

bışir-: Pişirmek.

b.-İR 29/16

bit-: Bitmek, sona ermek.

b.-medİ 54/13, 57/12

Bitlis: Doğu Anadolu'da bir il.

B.+İ 39/4

biz: Biz, çokluk II. şahıs zamiri. 104/16, 110/7

b.+e 7/9, 25/6, 36/5, 63/7, 84/5, 91/12

b.+ İ 2/4, 57/9, 57/14, 61/16, 94/5, 95/13

b.+ım 9/17, 72/2, 114/6, 114/9

boş: Bir şey elde etmeme. 45/5

boşal-: Boşalmak, boş duruma gelmek.

b.-dı 116/2

boy: Boy.

b.+ıma 17/12

b.+i "Senin boyun" 17/12

boya: Renkli madde. 3/2

boya-: Boyamak, renklendirmek

b.-dı 39/3

boyan-: Bulanmak, her yanı bir şeyle kaplanmak

b.-na 62/5

boyat-: Boyatmak.

b.-tın 42/9

boyn: Boyun, gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi. 38/13

b.+ıma 21/3, 21/5, 68/6, 69/6, 116/14

b.+ımda 92/12

b.+u 71/9

b.+ümde 40/18

b.+üna 123/14

boz-: Bozmak, *mec.* Kötü duruma getirmek.

b.-anı 24/8

bozul-: Bozulmak, *mec.* İyi ve değerli niteliğini yitirmek

b.-ılmış 24/7

b.-ülmüş 80/3

bögün: Bugün. 28/10, 116/1, 116/4, 102/2

b.+e 60/4

bölen-: Bulanmak, kaplanmak.

b.-dī 100/12

b.-mīş 93/3

bölük: Bölük, küme, parça. 45/4

böyle: 1. Bu yolda.

b. 26/6,

2. Bu biçimde.

b. 85/9, 95/14, 119/8, 119/11, 126/6

b.+ce 128/7

böyü-: Büyüme.

b.-mūş 6/11

böyüg: Büyük (*krş.* böyük).

b.+ü 85/13

böyük: Büyük (*krş.* böyüg). 123/29

bu: 1. Bu, en yakın olanı gösteren bir söz. İşaret sıfatı.

b. 6/5, 16/11, 19/6, 21/6, 22/6. 25/7, 29/13, 29/5, 34/6, 35/10, 37/10, 40/10, 42/3, 48/5, 56/14, 56/17, 59/14, 61/8, 62/3, 65/12, 66/2, 66/8, 67/4, 77/2, 72/7, 72/9, 74/6, 75/7, 84/4, 89/5, 91/9, 92/11, 93/6, 106/1, 106/4, 114/10, 115/1, 121/9, 123/15, 124/5, 125/3, 125/20, 126/3, 126/2, 128/6

2. Biraz önce anılan bir şeyi işaret yolu ile belirtmek için kullanılan bir söz.

123/11, 126/5

buçça: Bohça, içine çamaşır, elbise vb. koyup sarılan dört köşe kumaş.

b.+da 14/8

buğday: Buğday. 41/2, 102/3

bugün: Bugün (*krş.* bugün). 96/16

bugün: Bugün (*krş.* bugün). 119/5

bul-: Bulmak.

b.-amadım 5/9

b.-dılar 66/8

b.-dım 57/4

b.-dum 42/11

b.-ınca 123/32

b.-ıram 86/12

b.-ım 105/11

b.-madım 89/8, 89/13

bulan-: Bir şeyle kaplanmak, parlaklığını yitirmek.

b. dı 18/2

bulut: Bulut.

b.+lar 10/2

buluş-: Buluşmak.

b.-.alım 74/6

bunca: Bu kadar, bu denli, çok.

b. 107/3

būra: Bura, bu yer.

b.+da 12/8

b.+dan 117/1

burca: Burcu, güzel koku, ıtır.

b. 38/11

burda: Burada.

b. 85/8

b.+dan 4/11

burma: *hlk.* Musluk.

b. 83/10

bürün: Burun.

b.-ünda (bürnünda) 59/7

buy (Far. bûy): Koku.

b. 17/3

bük-: Bükmek, eğmek.

b.-tün 30/4

bülbül (Far. bülbül): Bülbül, sesinin güzelliği ile bilinen ötücü kuş (*krş.* bülbül).

b.+ler 52/8

bülbül (Far. bülbül): Bülbül, sesinin güzelliği ile bilinen ötücü kuş (*krş.* bülbül).

17/4, 19/3, 19//5, 19/11, 22/4, 22/9, 24/3, 37/4, 48/3, 56/4, 56/11, 56/15,
57/8, 58/11, 61/7, 115/2, 126/10

b.+lüyem 26/3

b.+e 46/8, 109/2, 121/4

b.+em 35/6

b.+İN 80/4

b.+ler 32/5, 35/2, 52/4, 113/1

b.+lerİ 97/8

b.+ümüz 33/12

b.+ ün 22/2

bürü-: Bürümek, kaplamak.

b.-dü 93/12

b.-müş 6/9

büryān (Far. biryān): Kebap.

b. olayım 128/3

bütûn: Bütün, çok sayıdaki, varlık ve nesnelerin hepsi. 30/4, 58/12, 123/4, 123/33

C

Cabur (ö. i.): Urfa Yakınlarında bir köy. 45/2

cadı (Far. cādū): Cadı, büyücü. 112/1

cahal (Ar. cāhil): Cahil. *mec.* Toy, cahil.

c.+lıḡ 56/17

cam (Far. cām): Pencere (*krş.* cām).

c.+lı 27/2

cām (Far.) Bardak, kadeh (*krş.* cam). 125/7

cām-ı méy (Far.): Şarap kadehi. 125/7

can (Far. cān): 1. İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık.

c. 5/8, 15/9, 15/9, 17/6, 86/16, 123/5

c.+a 33/8

c.+ım 9/8, 24/6, 4/21, 42/6, 88/10

c.+ım: Kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan, sevgi bildiren bir seslenme sözü. 91/13

2. Gönül, iç.

c.+dan 76/3, 87/16, 122/2

c.+a 13/4, 21/2, 90/9

c.+dan 43/6

c.+lar 32/4

cānān (Far.): Sevgili, gönül verilmiş. 120/2, 122/4

cefā (Ar.): Ezizet, zulüm, incitme. 123/6, 126/6

c.+dan 122/2

c.+lar 64/9

cehēz (Far. cehīz, cihāz): Çehiz. Gelinlik kız eşyası.

c.+ımı 5/3

celal (Ar. celāl): Büyüklük, ululuk.

c.+dan 19/7

c.+lî 19/13

cellad (Ar. cellād): Cellat, Ölüm cezasına çarptırılanları öldürmekle görevli olan kimse. 32/4

cellād-ı müdhîş: Dehşet verici cellat.

c.+tîr 123/10

cem (Ar. cemʿ): Toplanma, yığılma.

c. olüb 120/5

cemal (Ar. cemāl): Yüz güzelliği. 19/9

c.+in 126/11

Cemile (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı. 98/6

Cemo: *hfk.* Cemile, türküde geçen bir kadın adı. 98/3

cevahir (Ar. cevāhir): Elmas, yakut vb. değerli taşlar, mücevher. 96/17

cevher (Ar.): 1. Maya, öz. 123/5

cevher-î cār: Ruhun, hayatın özü.

c. 123/5

2. Kıymetli taş.

c.+lî 123/14

cevr (Ar.): Eziyet, zulüm, sitem. 126/6

c.+inden 121/7

c.+iyle 123/27

câylan (Moğ.): Ceylan.

c. 45/9, 64/6, 89/5, 89/11

c.+a 93/2

c.+ı 93/8, 93/13

c.+ım 29/8

c.+ıma 93/9

c.+ımı 93/7

c.+dır 59/2

ceza (Ar. cezaʿ): Ceza, yaptırım.

c.+sı 79/4

ciger (Far.): Ciğer, *mec.* Yürek, iç (*krş.* ciyer). 74/11, 125/4, 126/2

c.+den 90/21, 100/14

c.+im 73/3, 89/3, 105/7

c.+imî 91/3

cihan (Far. cihān): Dünya âlem.

c.+a 123/6

c.+da 89/8

c.+e 123/20

c.+ı 89/4

cism (Ar.): Beden, madde.

c. 128/6

c.+im 126/3

c.+imde 125/18, 126/5

c.+ine 98/8

cism-î ğem-â lûde: Tasa, üzüntü bulaşmış beden.

civan (Far. civān): Genç.

c. 45/8

c.+ım 41/2

ciyer (Far. ciger): Ciger, *mec.* Yürek, iç (*krş.* ciger). 100/6

c.+im 92/9

cüda (Far. cudā): Ayrı, ayrı düşmüş. 19/4

cümle (Ar.): Bütün, hep.

c+mîzî 7/4

cünün (Ar.): Delirme, çıldırma, delilik. *tas.* Aşkın galip gelmesi.

c. 125/9

Ç

çadır (Far. çāder): Çadır. 28/2

ç.+ı 51/10

ç.+ım 51/2

çağ: Çağ, hayatın dönemlerinden her biri

ç.+a 55/2

ç.+lar 78/2

çağır-: 1. Çağırarak, seslenmek.

ç.-dim 62/6

2. Davet etmek.

ç.-in 21/10

ç.-sam 51/12

çakırtiken: Çakırdiken, bir diken çeşidi. 69/9

çal-: 1. Vurarak ses çıkarmak.

ç.-an 87/2

2. Alıp götürmek, yok etmek.

ç.-an 98/20

3. Bir çalgı aletini seslendirmek.

ç. 55/6

ç.-ar 59/16

4. Vurmak.

ç.-dim 82/2

çalhan-: Dalgalanmak, salınmak.

ç.-ır 12/2

çaпқın: Geçici aşklar peşinde koşan (kimse)

ç. 83/11

çara (Far. çāre): Çare, tedavi yolu, deva (*krş.* çare). 89/8

ç.+sı 48/10

çare (Far. çāre): 1. İlaç, deva (*krş.* çara). 89/13

2. Çözüm yolu.

ç. 124/5

çarşaf (Far. çāder-şeb): *esk.* Kadınların sokağa çıkarken kullandıkları üst giysisi.

ç.+1 85/5

çarşı (Far. çār-sū): Alışveriş yeri. 81/2

ç.+lar 10/10

çat-: Çatmak; kaşı, yüzü sertlik, öfke bildiren duruma sokmak.

ç.-ma 74/3

çatal yürekli: *mec.* Cesur, korkusuz. 51/11

çavdar: Buğdaygillerden bir bitki.

ç.+e 123/13

çavuş: Askerlikte onbaşidan sonra gelen rütbe. 39/12

çay: Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu.

ç.+a 8/11, 9/2, 13/2

ç+dan 8/12, 71/13

çayır: Çayır, üzerinde gür ot biten düz ve nemli yer.

ç.+a 7/2

çek-: 1. Bir duyguyu içinde yaşatmak.

ç.-er 22/9

ç.-mağ: 56/9

2. Bırakmak, terketmek.

ç.-er gider 71/5

3. Katlanmak, dayanmak, tahammül etmek.

ç.-eyim 67/4

ç.-ilmez 123/5, 123/24

ç.-meden 125/18

ç.-mişem 64/9

ç.-tım 60/9

4. Saldırmak için silaha davranmak.

ç.-me 32/8

5. Sürmek, çizgi halinde uzatmak.

ç.-miş 17/17

6. Darağacına asmak.

ç.-sınler 60/17

7. Peşi sıra götürmek

ç.-tî 14/3

8. Yollamak, göndermek.

ç.-tım 43/11

çekil-: Topluca gitmek.

ç.-İR 70/2

çektür-: Çektirmek, sıkıntılı duruma sokmak.

ç.-diy: Çektirdin. 6/8

çember (Far. çenber): *mec.* Aşılması, çözülmesi güç durum. 123/19

çemen: Çimen, kendiliğinden yetişmiş çim (*krş.* çimen). 17/2

Çeneşkel'e (ö. i.): Çanakkale, Türkiye'nin Marmara Bölgesi'nde yer alan illerinden biri.

Ç.+sından 7/10

çerh (Far. çarḥ): Dönen, devreden. 123/12

çerḥ-ı eyyām: Dönen günler 123/12

çevrıl-: Çevrilmek, dönmek.

ç.-İRİM 125/12

ç.-mez 107/12

çêzil-: Çözülme

ç.-miş 80/3

çih-: 1. Yukarıya doğru yürümek.

ç.-alım 8/9

ç.-tım 43/10

2. Yükselmek.

ç.-an 37/11

3. Yok olmak, silinmek.

ç.-maz 1/13

4. Sıyrılmak, ayrılmak.

ç.-ar 123/19

5. İçeriden dışarıya varmak, gitmek.

ç.-madı 104/23

ç.-maz 51/13

6. Gelmek. 85/5

çık-: 1. Yukarıya doğru yürümek.

ç.-am 37/3

ç.-ma 85/3

2. Görünmek.

ç.-tı 83/3

3. Sıyrılıp ayrılmak.

ç.-ması 123/11

çıkar- : 1. Ortaya koymak, göstermek. 20/4

2. Ayırmak, gidermek, ilgisini kesmek

ç.-dı 114/4

çiraġān (Far. çerāġān): *esk.* Suçluların başına yaralar açarak ve her birine fitiller koyup uçlarını yakarak yapılan işkence.

ç. 127/2

çiçeg: Çiçek, bir bitkinin, çoġu güzel kokulu, renkli bölümü (*krş.* çiçek). 118/1

çiçek: Bir bitkinin çoġu güzel kokulu renkli bölümü (*krş.* çiçeg). 20/2, 67/3

çile (Far. çille): Zahmet, sıkıntı. 60/9

çimen: Kendiliġinden yetişmiş çim (*krş.* çemen).

ç.+den 24/3

çirkīn (Far. çirkīn): Çirkin, güzel olmayan.

ç.+lerden 20/10

çoban (Far. çūbān): Sığır, manda, koyun, keçi sürülerini otlatan kimse. 55/5, 55/6,

55/17, 104/7

ç.+ı 55/13

çocık: Çocuk.

ç.+lar 79/3

çoġ: Çok, az karşıtı (*krş.* çoġ, çoġ). 9/5, 9/6, 38/4, 87/15

çoġ: Çok, az karşıtı (*krş.* çoġ, çoġ). 12/8, 13/13, 18/4, 32/4, 56/8, 64/9, 109/4, 121/9, 123/6

ç.+tur 36/7

çoġ: Çok, az karşıtı (*krş.* çoġ, çoġ). 70/6, 75/17, 98/19, 118/3, 119/12

ç.+tūr 84/7

çök-: Çökmek, sis duman vb. inerek kaplamak.

ç.+tī: 110/6

çöl: Kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi.

ç.+e 111/4

ç.+ler 18/7

ç.+lerde 14/6

ç.+lere 34/5

çözül-: Çözülmek.

ç.-mez 107/2

çuha (Far. çūhā): Çuha, yün kumaş. 101/3

çüfte (Far. cūfte): Çifte, ikili, ikisi bir arada bulunan. 22/3

çürü-: Çürümek.

ç.-dī 105/2

ç.-dūm 105/6

ç.-menem 114/13

çürüt-: Çürütmek.

ç.-tūm 76/11, 86/4

çüt (Far. cūft): Çift, birbirini tamamlayan iki tekten oluşan. 8/12, 21/16, 85/11

D

da: 1. "... dahi" anlamında kullanılan bir söz. 5/15, 6/6, 51/12, 70/9, 123/21

2. da, de: Eklenti, doldurma görevli sözcük.

d. 27/6, 30/3, 9/10, 9/13, 9/16, 41/2, 48/10, 73/9, 79/6, 123/10, 123/22

dād (Far.): Adalet; adalet istemek üzere yapılan feryat, figan. 127/5

dağ [1]: Dağ, bir arazi şekli. 29/10, 30/6, 65/15, 110/5

d.+a 55/3, 70/2

d.+da 72/7, 66/8

d.+dan 45/2

d.+ı 114/14

d.+ın 35/10, 48/2, 66/2, 114/10, 123/3

d.+lar 7/6, 8/9, 12/7, 12/12, 18/5, 18/12, 38/5, 38/11, 38/16, 80/2, 89/2,
100/12, 103/1

d.+lara 37/3, 46/6, 93/6

d.+larda 45/9, 89/5

d.+ları 93/12
d.+ların 100/3
d.+larında 78/12, 89/11
d.+lı 39/8
d.+lıyam 90/15

dağ (Far. dāğ) [2]: Yanık yarası, *mec.* Büyük acı, üzüntü.

d. 125/19
d.+ıdır 58/2
dağ-ı sine: Yürek yarası. *mec.* Gönül yarası.
d.+mden 125/19

dağla- : Dağlamak. *mec.* Acısını yüreğine işlemek.

d.-ma 91/3, 100/6, 100/14
d.-rsın 19/6

dağlat-: Dağlatmak. *mec.* Acısını yüreğine işletmek.

d.-an “dağladan” 74/11

dağıt-: Dağıtmak, ayırmak, uzaklaştırmak.

d.-dır “dağıdır” 58/5
d.-sa 58/5
d.-tı 110/8

daha: 1. Tekrar, olana ek olarak.

d. 17/7
2. Bundan sonra, artık.
d. 61/5

dahi: Dahi, bile.

d. 123/25

dal-: 1. Dalmak, suya dalmak.

d. 73/9
2. Bir yere sessizce gitmek, içine girmek.
d.-dı 93/6

dal: Dal, ağacın kolları.

d.+a 22/7, 48/3, 56/5, 57/2
d.+da 96/7

d.+dır 60/11

d.+dan 22/7, 48/3, 56/5

dam [1]: Dam, evin üstü.

d.+a 85/3

d.+da 85/6, 101/2

dam (Far. dām) [2]: Tuzak.

d.+ına 14/3

dambıra (Ar. tanbūre, tunbūr): Bir çalgı aleti, tanbur.

d.+mın 25/7

dāmen (Far. dāmen): Etek.

d.+inde 123/3

damla-: Damlamak, damla durumunda tane tane düşmek.

d.-r 99/7

damlat-: Damlatmak, damla damla akıtmak.

d.-ırlar “damladırlar” 24/10

dar [1]: 1. Genişliği az ve yetersiz olan. 8/3, 77/11

2. Sıkıntılı, zor.

d. 76/8

d.+acığ 29/2, 94/2

d.+da 70/6

dar (Far. dār) [2]: İdam mahkumlarını asmak için dikilen direk.

d. 72/8

d.+a 60/17

darı: *h/k*. Mısır.

d. 40/2

darıl-: Darılmak, gücenmek, küsmek, kırılmak.

d.-miş 28/11

darlık: *mec.* Geçim zorluğu, iç sıkıntısı.

d.+a “darlığa” 25/12

derya (Far. deryā): Deniz. 64/7

daş: Taş, bilinen sert madde 8/11, 40/12

daş-a 2/2, 4/17,

daş-ı 39/3

2. Mücevherlerde kullanılan yüksek değerli cevher.

d+iyam 21/7

3. *mec.* Üstü kapalı bir biçimde söylenen iğneleyici söz.

d+ları 29/5, 40/10

datlı: Tatlı, acı karşıtı.

d. yam 66/3

dayan-: Ulaşmak, varmak.

d.-dı 6/6, 39/2

dayı: Annenin erkek kardeşi.

d.+ma 78/12

de: 1. Eklenti, doldurma görevli sözcük.

d. 1/10, 3/5, 4/2, 4/8, 6/11, 14/2, 14/3, 16/7, 19/4, 19/9, 23/5, 27/7, 36/5,
48/4, 55/4, 76/6, 84/5, 110/7

2. “ ... dahi” anlamında kullanılan bir sözcük.

d. 81/6

dê-: 1. Demek, söylemek.

d.-dî 124/4

d.-dîkleri 27/4

d.-dîm 4/13, 4/19, 46/12, 68/4

d.-meden 105/8

d.-mez 19/8

d.-mişsin 127/4, 127/6

d.-r 37/10, 45/10

d.-rdî 119/10

d.-rler 92/8, 109/3

d.-se 35/4, 57/6

d.-sem 37/8

d.-sîn 35/4

d.-sînler 87/10, 41/4, 87/6

d.-ye 55/17, 101/4
d.-yen: Söyleyen. 81/10
d.-yer: Söyler. 59/14
d.-yım 78/9, 31/4
d.-yın 50/13
d.-yu: Diyerek 19/12

def (Ar.): Giderme, yok etme.

d.+ïne 124/5

deg-: Değmek, dokunmak.

d.-dī 4/17

d.-memiş 8/4

d.-miş 38/14, 108/2

değil: Değil. 42/3, 42/5, 44/5, 44/15, 53/10, 107/10, 114/3, 123/8

d.+sen 104/7

d.+sın 98/19

değirmen: Değirmen, kahve, buğday, nohut vb. taneleri öğüten araç. 123/12

değirmī: Yuvarlak. 42/2

dehr (Ar.): Dünya, içinde bulunan zaman. 121/7

d.+ın 123/16

delī: Deli, aklını yitirmiş olan. 71/2

d.+dīr 92/8

d.+yem 26/2

delīk: Delik. 54/4

del'olīb: Deli olup. 38/9

dem (Far.): An, zaman. 19/2, 125/19, 126/4

d.+dīr 125/10

dem be dem: Zaman zaman. 19/2, 125/6, 125/12

dème: Demek işi.

d.+den: Deme yüzünden, deme sebebiyle. 105/5

demīr: 1. Demir, bilinen sert element.

d. 53/10

d.+ī 53/11

2. *mec.* Katı, sert.

d. 51/13,

derd (Far.): Dert, keder, kaygı, acı (*krş.* derd). 120/2, 122/4, 125/18, 128/5

d.+e 25/7, 26/9, 57/18, 58/7, 66/7, 95/10, 107/11, 121/5

d.+i 67/5, 70/6, 107/5

d.+iden 4/18, 60/8

d.+im 43/5, 4/10, 4/24, 16/10, 25/14, 89/4

d.+imden 78/4

d.+ime 89/8, 125/5

d.+imî 92/8

d.+in 67/4, 124/5

d.+inden 57/3

d.+ine 89/13

d.+inî 124/4

derd-î senem: Güzelin derdi. 125/5

dergâh (Far. der-geh): Tekke, dervişlerin toplandıkları ve ayin yaptıkları yer.

d.+a 18/11

derin: Derin, yüzeyden içeri inen.

d. 36/9, 84/9

d.+dir 27/5

d.+e 87/4

dermân (Far.): İlaç. *mec.* Çare.

d. 122/5, 125/5

d.+a107/7

d.+sız 26/9, 70/6

dert (Far. derd): Dert, keder, kaygı, acı (*krş.* derd). 25/15, 29/13

d+lî 55/8

d.+liyem 35/7

d.+ten 99/4, 116/8

derûn (Far.): Gönül, yürekte varsayılan sevgi, istek gibi duyguların kaynağı.

d.+um 19/3, 124/4

derya (Far. deryâ): Deniz.

d.+da 103/11

d.+y1 18/3

dest (Far.): El.

d.+ime 82/12

d.+in 77/3

dest-ĩ kudret: Güçlü, Allah tarafından verilmiş yetenekli el.

d.+le 125/4

deste (Far.): Demet, Tutam.

d. 9/3, 75/2

d.+dĩr 96/15

deva (Ar. deva'): İlaç, çare.

d. 35/7

devā-yı derd: Dert ilacı.

d. 122/4

deve: Deve, bilinen hörgüçlü hayvan.

d.+lerĩ 70/2

Deveçi (ö. i.): Türküde geçen bir kişinin takma adı. 44/13

devran (Ar. devrān): Talih, şans. 25/11

devriye (Ar.): Geceleri dolaşan, güvenlik kuvvetleri takımı.

d.+ler 95/13

dey-: Değmek, dokunmak.

d.+di 94/9

deyiş-: Değişmek.

d.-mem 94/11

dĩ: "haydi" edatı gibi isteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılan bir kelime

1/6, 82/9, 43/13, 100/14, 101/5

dib: Dip, çukur yerin tabanı.

d.+ĩne 63/2

dĩde (Far.): Göz.

dĩde-yĩ im'ān: Dikkatli, inceden inceye bakan göz. 123/16

dĩde-yĩ hun: Kanlı göz.

d.+ım 125/2

dik-: Dikmek, bitkiyi toprağa yerleştirmek.

d.+eyım 67/2

dil [1]: 1. Dil, ağız içindeki tat alma organı.

d.+de 124/2

d.+e 60/8

d.+ım 68/5, 112/2

d.+lerde 12/3

d.+lere 37/9

d.+lerı 87/8

d.+lerın 3/5

2. Konuşma ve anlatma biçimi.

d.+ıne 53/3, 94/10

dil (Far.) [2]: Gönül, kalp. 121/7, 127/14

d.+de 127/4

d.+den 124/3

dil-ı na-řād: Mutsuz gönül. 121/7

dilber (Far. dil-ber): Gönül alıp götüren, güzel. 9/5, 113/5

d.+ı 1/15

d.+ım 88/14

dıldār (Far. dil-dār): Birinin gönlünü almış, sevgili. 128/2

ħesret-ı dıldār: Sevgilinin hasreti. 128/2

dile-: Dilemek, istemek.

d.-rsın: Dilersen, istersen. 26/9

dılê: *hlk.* “Ey gönül, gönül ey” anlamında gönüle seslenme biçimi. Türkülerde daha çok terennüm olarak kullanılmaktadır. 46/2

dılêy: (*bk. dılê*) 69/4

dilim: Bir bütüandan ayrılmış ince parça. 68/2

din (Ar. dīn): Allaha inanma ve bağlanma.

d. 4/5, 81/9

din-: Dinmek, bitmek, sona ermek

d.-mez 37/7

direk: Uzun ve kalın ağaç destek.

d.+lî 51/10

diş: 1. Diş, Çene kemiği üzerindeki sert organlardan her biri. 5/15

d.+lerî 88/7

d.+lim 75/8

2. Çarklardaki çıkıntılardan her biri.

d.+tîr 123/12

divan: Büyük meclis.

d.+ında 104/3

divana (Far. divâne): Deli, *mec.* bir şeye çok düşkün olan(krş. divanı). 62/2

d.+yam 62/2

divanı: (Far. divâne): Deli, *mec.* bir şeye çok düşkün olan (krş divana). 41/4

divar (Far. dīvār): Duvar.

d.+a 86/13

Diyarbakır (ö. i.): Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde bulunan illerden biri.

5/14, 77/2

diye: Diyerek, sanarak, herhangi bir yargıya vararak. 72/7

doğ-: Doğmak; güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek.

d.-dı 111/1

dohtor (Fr. Docteur.): Doktor, hekim.

d.+a 48/10,

dohtor (Fr. Docteur): Doktor, hekim (*krş.* dohtor). 99/9

dol-: Dolmak, dolu duruma gelmek.

d.-dı 116/1, 116/2

d.-dır 13/3

dola-: Sarmak, kolların arasına almak.

d. 68/6

d.-lı 92/12

dolan- : 1. Dolanmak, bir şeyin çevresinde dolaşmak.

d.-dı 18/3

2. Bir şeyin çevresine sarılmak

d.-dır 59/4

dolaş-: Dolaşmak, gezmek, gezinmek.

d. 98/11

d.-ırım 72/7

dolu: Dolu, içi boş olmayan. 77/3, 109/1

d.-dır 109/2

doluk- : dolmuş olmak, dolu dolu olmak

d.-an (109/4)

domürcah: Tomurcuk, çiçek açacak gonca. 50/8

doshğ: Dostluk, dost olma, gönüldaş olma durumu.

d.+ı: 41/8

dost (Far.): Dost, sevilen, güvenilen, yakın arkadaş.

d. 26/3, 109/3

d.+a 37/12

d.+ım 87/14

d.+lar 105/3

d.+larım 120/4

d.+lũk 85/9

d.+ũm 44/15

doy-: Doymak, yeter bulmak, tatmin olmak.

d.-a 3/3

d.-amadım 76/7

d.-ũlmaz 74/18

dök-: Dökmek, akıtmak, boşaltmak.

d.-er 22/8

dön-: 1. Dönmek, yönelmek, kendini bir yana çevirmek. 1/2

d.-dũ 111/1

d.-dũm 18/11, 69/12

d.-ecek 119/11

2. Değişmek.

d.-er 25/11

3. Başka bir şeyin dolayında hareket etmek.

d.-erim 10/7

4: Geri gelmek.

d.-meyor 82/10

d.-mez 2/7

d.-miş 45/5

d.-üm 13/8

5. Benzemek, bir şeyi andırır duruma gelmek.

d.-müştir 123/2, 78/3

d.-sem dönsem 119/3

dönek: Sözüne güvenilmeyen, kaypak kimse. 123/10

dört: Bir sayı adı. 77/6

döşek: Döşek, yatak.

d. 80/7

döşsek: (bk döşek)

d. 71/7

döşür-: Devşirmek, toplamak.

d.-ür 29/17

d.-ürsün 98/2

dudağ: Dudak.

d.+ı 88/6

d.+idan 91/29

dudı (Far. tūtī): Papağan cinsinden, konuşan, taklit yapan bir kuş. 35/10

d.+ya 49/3

duman: 1. Duman, sis.

d. 38/5, 80/2, 110/6

d.+lı 7/6, 89/2

2. *arg.* Kötü, yaman.

d. 9/7, 12/7

dur-: Durmak, hareketsiz durumda olmak. 81/10

d.-a 86/3

d.-dım 18/10, 42/10

d.-ma 83/11

d.-madan 59/16

d.-mış 32/2

d.-sun 41/12

d.-ur mu 109/4

dūr (Far. dūr): Uzak. 119/10

duy-: Duymak, işitmek.

d.-a 54/5

d.-an 123/30

d.-arsa 94/4

d.-dı 10/13

dügŭm: Dügŭm.

d.+ŭ 107/1

dügŭn: Dügŭn. 35/2, 113/1

dŭkân (Ar. duḳḳân): Dŭkkân.

d.+lar 81/3

dŭkŭr-: Tŭkŭrmek.

d.-ŭr 107/8

dŭnya (Ar. duniyâ): 1. Elgŭn, herkes. 96/17

2. Çevre, ortam.

d.+da 59/15, 123/15,

d.+nın 41/9, 123/22

d.+ya 123/18

d.+yı 94/11

3. Yerkŭre, yer yuvarlağı.

d. 123/10

dŭr-: Dŭrmek.

d.+eyim 76/14

dŭř: Tuç, yenilgi. 26/9

dŭř- : 1. Dŭřmek, yukarıdan aşağıya inmek.

d.-e 84/4

d.-er 94/16

d.-müş 38/12

2. Oluşmak, vurmak, rastlamak.

d.-e 50/17, 50/19

d.-müşem 60/15

d.-medim 10/8

d.-ti 46/6, 119/13

d.-tü 8/11, 8/13, 33/11, 33/5, 54/2, 87/4

3. Uğramak, kapılmak.

d.-eli 25/7

d.-er 25/12

d.-esi 38/9

d.-tim 60/8, 15/8, 107/11

d.-tüm 44/5, 50/12, 50/14, 76/10, 50/11, 95/10

4. Zorlu bir içe kalkılmak.

d.-müşem 37/13

5. Konum bakımından bulunmak.

d.-er 65/10

düşman (Far. duřmān): Düşman, hasım, dost karşıtı. 64/4, 83/13, 84/13

d.+a 4/19, 110/2

d.+ım 44/15

d.+ın 21/13

düşün-: Düşünmek, aklından geçirmek.

d.-me 98/4

d.-ürsün 98/3

düzen: Düzen, tertip, sistem.

d.+i 24/7

düz: Engebesiz olan yer, ova.

d.+lere 28/2

d.+leri 114/14

düzül-: Sıralanmak, dizilmek.

d.+sün 21/10, 21/12

E

‘eba (Ar. ‘abā): Kalın ve kaba kumaş. 46/4

ebedī (Ar.): Sonu olmayan, sonsuz.

e.+dīr 119/2

ebnā (Ar. ebnā’): Oğullar. 123/33

ebnā-yı ādem: İnsanoğulları. 123/33

eda (Ar. eda’): Naz, işve.

e.+lı 71/13

efe: Yiğit, kabadayı. 96/13

efendī (Rum.): Bey.

e.+m 2/3, 17/13

efkār (Ar. efkār): *mec.* Düşünme, kuruntu, niyet. 127/4

eg-: Eğmek, düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek.

e.+mīş 38/13

eger (Far.) [1]: Eğer, şayet. 73/11, 74/4, 85/4, 123/18

eger [2]: Eyer, binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne.

e.+lī 27/3

Egīn: Erzincan iline bağlı ilçelerden biri.

E.+lī 7/8

eglen- : Bir yerde durmak, beklemek.

e.-dīm 12/8

e.-em 1/10

eglence: Eğlence, neşeli ve hoşça vakit geçirme.

e.+mī 119/5

eğyar (Ar. aġyār): Yabancılar.

e. 127/4

a.+e 19/8

‘eħd (Ar. ‘ahd): And, yemin, söz verme.

‘e.+ım 4/3

‘**eķrep** (Ar. ‘aķreb): Zehirli ve tehlikeli bir hayvancık. 123/32

‘**eķrıba** (Ar. aķraba’): Akraba, aralarında soy yakınlığı olanlar. 123/32

‘**ela** (Ar. a‘lā): Ālā, iyi, pekiyi.

‘e.+dır 59/11

‘**elem** (Ar. ‘ālem): Ālem, insanlar, herkes. 29/7, 40/11

‘**Eleziz**: Doğu Anadolu’da bir Şehir, Elazığ ili. 81//2

‘**Elī** (Ar. ö. i.): Ali, tőrüköde geĀen bir erkek adı. 78/12

‘E.+nın 78/1

ehl (Ar. ehl): Sahip, malik. 121/4

ehl-ī temkin: İhtiyat sahibi, tedbirli. *tas*. Kararsızlıktan ve sabırsızlıktan kurtulmuş, rahat ve huzura kavuşmuş kimse.

e.+em 121/4

eĥvāl (Ar. aĥvāl): Haller, durumlar.

a.+ım 121/6

ek-: Toprağa tohum atmak.

e.-eller 40/2, 40/2

e.-seler 47/3

eksīl-: Eksilmek azalmak.

e.-meyen 38/5

el: 1. El, kolun bir bölümü. 5/13, 8/3, 8/4, 17/9, 46/9, 51/12, 94/3, 116/14, 120/4

e.+de 103/3

e.+den 46/9

e.+ī 31/6, 57/14, 71/8, 79/6

e.+ım 94/9, 53/5, 125/9

e.+imde 40/18

e.+imdedir 41/3

e.+imden 33/3

e.+ime 11/2

e.+in 53/5, 11/2

e.+inde 124/11

e.+İndekİ 84/5

e.+İnden 37/2, 123/19

e.+İne 94/9

e.+lerİ 7/12, 88/2

e.+lerin 68/7, 77/2, 77/3

3. Etki, baskı, manevi eziyet.

e.+iden 104/17, 111/5, 114/5

e.-İnden 49/4, 106/5, 107/14, 115/5, 116/5, 108/5

el: 1. Halk. 26/2, 29/7, 40/11, 72/13

2. Yabancı, yakınların dİşında kalan kimse.

è.+de 57/11, 92/19

è.+ler 35/4, 43/2, 92/9, 104/15

è.+lerde 12/4

è.+lere 28/2, 28/3, 28/4, 34/5, 101/9

è.+lerİN 9/16

3. Ülke, yer, yurt.

è.+e 2/8, 76/10

è.+İmİz 71/2

el- (Ar.): Kelimelerin başında bulunan, ismin anlamını belirlemeye ve tanımlamaya yarayan bir ön ek.

el-eman: Bezginlik ve sızlatma anlatan bir sözcük. 125/17

ela: Gözde sarıya çalan kestane rengi. 6/9, 58/9

elblise (Ar.): Giysi.

e.+m 14/8

ele-: Elemek, eleme işi yapılmak.

e.-ndİ 111/10

elek: Eleme işine yarayan araç. 61/3

elem (Ar.): Elem, acı, keder. 119/3

elem-İ kaħır-ı firāk: Ayrılığın kaħradici acısı.

e.+inla 119/3

elle-: Ellemek, dokunmak.

e.-me 117/3

e.-menem 91/27

e.-yesin 91/26

elma: Elma. 92/15, 88/5

elvand (Ar. elvān): *h/k*. Türlü renklerde olan. 67/3

eman (Ar. amān): 1. *h/k*. Yardım istenildiğini anlatan sözcük. 18/6

2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan sözcük.

e. 125/17

embiya (Ar. enbiyā): Nebiler, peygamberler.

e.+lar 103/7

emek: Emek, bir işin yapılması için harcanan güç. 25/15

e.+lerim 25/16

em-: Emmek, içine çekmek, somurmak.

e.+eydım 88/9, 110/16

emin (Ar. emīn): Güvenen, şüphe etmeyen 123/31

emlek: Süt kuzusu, süt emme çağında olan kuzu vb. 110/15

Emrah: Âşık Emrah. 37/10

en: Başına geldiği sıfatların üstün derecede olduğunu gösteren sözcük. 123/15

endam (Far. endām): Vücut, beden, boy bos.

e.+ı 60/11

ên-: İnmek.

è.-dī 18/3

è.-dīm 9/14, 63/2, 97/2

è.-dīrīr 2/6

è.-em 37/5

è.-er 9/2

enhār (Ar.): Nehirler, ırmaklar, çaylar.

e.+e 123/3

enis (Ar. enīs): Dost, arkadaş.

e.+ım 126/4

erbab (Ar. erbāb): Lâyıık, bir kimseye uygun, yaraşan.

e.+ına 10/8

er-: 1. Ermek, erişmek, ulaşmak, yetişmek.

e.-ecaḥ 61/7

e.-ecek 119/2

e.-mez 125/9

2. Bulunmak, olmak.

e.-e 125/5

eren: Ermiş, olağanüstü sezgileriyle bir takım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse.

e.+ler 36/4

erī-: Erimek, yok olmak.

e.-menem 114/11

e.-mez 54/14

e.-yīp 91/18

erīt-: *meç*. İnsanı çok üzerek günbegün zayıflatmak, harcıyıp tüketmek.

e.-en “eriden” 53/11

Erzurum: Doğu Anadolu'da bir şehir, Erzurum ili. 44/2

esir (Ar. *esīr*): Bir kimseye körü körüne bağlı olan kimse.

e.+em 17/5

eskī: Eski, çoktan beri var olan. 86/14

esmer (Ar.): Teni ve saçları karaya çalan, koyu buğday rengi olan kimse. 9/4, 47/3,

59/5, 104/18, 107/14, 114/5, , 118/7

esrar (Ar. *esrār*): Aklın eremiyeceği işler. 19/8

ester (Far.): Katır.

e.+e 39/11

‘**Entep**: *hlk*. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bir şehir. Gaziantep ili.

‘E.+lim 88/22

‘**erab** (Ar. ‘*arab*): Arap, Orta Doğu ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse. 34/2

‘**eraba**: Araba, kara taşıt aracı.

‘e.+sı 3/2

‘**erīṣ**: Üzüm asması, bu asmanın sarıldığı çardak. 49/6

‘**erṣ** (Ar. ‘*arṣ*): Göğün en yüksek katı.

‘e.+a 37/11

‘erzihâl (Ar. ‘arz-ı hâl): Arzuhâl, dilekçe.

‘e.+ım 103/3

‘esker (Ar. ‘asker): Er. 45/4, 65/9

‘eşik (Ar. ‘āşık): Âşık, tutkun.

‘e.+san 19/9

‘eşk (Ar. ‘aşk): Aşk, aşırı sevgi, bağlılık duygusu.

‘e.+ınla “nâr-ı ‘eşkınla” 126/2

‘eşkın: Asma sürgünü. 49/7

êş: Eş, birbirine aşırı sevgi ile bağlı kadın ve erkeğin her biri.

è.+şinden 7/7, 18/13, 38/7

êşig: Eşik, kapı ağzı.

è.+inde 125/8

êşme: Azıcık eşmeyle bulunan su gözesi, pınar. 13/13

Eşref: Türküde geçen bir erkek adı. 42/5

E.+î 42/12

êt-: 1. Etmek, bir işi yapmak. 54/9

è.-eectî 119/10

è.-emem 119/9

è.-en 74/14

è.-der 32/6, 122/4

è.-erek 119/12

e.-ersîn 127/8

è.-îm 108/6

è.-în 10/3, 10/5, 46/11, 51/12, 125/3 125/14

è.-me 17/4, 74/15, 126/6

è.-medeyîm 128/4

è.-medî 57/15

è.-mîş 69/5

e.-ti 17/9

è.-tin 61/3, 61/17, 119/5

2. Ayırmak, yoksun bırakmak.

è.-en 40/6

è.-enİN 50/18

etħa (Ar. ađħā): Kurbanlar.

İyd-i etħa: Kurban bayramı. 127/8

etraf: (Ar. eṭrāf): Taraflar, çevre, dolay.

e.+ı 39/8, 89/2

‘ettar (Ar. ‘aṭṭār): Aktar, baharat veya güzel kokular satan kimse. 49/5

ev: 1. Ev, bina. 64/7

e.+e 102/5

e.+İM 111/4

e.+İMİN 32/7

e.+İNE 11/3, 50/19

e.+lerİNde 49/2

e.+lerİNİN 1/12, 53/2

e.+mİZİN 100/7

2. Aile, çoluk çocuk.

e.+ler 25/9, 25/13

evel (Ar. evvel): Evvel, önce (*krş.* evel). 64/12, 74/12

evlİ: Evlenmiş olan kimse. 7/10

e.+ye 102/4

evvel (Ar. evvel): Evvel, önce (*krş.* evel). 6/11, 6/11, 119/4, 123/28 119/4,

123/26/11, 119/4, 123/288

èy: Ünlem. 74/14, 121/4, 121/8, 127/4, 125/5, 126/5, 127/5, 127/14

eyle-: Eğlemek, avutmak, oyalamak. 68/8

èyle-: Eylemek, etmek, yapmak. 11/4, 106/3

è.-dİ 66/7, 124/10

è.-mekse 127/14

è.-mİştİR 124/6

è.-r 35/2, 35/3, 52/8, 113/1, 113/2, 113/4

è.-rİM 126/10

è.-rsİN 19/2

eylen-: Eğlenmek, neşeli ve hoşça vakit geçirmek.

e.-elīm 74/16

eyvah (Far. eyvāh): Eyvah, acınma ve üzlme sözü. 124/4

eyyām (Ar.): Günler. 119/11

eyyām-ı sa'ādet: Saadet günleri. 119/11

e.+ı 123/12

ezā (Ar.): İncitme, can yakma, eziyet. 123/7

‘ezāb (Ar. ‘azāb): Azap, işkence, keder. 126/7

ezel (Ar.): Başlangıcı olmayan zaman

e.+den 65/2, 125/20

ezīl-: Ezilmek, ezme işine konu olmak

e.-dīm 123/7

e.-sīn 21/13

ezme: Ezmek işi. 5/8

F

Fadile (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı. 60/6

Fado (ö. i.): *h/k*. Fadile. 60/9

fam (Far. fām): Renk.

gül-fām: Gül renkli 22/5

Fatma (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı. 74/2

F.+m 74/15

fayda (Ar. fā'ide): Fayda, kâr, kazanç. 68/12

f.+dır 110/1

fedā (Ar. fedā'): Kurban. 5/7

Fehīm: Urfalı şair.

F.+a 127/15

feleg (Ar. felek): Felek, kader, talih, şans. 46/13, 113/4

f.+e 97/10, 113/3

felek (Ar. felek): 1. Felek, kader, talih, şans. 35/5, 57/9, 57/14, 61/2, 61/12, 61/14,

110/8, 123/10

2. Gökyüzü.

f.+ler 122/3

3. Âlem, dünya.

f. 123/25

4. Kötü kader, kötü şans.

f.+sen 61/2

fener (rum.): İçinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı.

f.+ım 10/6

f.+ler 64/11

Feride (ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı.

F.+m 87/11

fermana (< Lat. Paramentum): Üzeri işlemeli, önü kavuşmayan kadın yeleği.

f.+sı 51/3

ferman (Far. fermān): Emir, yazılı buyruk.

f.+ı 41/3

feryād (Far.): Sızlanma, figan. 119/5, 119/12, 126/10

f.+e 120/4

f.+ı 123/24, 21/5

feyz (Ar.): İlim, irfan, ders, ilerleme.

feyz-ı muḥabbet: Sevgi dersi, sevgide ilerleme. 127/10

fezā (Ar. feḏāʾ): Gökyüzü, ucu bucağı bulunmayan boşluk, uzay.

fezā-yı aşk: Aşkın gökleri. 121/8

fırsat (Ar. fursād): Fırsat, uygun zaman ve zemin. 123/32

fıstık (Ar. fustuḡ): Fıstık. 85/6

f.+ı 41/6

fiğan (Ar. fiḡān): Figan, ıstırap ile başıyıp çağırma. İnleme, feryat. 52/8, 128/4

fincan: Çay, kahve gibi sıcak şeyleri içmede kullanılan, genellikle kulplu, cam veya porselenden yapılmış küçük kap. 29/17

f.+a 24/10

fırket (Ar. firḡat): Firkat, ayrılış, ayrılık.

f.+te 125/3

vādi-yi firḡette: Ayrılık konusunda. 125/3

fīrāk (Ar.): Ayrılık, sevgilirtin ayrılışı.

f.+ınla 119/3, 119/8

fīrengī (İt. branca): Pranga, kilit. Ağır cezalıların ayaklarına takılan kalın zincir.

f.+ler 79/7

füzūn (Far.): Çok, fazla. 121/2

G

gâh (Far.): Kâh, bazan, kimi vakit. 51/4

géc: Geç, belirli zamandan sonra olan. 57/4, 70/7

gége: Gece, bir günün karanlık geçen bölümü.

g. 12/13, 16/11, 68/8, 75/12, 96/11

g.+dīr 16/11

g.+ler 4/23, 4/9, 16/8, 99/2, 116/6, 125/15

gêç-: 1. Bir yerden başka bir yere gitmek. Belli bir yerden yürüyerek orayı geride bırakmak. 55/7

g.+ersin 32/7, 32/9, 100/7

g.+mez 65/3

g.+medī 118/4

2. Bırakmak.

g. 76/5

3. Yaşanmak.

g.-en 58/12, 119/8

g.-se 114/16

geçit: Gececek, geçebilecek yer.

g.+ī 36/8, 84/8

gel-: Gelmek, bir yere gitmek ulaşmak, varmak. 1/4, 4/9, 4/23, 15/6, 15/7, 17/11, 21/4, 16/8, 22/5, 33/8, 36/10, 43/12, 43/13, 47/8, 57/19, 58/9, 66/5, 68/3, 73/9, 74/16, 75/12, 90/8

g.-dī 20/3, 35/8, 41/2, 43/16, 96/11, 77/10, 77/11, 77/13
g.-dīgīm 123/6
g.-dīgīn 77/5
g.-dīm 2/2, 55/2
g.-dīn 87/13
g.-e 2/2
g.-ecaḥ 61/9, 52/5
g.-emem 83/6
g.-emessen 98/12
g.-en 13/5, 56/16, 87/3, 87/5, 117/8
g.-ene 40/13, 42/3, 117/5, 117/6
g.-esin 77/4
g.-eyīm 76/15
g.-īr: 2/3, 4/14, 24/2, 32/7, 70/7, 86/3, 100/7, 100/11, 101/4, 125/19
g.-īrem 39/5, 86/7
g.-iyor 45/2, 82/3
g.-medi 73/11
g.-medī 9/13, 9/10, 39/9
g.-medīn 15/8
g.-messen 49/2
g.-meye 7/9
g.-meyem 1/10
g.-mez 75/12, 82/13
g.-mīş 9/16, 99/6, 99/9
g.-miyor 95/6
g.-se 125/11
g.-sey 25/6
g.-sīn 13/4, 120/4

gelīn: Evlenmek için hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın. 50/5, 53/4, 71/5,
71/8, 71/11, 92/4, 95/16
g.+den 23/9
g.+e 31/2

g.+î 92/2, 92/11

g.+în 53/3, 53/8

g.+lîk 55/2

gemî: Gemi.

g.+m 103/11

gem: Gem, atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç.

g.+lî 27/3

genc: Genç (*krş.* genç). 48/8

genç: Genç (*krş.* genc). 5/4, 34/8, 45/6, 48/6, 86/4

g.+lîk 6/6

gendî: Kendi, dönüşlülük zamiri. 14/3

g.+nden 62/9

ger (Far. eger): Eğer, şartlı cümlelerin başına getirilen bağlaç. 126/9

gerdan (Far. gerden): Boyunun ön bölümü. 21/12

g.+a 59/4, 65/11

g.+da 22/3

g.+1 25/5, 88/8

g.+idan 91/33

gerek: Gerek, lazım. 31/2

g.+sen 61/5

gêrî: Geri, arka. 45/5, 47/9, 82/10 .

g.+ye 96/9

geş-: 1. Geçmek, bir yerden başka bir yere gitmek.

g.+ti 68/11, 117/1, 120/2

2. Olmak, yaşamak. Geçmek.

g.-ti 6/6, 107/3

3. Geride bırakmak.

g.-tî 69/2

g.-tîm 33/9

g.-tîn 71/13

gêt-: Gitmek.

g.-me 47/9

g.-tmedī 57/16
g.-mez 35/11
g.-sen 86/7
g.-sīn 44/9
g.-tī 9/10, 33/14, 39/2, 39/9, 107/7
g.-tīm 14/2, 48/10, 49/4, 53/2
g.-tīn 77/4

getīr-: Getirmek

g.-dī 107/8
g.-dīler 44/8
g.-dīn 83/5
g.-īn 23/2, 27/3, 82/11

gēy-: Giymek. 8/8

g.-dīrīn 23/3
g.-en 38/16, 81/13
g.-er 51/4
g.-īmlī 27/4
g.-īnenler 46/4
g.-mīş 21/14, 29/7, 38/15, 40/11, 64/2

gēyīg: Geyik. 14/4

g.+īn 14/2

gēyīk: Geyik.

g. 14/3

gez-: Gezmek.

g.-digīm 78/2, 95/7
g.-er 85/11, 89/11, 92/6, 96/4
g.-erīm 61/13, 72/6, 72/12
g.-ersīn 104/8
g.-me 5/9, 89/5, 121/8

gībī: Gibi. “...e benzer” anlamında edat. 4/4, 19/11, 34/2, 72/12, 74/7, 74/8, 81/8,
89/7, 92/15, 123/3, 125/12, 126/102

gīd-: Gitmek.

g.-aḥ 63/7
g.-ecaḥ 37/12
g.-em 1/10
g.-emem 83/6
g.-den 45/4, 90/12
g.-ene 40/13
g.-er 12/13, 21/15, 69/15, 70/7, 71/5, 91/9, 91/10, 102/5
g.-erem 4/2, 4/11, 4/16
g.-erīm 81/6
g.-ersem 72/4
g.-īm: Gideyim. 4/13, 108/5, 115/6
g.-İN 14/5, 50/13, 10/2
g.-iy: Gidiyor. 30/3
g.-iyor 28/11, 82/10
g.-iyorum 28/4, 90/2

gīdiy: Gidiyor. 30/3

gīr-: 1. Girmek, içeriye geçmek, sokulmak. 15/2, 15/3, 21/4

g.-ecek 97/5

g.-mesİN 29/11

2. Ağrı sancı başlamak, saplanmak.

g.-dİ 15/5

3. Katılmak.

g.-dİM 109/3

g.-mİŞ 17/18

giriftar (Far. giriftār): Tutulmuş, yakalanmış. 66/7

giryān (Far.): Ağlar, ağlayan. 128/2

g.+İN 123/24

gīzli: Gizli, başkalarından saklanan. 69/10

göç: Göç, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma. 25/13

göç e göç : Sürekli ve topluca göçme işi. 25/13

g.+İNE 53/7

gög [1]: *hlk.* Yeşil. 69/8

gög [2]: Gök, sema.

g.+lere 125/15

gögerçin: Güvercin (*krş.* gövercîn). 8/12

gögīs: Göğüs, *mec.* meme (*krş.* göküs).

g.+ler 71/13

göküs: Göğüs (*krş.* gögīs).

g.+ī 22/2

g.+İN 67/2

g.+ūme 86/5

göl: Göl, derin ve geniş durgun su örtüsü. 25/3

g.+ler 36/9, 84/9

g.+lerde 12/2

g.+ūmūz 72/3

gölge: Gölge.

g.+lene 117/8

gönder-: Göndermek.

g.-İN 44/9

g.-İR 2/7

g.-mīş 40/4, 40/9

gönül: Gönül (*krş.* gönül, gönül).26/5

g.+īm 121/8

gönül: Gönül (*krş.* gönül, gönül). 71/2, 102/4, 126/4

g.+ūmūn “gönlümün” 94/17

gönül: Gönül (*krş.* gönül, gönül). 83/7

gör-: 1. Görmek. 36/3, 66/5, 84/3

g.-dī 107/4

g.-dū 35/12

g.-dūm 6/2, 39/4, 48/4, 60/2, 92/11, 123/7

g.-e 125/2

g.-emenem 55/13

g.-en 32/3
g.-ende 121/6
g.-enlere 1/3
g.-eyim 1/2
g.-im “göreyim” 60/16
g.-ince 42/12
g.-meden 61/16, 105/4, 119/4
g.-medim 128/4
g.-miş 104/14
g.-üp 123/26
g.-ürem 39/6
2. Bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak.
g.-düm 123/8

görüŖ-: GörüŖmek, buluŖup, konuŖmak, sohbet etmek.

g.-elim 116/3

göster-: Göstermek.

g. 126/11

g.-dim 124/4

göŖ-: Göçmek.

g.-tü 25/9

gövercin: Güvercin (*krŖ. gögerçin*). 25/2

göyün: Gönül.

g.+im “göynim” 33/2, 33/3, 60/5

g.+üm “göynüm” 8/13, 58/10, 58/11, 58/13, 65/3, 96/18, 105/12

g.+ün “göynün” 65/4, 85/4

göz: 1. Göz, görme organı. 75/16, 109/1, 109/2

g.+e 43/7

g.-i 65/4

g.+im 104/22

g.+iy “gözün” 55/15

g.+ler 9/15, 18/2, 21/11, 64/6, 71/12, 103/9

g.+lere 28/3

g.+lerĩ 7/12, 75/6, 88/4
g.+lerĩm 61/10, 89/3, 123/3
g.+lerĩn 59/2, 114/3
g.+lerĩnde 112/1
g.+lerĩne 42/13
g.+lerĩnĩ 6/9
g.+lerĩnĩn 125/10
g.+lĩm 58/9
g.+lũ 93/2
g.+ũ 34/6, 59/15
g.+ũmũn 37/7
g.+ũnũn 34/4
2. Delik, boşluk
g. “göz göz” 105/7

gözel: Güzel. 6/5, 24/4, 63/8
g.+den 18/10
g.+dĩr 101/8
g.+e 40/14, 42/4, 54/3
g.+ler 21/8
g.+lerĩ 20/10
g.+lerĩn 20/3
g.+nen 5/5

gözle-: Gözlemek, gözetlemek.
g.-r 103/12

gözyaşı: Gözyaşı.
g.+m 76/12, 111/2
g.+mı 128/5, 125/13
g.+nı 22/8

gurbet (Ar. ğurbet): Gurbet; doğup yaşanılmış olan yerden uzak yer. 92/19

güc: Güç, zor.

g. 70/9

göl (Far. gül): Gül, katmerli ve kokulu çiçekleri olan, pek çok türleri bulunan gülgillerin örnek bitkisi. 2/7, 8/10, 17/2, 22/5, 26/7, 29/4, 43/4, 46/9, 47/3, 50/3, 50/8, 56/11, 57/3, 61/4, 65/13, 69/13, 72/5, 75/2, 96/7, 98/10, 107/1, 110/16, 121/4, 125/2, 128/4

g.+dendır 51/7, 51/9

g.+e 46/7, 61/7, 109/1

g.+em 118/8

g.+ım 67/6

g.+ımız 33/11

g.+ler 57/7, 58/10, 96/15, 96/2, 97/3

g.+lerı 98/2

g.+lerım 124/7

g.+lũ 31/6

g.+ũ 9/3, 65/16

g.+ũm 28/6, 56/6, 56/7, 68/3, 91/7, 96/3, 96/16

g.+ũn 96/10, 125/7

göl-fam (Far. gül-fām): Gül renkli ağız. 22/5

göl-fem (Far. gül-fem): Gül renkli. 126/5

göl-ızar (Far. gül-ızar): Gül yanaklı. 43/4

göl-şen (Far. gül-şen): Gül bahçesi.

g.+de 19/2, 126/10

göl-: 1. Gülmek.

g.-ecağ 61/6

g.-en 36/5, 84/5, 109/4

g.-er 18/8 22/8

g.-em 118/11

g.-sün 118/10

2. Gün görmek, mutlu sevinçli güzel zaman geçirmek

g.-medım 120/3

g.-memeyden: Gülmemenden, gülmediğın için. 110/13

göldüğümü: Kurdele, şerit vb.nin kelebek şeklinde bağlanmış biçimi, fiyonk.

107/4

güldür-: Güldürmek. 98/18

g.-dũ 57/14

g.-medĩ 120/3

gümen (Far. gümān): Şüphe, zan, sanma.

g.+ĩ 20/4

gümrük (Rum. kumerki): Gümrük, bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi işlemiyle uğraşan devlet kuruluşu.

g.+te 123/29

gün: 1. Zaman, sıra.

g. 24/5, 25/11, 35/3, 44/6, 60/16, 61/9, 113/2, 118/11, 126/7

g.+ler 58/12

g.+lerde 124/6

g.+lerĩm 54/12

g,+lerĩn 61/8

g.+üdü 101/5

g.+ümdü 37/10, 37/12

2. Güneş

g. 50/11, 50/17, 111/1, 114/11

2. İyi yaşanmış zaman.

g. 48/4, 61/16

3. Yirmi dört saatlik zaman dilimi.

g.+de 94/16

4. Belirli bir tarih.

g.+den 123/6

5. Düşünülen, olması istenilen zaman.

g.+e 50/14

günah (Far. günāh): Dinî bakımdan suç sayılan iş ve davranış.

g.+ım 126/7

g.+lariy: Günahların. 21/5

gündüz: Gündüz, günün aydınlık bölümü.

g. 12/13, 75/12

g.+lerĩ 114/15

gürüh (Far.): Küçümsenen topluluk, değersiz halk, sürü. 127/6

gürüh-ı zenperestān: Kadına tapanlar sürüsü.

g.+ın 127/6

güvegī: Güveyi, damat. 23/1, 23/5

güven-: Güvenmek

g.+meyin 25/10

güzel: Güzel, hayranlık uyandıran, iyi hoş. 69/3, 74/2, 74/3, 75/4, 78/3, 93/8, 98/19,

106/5, 116/14

g.+im 88/13

g.+lîh “güzellik” 46/3

g.+sin 75/17

güzergâh (Far. güzergâh): Yol üstü uğranılacak, geçilecek yer. Yol boyu.

g.+ında 121/9

Ğ

ğafil (Ar. ğāfil): Gafil, ilerisini iyi düşünmeyen, aymaz. 121/8

ğār (Far.): Mağara, in, çukur.

ğ.+e 123/21

ğayet (Far. ğāyet): Çok. 123/10

ğeddār (Ar. ğaddār): Gaddar, çok zulmeden, kıyııcı.

ğ.+e 123/25

ğeflet (Ar. ğaflet): Gaflet, çevresinde olup bitenlerin farkına varamama durumu
ihmal.

ğ.+e 19/12

ğem (Ar. ğamm): Gam, keder, tasa, kaygı. 4/14, 57/12, 58/4, 123/7, 126/4

ğ.+den 4/14

ğ.+dīm 119/4

ğ.+le 126/9

ğ.+süz 4/13

ğem-ālūde: Gam bulaşmış, kederli. 128/6

ġemze (Far. ġamze): Gamze, baygın, süzgün bakış.

ġ.+n 32/4

ġ.+sı 9/8

ġ.+y 52/7

ġerib (Ar. ġarīb): 1. Garip, zavallı (krş. ġerip). 19/6, 33/2

ġ.+em 30/7

2. Yabancı. 57/11, 66/10, 99/2, 80//5115/3

ġerip (Ar. ġarīb): Garip, zavallı, kimsesiz (krş. ġerib). 71/3

ġonca (Far. ġonce): Gonca, tomurcuk, açılmamış çiçek. 124/7

ġufrān (Ar. ġufrān): Affetme, merhamet etme. 36/13

ġurbet (Ar. ġurbet): Gurbet, yabancı yer. 12/4, 72/12, 76/10,

H, Ĥ, Ħ

ha: Pekiştirme edatı. 1/4, 84/4

hāb (Far.): Uyku. 126/5

ħaber (Ar.): Haber, bir olay bir olgu üzerine edinilen bilgi. (krş. haber). 100/13

haber (Ar. ħaber): Haber, bir olay bir olgu üzerine edinilen bilgi. (krş. ħaber). 73/10,
92/17

Habeş (Ar. Ĥebeş. ö. i.): Türküde geçen bir erkek adı.

H.+ın 84/10

ħafız (Ar.): Hıfzeden, ezberleyen. 19/11

hafta (Far. hefte): Birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem.

h.+dan 70/8

h.+ya 70/8

Ĥaĥ (Ar. Ĥaĥĥ): Allah (krş. Ĥaĥĥ) 19/12

ħaĥiki (Ar. ħaĥikī): Hakiki. gerçek, sahici. 124/5

Ĥaĥĥ (Ar.): Allah (krş. Ĥaĥ).

Ĥ.+a 119/9

Ĥ.+ın 104/3

ħaĥĥ (Ar.): Pay, hisse.

ħ.+ımız 79/4

ḥal (Far. ḥāl): Vücutta meydana gelen ben, nokta. 22/3

hal (Ar. ḥāl): Hal, durum, oluş, bulunuş (krş. ḥal).

h.+ından 80/6

h.+ime 11/4

ḥal (Ar. ḥāl): Hal, durum, oluş, bulunuş (krş. hal).

ḥ.+dır 60/13

ḥ.+em 121/6

ḥ.+ım 9/6, 15/3, 33/6, 62/3, 125/

ḥ.+ıma 72/6, 124/8

ḥ.+ına 53/2

ḥ.+ından 71/6, 108/3

ḥ.+ınız 72/4

ḥ.+larım 3/10

ḥala (Ar. ḥālā): Hâlâ, halen, şimdi, şimdiye kadar (krş. ḥālā). 57/5

ḥālā (Ar.): Hâlâ, halen, şimdi, şimdiye kadar (ḥala). 119/9

halay: Toplu olarak oynanan bir halk oyunu. 21/10

h.+ın 21/6

ḥālet (Ar.): Hâlet, hal, durum, nitelik, görüntü. 126/5

ḥalḥal (Ar. ḥalḥāl): Halhal, kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik.

ḥ.+lı 71/10

Halil Beg: Türküde adı geçen bir kişi.

H.+ım 41/4

H.+ın 41/7

ḥalḳ (Ar.): Yaratmak. 124/6

han (Far. ḥān): 1. Han, yolcuların konaklamalarına yarayan yapı.

h.+lar 80/5

2. *mec.* ihtişamlı yapı. 111/4

ḥana (Far. ḥāne): Hane, ev.

ḥ.+y 55/18

ḥandan (Far. ḥandān): Gülen, güler (krş. ḥendan). 106/1

hangī: Hangi, soru sıfatı. 67/4

hanı: Hani, soru zarfı. 9/17, 63/5, 87/13

hanım: Hanım, bayan (krş. hanım). 4/7, 4/20, 24/6, 31/4

h.+dan 57/16

hanım: Hanım, bayan. (krş. hanım). 74/15

hanıman (Far. hānmān): Ev, bark, aile, ocak.

h.+ı 126/9

har (Far. har): Diken. 57/7, 97/8

harāb (Ar.): Yıkık, viran. 126/9

haraba (Far. harābe): Eski binaların yıkıntısı. çok harap ev. 55/18

harābezār (Ar. Far. harābe-zār): Viranelik.

h.+e 123/17

harman (Far. hirmen): Harman, tahıl demetlerinin üzerinden döven geçirme işinin tapıldığı yer (krş. harman). 47/2

h.+ı 41/2

harman (Far. hirmen): Harman, tahıl tanelerinin üzerinden döven geçirme işi (krş. harman).

h.+ı 96/4

h.+lıktan 96/9

harmana: Harmani, bütün vücudu saran, kolsuz ve bazan başlıklı üst giysisi. 21/14

hasta (Far. haste): Hasta, rahatsız, sayrı (krş. hasta, heste).

h.+dır 96/16

h.+anın 80/6

h.+yım 92/18

hasta (Far. haste): Hasta, rahatsız, sayrı (krş. hasta, heste). 75/3

hatın: Hatun, sayrı değer kadın, bayan (krş. hatun). 31/9

hatun: Sayrı değer kadın, bayan (krş. hatın).

h.+dür 70/3

hava: 1. Ortam, çevre, durum.

h.+sı 23/1

2. Ezgi, müzik.

h.+sı 79/2

havāle (Ar.): Bir işi başka birine bırakma.

h. 119/9

havar (<Far hevādār): Dost, yardımcı, taraftar, imdat eden. *hlk.* “imdat, yetişin” anlamında ünlem. 24/2, 25/4, 46/2, 69/2

havayı (Ar. hava’i): Nefsine düşkün, ciddi olmayan, uçarı. 71/2
h.+dır 71/2

haydê: haydi, hadi; isteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılan bir söz. 91/7

hayın (Ar. hā’in): Hain, hıyanet eden. 116/15

hayran (Far. hayrān): Çok tutkun. 73/7, 98/8

heber (Ar. haber): Haber, son ve yeni bilgi.

h. 18/10

Heccāc-ı Zalim: “Zalim” lakabıyla anılan Haccac bin Yusuf.

H.+den 123/25

hêç (Far. hîç): 1. Hiç, yok, var sayılmayan, boş, değersiz. 25/16, 50/5,

2. Soru cümlelerinde belirsiz bir zamanı anlatan bir söz. 44/14, 95/6

3. Olumsuz yargılı cümlelerde fiilin anlamını pekiştiren bir sözcük. 124/8

hekīm (Ar. hakīm): Hekim, doktor.

h.+dır 87/5

Heḫḫo (ö. i.): Hakkı, türküde geçen bir erkek adı.

h.+yı 23/2

hela (Ar. hālā): Şimdiye kadar. 10/9, 39/9

helas (Ar. hālās): Kurtulma, kurtuluş.

h.+i 36/12

helbet (Ar. elbet): Elbette, şüphesiz, kuşkusuz, her halde. 58/13, 61/6

hele: Özellikle, öncelikle. 4/6, 13/6, 16/6, 123/23

hele mele: Şöyle böyle, ne iyi ne kötü, orta derecede. 85/12, 86/15

Helep: Suriye’de bir şehir.

H.+e “Halebe” 28/12

Helepli bahçası: Urfa’da bir bahçe.

H.+nda 87/9

helḫ (Ar. ḫalḫ): Halk, insanlar, insanların bir bölümü.

h. 36/4, 84/4

halka (Ar. halka): Halka, daire biçiminde, ortası boş olan şey. 120/4

hem (Far.): Bir şeyi açıklamak için kullanılan sözcük. 66/3

hemam (Ar. hemmām): Hamam, banyo.

h.+a 21/15

h.+dan 24/5

hemen (Far. hemān): Hemen, çabucak. 12/13

hençer (Ar. hancer): Ucu eğri ve sivri, silah olarak kullanılan bir tür bıçak. 21/2

h.+inī 32/8

hendān (Ar. handān): Handan, gülen, güler, gülücü (krş. handan). 126/11

henüz: Yeni, az önce. 10/13, 17/18, 20/3

hep (Far. heb): 1. Eksik olmamak üzere, bütün. 4/18

2. Sürekli, her zaman.

h.+ī 21/5, 51/5

hepsi: Bütünü, tamamı. 114/9

her (Far.): Teklik adlara tamlayan göreviyle getirilerek birer birer olarak "... nın

hepsi" anlamı veren sözcük. 16/9, 19/11, 24/5, 51/9, 57/8, 57/10, 65/13, 68/9,

94/14, 97/11, 99/4, 105/12, 116/8, 117/5, 120/5, 121/5, 121/7, 125/19

herac (Ar. harāc): Haraç, vergi. 106/3

heram (Ar. harām): Dini bakımdan yasak olan. 10/5

heremzada (Ar. harām+Far. zāde) "Piç, Nikahsız evlenmeden meydana gelen

çocuk" anlamına gelirse de halk arasında daha çok "dini bakımdan yasak olan

şeyleri yapma eğiliminde olan" kimse için kullanılan bir sıfat.

h.+san 91/25

herkes (Far. her+kes): İnsanların bütünü. 61/14

hesed (Ar. hased): Kıskançlık, çekememezlik.

h.+in 126/8

hesret (Ar. hasret): Hasret, özlem. 2/4

h.+imiz 116/13

hesret-ī dildār: Gönül alan sevgilinin özlemi. 128/2

Hessankalası: Hasankale, Doğu Anadolu'da Erzurum ilinin bir ilçesi. 39/7

heste (Far. haste): Hasta, rahatsız, sayrı (hasta, hasta). 15/8

h.+nîn 71/6

h.+sîyem 125/10

h.+yem 60/12

heşr (Ar. haşr): Kıyamet, ölüleri diriltip mahşere çıkarma.

h.+e 126/7

hetta (Ar. hattā): Bundan başka, hem de. 123/31

hevā (Ar. havā): Hava, rüzgâr, yel. 127/5

hevā-yi zülf-î yār: Sevgilinin saçının havası, bu havayla gelen koku. 127/5

hêy: hey, seslenmek veya dikkat ve ilgi çekmek için söylenen bir sözcük. 34/3

heyāl (Ar. hayāl): Hayal, insanın kafasında tasarlayıp canlandığı şey,

h.+e 119/11

heyat (Ar. hiyāt): Hayat, avlu.

h.+ları 42/2

h.+larında 42/10

heyli (Far. hayli): Epey, çokça, oldukça. 123/11, 125/10, 127/12

heyran (Ar. hayrān): Çok beğenen, hayranlık duyan. 1/7, 71/2, 88/11

h.+am 54/3

h.+ın 11/6

heyva: Ayva, sarı renkte, tüylü, mayhoş, ufak çekirdekli meyve. 4/4, 15/7, 40/9

h.+nan 40/4

Héyreddin (ö. i.): Türküde geçen bir erkek adı. 88/10

hezar (Far. hezār): Bin, binlerce, pek çok. 43/5

hezret (Ar. hazret): Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan.

hezret-î âlem penāh: Âlemin sığınacağı yer, Hz. Muhammed. 125/17

hıdat: Kadınların, daha belirgin göstermesi amacıyla kaşlarına çektikleri siyah boya.

h.+lar 17/17

h.+lı 71/11

hışhışı: Sallandıkça “hış hış” diye ses çıkaran şey. 21/2

hızma: Hızma, burun kanadına takılan altın veya gümüş halka.

h.+ lı 71/9

h.+sı 59/7

hicr (Ar.): Ayrılık. 125/13

hicran: *h/k.* İrin, cerahat.

h.+dır 104/2

hilâl (Far.): Ayın, ilk günlerinde aldığı yay biçimi. 119/3

hoş (Far.): Hoş, güzel, iyi. 45/3, 47/7, 114/15

h.+tır 44/3

hun (Far. hūn): Kan.

h+ım 125/2

hurc (Ar. hurc): Hurç, binek hayvanlarının eyeri üzerine geçirilen, içine öteberi koymaya yarayan, iki gözlü büyük torba, büyük heybe.

h.+ünda 44/7

hükmeyle-: Egemenliği altında bulundurmak. *mec.* Bir kimseye veya topluluğa sözünü geçirmek.

h.+sen 123/18

hükümet (Ar. hükümet): Devlet yönetimi.

h.+lerde 123/24

İ

i-: Ek fiil, cevher fiili.

i.-dīk 110/7

i.-dīm 26/7, 64/10, 74/12

i.-miş 125/20

i.-se 119/12, 126/7

i.-sen 75/12

iç-: İçmek. 104/10

i.-ersin 100/8

i.-mezler 20/6

i.-miş 38/4

i.-mişem 9/6

iç: İç, dış karşıtı.

i.+erden “içeriden” 104/20

i.+inde 13/2, 36/4, 43/15, 44/2, 64/11, 65/15, 69/9, 77/7, 84/4, 103/7, 123/13

i.+inden 82/7, 123/11

için: 1. Özgü, ayrılmış. 9/8

2. Uğruna, yoluna

i. 33/13, 64/9

ıdam (Ar. ıdam): Yok etme, öldürme. 79/4

ıd (Ar. ıd): Bayram (krş. ıyd).

ı.+inde 127/9

igid: Yiğit, koçak (krş. igit). 48/9

igit: Yiğit, koçak (krş. igid). 110/3

i.+sey: Yiğitsen. 104/12

ihsan (Ar. İhsān): İyilik etme, bağış. 36/14

ihsān (Ar. İhsān): İyilik etme, bağış. 122/4

ihtiyar (Ar. ihtiyār): Yaşlı. 61/17

iken: Esnasında. 50/8, 69/8

iki: Sayı adı. 25/14, 32/2, 48/2, 51/8, 76/4, 79/6, 85/11

ı.+mız 74/8

i.+mızı 100/5

ılac (Ar. ıilāc): İlaç (krş. ilac). 90/6

ı.+a 44/9

ilac (Ar. ıilāc): İlaç (ıilac). 91/6

ilāh (Ar. ilāh): Tanrı. 124/5, 125/20

ilan: Yılan.

i.+dır 59/3

ile: Kelimenin sonuna geldiğinde, birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan bir sözcük, bağlaç. 1/13, 21/15, 34/8,

119/5, 119/6, 120/2, 123/16, 125/13, 125/18, 126/11, 127/5, 128/2, 128/3,
128/5

i.+n 34/7, 34/9, 5/8, 5/11, 72/5, 74/18, 75/16

iman (Ar. ĩmān): İnanma, inanç. 4/5, 81/9

imʿān (Ar.): İnceden inceye araştırma.

i. 123/16

imdāt (Ar. imdād): Yardım. 124/8

ince: İnce, dar ve kalınlığı az olan. 53/6, 91/19, 92/3

incī: İnci, sedef renginde süs tanesi. 40/8

i.+ler 111/7

i.+lī 21/7

incīr: İncir, bilinen tatlı yemiş. 40/17

i.+e 94/3

incī-: İncimek, acımak.

i.-r 40/19

incīt-: İncitmek, acıtmak.

i.-me 126/8

in-: İnmek.

i.-dīm 83/2

insaf (Ar. inşāf): İnsaf, acımaya, vicdana veya mantığa dayanan adalet. 126/10

insan (Ar. insān): İnsan, adam. 44/13

i.+ın 123/23

ip: İp, çeşitli kalınlıktaki iplik. 123/14

i.+ligīm 95/2

ipek: İpek.

i.+lī 91/20

irağ: Irak, uzak.

i.+ā 46/13

ʿirfan (Ar. ʿirfān): Bilme, anlama. *tas.* İlahi bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudreti.

i.+a 22/6

irî: İri, büyük, kocaman

i.+sî 68/10

İsfihan (Far. İşfahân): İran'da bir şehir.

İ.+dır 72/2

isfihâmı (Far. İşfahânî): Şanlıurfada kullanılan bir musiki makamının adı.

i. 67/1

İskender (ö. i.): Makedonya kralı Filip (phylippe)'in oğlu. 123/20

İsmet Paşa: Türkiye cumhuriyetinin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü. 82/3

ism (Ar.): İsim, ad.

i.+în 12/3

i.+îne 98/7

i.+înî 37/8

ist'îdād (Ar.): Eğilim, kabiliyet.

i.+ı 121/2

İste-: İstemek. 36/12

İ.-dîm 73/4

İ.-r 79/3

İ.-rem 8/2

İ.-rse 123/27

İ.-rsen 123/14

İ.-sey: İstesen. 55/4

i.-yen 126/8

İster: Cümledeki görevleri aynı olan kelimelerin ayrı ayrı her birinin başına getirilerek herhangi birinin onanmasında sakınca olmadığını anlatan bir söz.

İ. 123/14 "Sen İster boynuna ip İstersen cevherli kordon taħ"

İşallah (< Ar. inşâ'-Allah): İnşallah. "Allah isterse" anlamında dilek anlatan bir söz.

91/12

İş: 1. Yapılan şey, davranış.

i.+î 5/14

2. Sorun, konu, mesele.

i.+tîr 123/11

işle-: Gidip gelmek.

i.-miyor 44/12

i.-r 106/2

İşte: “İşte, aha, ahacık” gibi bir şeye işaret edilirken söylenen sözcük. 28/4, 41/2

it-: Yitmek, kaybolmak.

i.-İrdİM 57/4

i.+tİ: Kayboldu 110/5

İyd (Ar. ʿīd): Bayram (krş. ʿid). 127/8

İyd-i etħa (Ar. ʿīd-i etħa): Kurban bay

İ.+yı 127/8

İynat (Ar. ʿinād): İnat, dediğinden vaz geçmeme.

İ.+tan 118/4

İzar (Ar. ʿizār): Yanak. 43/4

izhār (Ar. izār): Örtü.

i.+e 123/4

iz: Belirti eser.

i.+İ 5/15

K, K

kaç-: 1. Kaçmak, kimseye bildirmeden bulunulan yerden ayrılmak.

ķ.-aħ: Kaçalım. 55/3

ķ.-alım47/8

ķ.-amadım 5/5ⁱ

ķ.-ma 57/19

2. Kendini göstermemek, rastlaşmamaya çalışmak.

ķ.-iyor 96/3

kaçır-: Kaçırarak, alıp götürmek. *mec.* Deli divane olmak ya da etmek.

ķ.-ırsın98/5

kađeħ (Ar. kađeħ): Kadeh, içki içmeye yarayan ayaklı bardak.

ķ.+e 100/8

qader (Ar. qader): Yazgı.

q.+im 95/14

qadı (Ar. qadı): Tanzimata kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları.

q.+sız 18/5

q.+ya 49/4

qafa: Kafa, baş. *mec.* Anlama ve kavrama yeteneği.

q.+m 9/7

kâfir (Ar.): Tanrının varlığını ve birliğini inkâr eden kimse. *mec.* Zalim, acımasız.

k.+in 125/16

qah-: Kalkmak, gitmek üzere yerinden ayrılmak (krş. qalh). 63/7

qahr (Ar. qahr): Çok kederlenme, çok üzüntü duyma. 119/3

qahr-ı firâqınla: Ayrılığının üzüntüsüyle. 119/3

kâkül (Far. kâkul): Alına düşen kısa kesilmiş saç. 17/5

k.+lî 17/11

qala (Ar. qal'â): Kale. 46/10

q.+dan 69/12

q.+nın 40/2

qalaba (Ar. galebe): Kalabalık. 28/10

qal-: Kalmak, olduğu yeri ve durumu korumak.

q.-asan 65/8

q.-dı 4/3, 14/7, 14/8, 14/9, 81/7, 93/11, 103/11, 104/22, 116/13, 124/2, 124/3, 124/5, 124/7, 124/9, 124/11

q.-dih 104/16

q.-dım 14/5

q.-dın 19/7

q.-ır 70/8

q.-ması 70/9

q.-mışam 12/4, 57/11

ķ.-sın 28/5, 41/5, 101/9, 126/10

ķalb (Ar. ķalb): Kalp, y¼rek.

ķ.+ime 83/13

ķalh-: Y¼kselmek (ķah).

ķ.+a 50/17

ķalkān Dağı: Urfa yakınlarında, eskiden piknik yapılan bir dağ. 114/14

ķama: Kama, ucu sivri iki ağzı keskin bıçak.

ķ.+yı 82/2

ķan: Kan, damarda dolaşan kırmızı sıvı. 71/7, 80/7, 99/7, 105/8, 109/1, 109/2

ķ.+a 42/9, 93/3, 100/12

ķ.+dan 106/4

ķ.+dır 104/1

ķ.+ım 32/8

ķ.+ımı 100/8

ķ.+ına 62/5

ķ.+lı 44/8

ķan-: Kanmak, s¼ylenilen s¼z¼n doğruluğuna inanmak.

ķ.+aram 57/6

ķ.-dır 55/7

ķ.-dırdı 17/9

ķanad: Kanat, kuşlarda b¼ceklerde uçmayı sağlayan organ.

ķ.+ım 66/9

ķapı: Kapı.

ķ.+da 104/22

ķ.+sı 53/10

ķaptan: Kaptan, gemi y¼netimiyle ilgili en y¼ksek g¼revli.

ķ.+ı 103/12

ķapu: Kapı.

ķ.+sı 43/2

ķ.+yı 87/2

ķar: Kar, bir yağış çeşidi.

ķ. 54/11, 72/7, 93/12, 103/2

ķ.+a 54/11

ķ.+e 123/2

ķ.+ı 114/10

kâr (Far. kâr): İş, iş güç.

k.+ım 99/3, 116/7

ķara [1]: 1. Kara, siyah. 2/2, 5/2, 12/9, 18/12, 34/3, 51/6, 64/2, 64/6, 75/9, 78/5, 81/5, 82/7, 93/2, 103/9, 114/3

ķ.+dır 59/10

2. Kötü, sıkıntılı.

ķ. bahtım 54/13

ķ. günlerde 124/6

3. Yas.

ķ.+lı 39/13, 60/2, 92/13

ķ.+liyam 29/7

ķara [2] (Ar. ķarra): Yeryüzünün toprak bölümü, toprak parçası.

ķ. 103/12

ķaraķılķık: Kılķıkları siyah olan, sert taneli arpa.

ķ. 85/2

ķaraköprü (ö. i.): Karaköprü, Şanlıurfa'nın bir beldesi.

K. 46/2

ķaranlıķ: Karanlık.

ķ. 61/8

ķardaş: Kardeş. 4/19, 31/17, 40/14, 57/2, 105/4, 105/6, 107/6, 108/2, 115/1, 116/3, 117

ķ.+a 2/4

ķ.+ım 63/2, 101/8

ķ.+ıma 43/11

ķ.+lar 14/5

ķardiyan (Fr. gardien): Gardiyan, cezaevlerinde düzeni sağlamakla görevli kimse.

g.+lar 79/8

ķarın: Mide.

ķ.+ım “ķarnım” 70/8

ķarib (Ar. ġarīb): Garip, zavallı, kimsesiz. 100/13

ķarşı: Bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin, esas tutulan yüzünün ilerisi. 81/3

ķ.+dan 92/7

ķ.+ki 80/2

ķ.+ma 83/3

ķ.+mda 83/11

ķarşıla-: Karşılamak, gelen bir kimseye karşılayıcı olarak çıkmak.

ķ.-r 10/11

ķaş: Kaş, gözlerin üzerinde birer kemerli çizgi oluşturan kıllar. 81/5, 103/10

ķ.+a 75/16

ķ.+ı 34/6

ķ.+ına 17/17

ķ.+ını 34/3

ķ.+lar 64/6, 71/11

ķ.+ların 98/17

ķ.+lari: Kaşların 59/10

ķ.+lım 12/9, 75/9

ķ.+tan 114/2, 16/12

2. Yüzük veya kemer taşı.

ķ.+şiyam 21/9

ķaş-: Kaçmak, kimseye bildirmeden ve görünmeden bulunduğu yerden hızla ayrılmak. 98/13

ķatıl-: Katılmak, bir şeye ortak olmak, karışmak. 33/8

ķatıl (Ar. ķatl): Öldürme.

ķ.+ine 127/9

ķav-: Kavmak, kavramak, tutmak, kaplamak.

ķ.+ar 25/5

ķavġa (Far. ġavġā): Kavga, çekişme, dövüş. 78/10

ķavım (Ar. ķavm): Kavım, budun. 2/4

ķavıř-: Kavışmak.

ķ.-tım 29/2

ķaya: Kaya, büyük ve sert taş ktlesı.

ķ.+da 14/5, 14/7

ķ.+lar 100/2

ķ.+nın 100/3

ķaybet- (Ar. ğayb): Kayıp etmek, yitirmek.

ķ.+miş 89/12, 91/14

ķayna-: Kaynamak, yerden çıkmak, giderek çoğalmak.

ķ.-dı 82/7

ķaz-: Kazmak.

ķ.-an 110/12

ķ.-sın 5/10

ķazan: Kazan, büyük ve derin kap. 110/9

ķazma: Kazmak içinde kullanılan aĝaç saplı demir araç. 5/11

ķebab (Ar. ķebāb): Keĉap. 73/3, 81/11, 126/2

ķebat: Turungillerden, portakala benzer bir meyve.

k.+tan 118/1

ķebr (Ar. ķabr): Kabir, mezar.

ķ.+inĭ 110/12

ķeda (Ar. ķađā): İstenmeden başa gelen kötü olay, kaza, tehlike.

ķ.+lar 13/5

ķ.+y 1/8

ķedem (Ar. ķadem): Kadem, ayak.

ķ.+ĭ 125/11

ķeder [1] (Ar. ķadar): Kadar, dek, deĝin. 63/6

ķeder [2] (Ar. ķader): Kader, yazgı, kaçınılmaz kötü talih. 126/7

ķ.+im 78/8

ķedir (Ar. ķādir): Kadir, kudret sahibi, kuvvetli, güçlü. 7/4

ķehve (Ar. ķahve): 1. Kahve bitkisinden yapılan içecek. 24/2, 29/16

2. Kahve içilen yer, kahvehane, kiraathane.

ķ.+ler 80/5

ķeklġ: Keklik, bilinen kuş (krş. keklik).

k.+ġm 95/3

ķeklik: Keklik, sŭlŭngillerden, gŭvercin bŭyŭklŭğŭnde, eti iēin avlanan, tŭyŭ boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş (krş. keklig). 90/10

ķelb (Ar. ķalb): Kalp, yŭrek.

ķ.+ġmġ 126/8

ķ.+ġnden 19/13

ķelem (Ar. ķalem): Kalem, yazma işlerinde kullanılan araē. 1/13

ķelepēe (Far. kelebēe): Suēluların ellerine veya ayaklarına takılan demir halka.

40/18

ķeman (Far. kemān): Keman, yaylı ēalgı. 94/19

ķemend (Far. kemend): Kement, ucu ilmikli kaygan uzun ip. 69/5

k.+ġm 17/11

ķemer (Far.): Bel baēı. 21/7

ķemħa (Far. kemħā): Bir ēeēit, ipekli kumaē. 38/15

ķemŭ: Kamu, hep, bŭtŭn. 122/4

ķenar (Far. kenār): Bir ūeyin, bir yerin bitiē kısmı, kıyı.

k.+ında 64/7

ķerbela: *mec.* Susuz, verimsiz, ıssız ēŭl. 39/8

ķerpicē: Kerpicē, saman ve toprak karışımı ilkel tuēla. 86/13, 94/16

k.+ġm "ķerpicġm" 64/8

ķerib (Ar. ġarġb): Garip, zavallı, kimsesiz (krş. ġerib,): 115/2

ķ.+em 115/1

ķerġm (Ar. kerġm): Kerem sahibi, cŭmert. Ulu bŭyŭk.

k.+dġr 27/6

ķerġř: Karış, gergin duran elde baē parmak ve serēe parmakların uēları arasındaki aēıklık. 29/12

ķervan (Far. kārban): Uzak yerlere yolcu ve ticaret eēyası taēıyan yŭk hayvanı katarı.

k. 106/2

kes-: Kesmek.

k. 104/21, 106/3

k.-eller 20/8

keşköl (Far. keşköl): Dilenci çanağı. 124/11

kıılıç: Kılıç, uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah. 104/11

kıl-: Kılmak, etmek, yapmak (yardımcı fiil).

ķ.-maz 122/5

kına (Ar. ħına): Kına, kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz:

ķ.+lı 7/12, 29/17, 71/8, 77/2, 91/10

ķırķ: Kırk, bir sayı adı.

ķ.+a 6/6

ķır-: Kırmak.

ķ.-dılar 66/9

ķırıl-: Kırılmak.

ķ.-a 84/5

ķ.-sın 79/6

ķırmızı: Kırmızı, al kızıl renk.

ķ. 8/8, 15/3, 21/9, 75/2

ķıstır-: Kıstırmak, kaçamayacak duruma getirmek, sıkıştırmak.

ķ.-madım 76/8

ķış: Kış, en soğuk mevsim.

ķ. 54/12

ķ.+ın 38/16

ķışla: Kışla, askerlerin toplu olarak barındıkları yapıların bütünü.

ķ.+lar 116/1

ķıy-: Kıymak, acımadan kötülük etmek, zulmetmek.

ķ.-amadım 76/6

ķ.-dılar 48/6

ķıyamət (Ar. ķiyāmet): Kıyamet, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman.

ķ.+a 116/13

ķız: Kız, dişi genē. 17/10, 21/17, 60/2, 63/4, 69/11, 83/3, 91/10, 94/4

ķ.+ı 8/5, 71/4

ķ.+lar 5/10, 68/11

2. Dişi evlat.

ķ.+ım 31/5

ķızar-: Kızarmak.

k.-mış 74/17

ķızıl: Parlak kırmızı renk, kan rengi. 93/3

ķı: (Far. ki): Baęlaē. 7/5, 35/3, 36/3, 37/10, 77/4, 81/4, 84/3, 113/2, 121/6, 123/26

ķibar (Ar. kibār): Davranıř, dūřünē, ve duygu bakımından ince, nazik olan kimse. 104/19, 108/4

ķile (Ar. keyle): Tahıl ölçümünde kullanılan belirli hacimdeki kap.

k.+lendı 111/7

ķilise (Rum.): Kilise, Hıristiyanların ibadet için toplandıkları yer.

k.+nın 53/10

ķimse: Herhangi bir kişi, şahıs.

k.+ye (kimsiye) 91/30

ķıprık: Kirpik, göz kapaklarının kenarındaki kıllar. 16/12, 114/2

k.+lerı 34/6

k.+lerin 83/12

ķiraz (Rum): Gülgillerden, ılıman iklimlerde yetişen bir meyve ağacının kırmızı renkteki meyvesi. 88/6

ķo-: Koymak, bırakmak.

ķ.-maz (bırakmaz, koyvermez) 126/5

ķoēah: Koēak, yiğit, yürekli, cömert. 110/3

ķoēlař- Koklaşmak, birbirini koklamak, *mec.* Birbiribi sevmek, sevişmek.

ķ.-alım 74/7

ķol: Kol, insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm.

ķ.+ım 66/9, 78/11

ķ.+ımı 82/6

ķ.+ları 92/12

ķ.+ların 68/6, 83/8

ķ.+larını 8/3

ķolay: Kolay, yorulmadan yapılan, emeksiz zahmetsiz. 94/22

ķomşı: Komşu.

ķ.+lar 10/13

ķon-: Konmak, Kuş, kelebek vb. bir yere inmek.

ķ.-aram 57/2

ķ.-asan 56/5

ķ.-aydım 90/11

ķ.+mışam 48/3

ķonca (Far. ğonce): Gonca, tomurcuk, açılmamış çiçek.

ķ.+sını 75/2

ķondıra (Rum.): Kundura, ayakkabı. 86/2

ķ.+ma 4/17

ķôr (Far. kūr): Kôr, görme engli (krş. kôr). 55/15

ķordon (Fr. cordon): Üzerine altınlar dizerek gerdanlık yapmaya yarayan ipek ip.

123/14

ķorķ-: Korkmak, çekinmek.

ķ.-aram 11/9

ķ.-ma 20/5

ķ.-aram 7/5

ķ.-iyam 54/5

ķorķ-: Korkmak, çekinmek.

ķ.-aram 91/26

ķ.-arım 126/7

ķorũğ: Koruk, henüz olgunlaşmamış üzüm. 114/7

ķoy-: Koymak, bırakmak, izin vermek, karışmamak. 41/4, 60/16, 87/6

ķ.-dı 2/4

ķ.-allar 89/6, 100/5

ķ.-dılar 84/11

ķ.-dım 28/9, 50/3

köyun [1]: 1. Kollar arası, kucak; yatakta kişinin yanı.

ķ.+ına “ķoynına” 29/11

2. Göğüsle giysi arası.

ķ.+ıma “ķoynıma” 68/7

ķ.+ında “ķoynında” 21/16

3. İç, gönül.

ķ.+undaki “ķoynundakī” 20/4

köyun [2]: Eti, sütü, yapağısı için yetiştirilen evcil hayvan. 104/6

ķ.+lar 105/9

köle: Birinin emri altında bulunan, özgür olmayan.

k.+n 98/4

kölge: Gölge. 50/17

k.+den 50/12

kömleg: Gömlek, vücudun üst kısmına giyilen üst giysi.

k.+ımī 101/7

k.+ınī 81/12

kömür: Kömür. 53/11

kör (Far. kūr): Görme engelli (krş. kôr). 79/6, 84/13

köşe (Far. kūşe): Köşe. *meç*. Kuytu, تنها, kimsenin bulunmadığı yer. 77/6

köşk (Far. kūşk): Bahçe içinde yapılmış süslü ev.

ķ.+ler 41/5

köv (Far. kūy): Köy (krş. köy).

k.+den 55/12

k.+ün 92/2

köy (Far. kūy): Köy (krş. köv).

k+de 70/5, 70/9

k.+ün 70/2

ķudret (Ar. ķudret): Kudret, Allahın ezeli gücü.

ķ.+le 125/4

ķulağ: Kulak.

ķ.+ı 54/4

kul: Birinin emri altında bulunan.

ķ.+ına 44/13

ķumandan (Fr. commandant): Komutan, bir asker topluluğunun başı.

ķ.+lar 82/9

ķumral: Koyu sarı veya açık kestane rengi. 81/5

ķumrū: Güvercinler takımından, boz, gri renkli bir kuş.

ķ.+ca 74/9

ķonya: Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir şehir, Konya ili. 44/3

ķurban (Ar. ķurbān): *mecc.* Bir sevgi uğrunda kendini feda eden kimse.

ķ. 1/3, 1/6, 5/6, 17/6, 43/13, 54/8, 73/8, 86/16, 88/10, 98/7, 103/10, 118/9,
127/9

ķ.+am 3/6, 117/5

ķ.+ın 11/5

ķ.+i: Kurbanın. 16//13

ķur-: Parçaları birleştirerek bütün durumuna getirmek.

ķ.-dım 28/2

ķ.-du 100/3

ķurıl-: 1. Meydana gelmek.

ķ.-dı 78/10

2. *mecc.* Övünür biçimde davranışlarda bulunmak, kabadayılık taslamak.

ķ.-ır 79/8

ķurşun: Kurşun, hafif ateşli silahlarda kullanılan mermi. 78/11

ķurtar-: Kurtarmak, bir canlıyı zor durumdan uzaklaştırmak. 106/4

ķurtuluş: Bir şeyden, bir yerden kurtulma, bağımsızlık. 82/1

ķuş: Kuş, üstü tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak

adı. 41/7, 45/2, 74/7

ķ.+ı 121/8

ķ.+lar 71/3

ķuy: Kuyu, toprağa kazılan derince çukur.

ķ.+ın 63/2

ķuzı: Kuzu, koyun yavrusu (krş. ķuzū). 110/15

ķuzŭ: Kuzu, koyun yavrusu (krş. ķuzı). 104//6

ķuzula-: Koyun yavrulamak.

ķ.-yanda 105/9

ķuķŭcek: Kŭķŭkçe.

k.+tĭ 6/11

ķuķŭg: Kŭķŭk, ufak (krş. kŭķŭk).

k.+ŭ 85/12

ķuķŭk: Ufak (ķuķŭg). 75/17

k.+ken 28/7

ķŭl: Yanan Őeylerden arta kalan toz madde. 26/8, 105/3, 111/10, 112/3

ķŭlāh (Far.): Erkeklerin giydiği başlık. 124/11

ķŭncŭ (Far. ķŭncŭd): Susam. 40/7

ķŭsĭ: *hlk.* Kŭskŭnlŭk.

k.+lĭ 14/9

ķŭvre: Kirve, *hlk.* Sŭnnet olan çocuğun bŭtŭn masraflarını ŭstlendikten sonra sŭnnet sırasında çocuğu kucağına alarak elini, kolunu tutan ve bŭtŭn hayatı boyunca ocuk ŭzerinde babasına yakın hak taşıyan ve bŭylece aileye Özel yakınlığı olan; aynı aileden erkek çocukların evlenmesi sırasında damadın yanında olup maddi yardımda bulunan kimse. 23/4

L

lal (Far. lāl): Dili tutulmuş, konuşamaz duruma gelmiş. 22/4, 68/5

lale (Far. lāle): Bir sŭs bitkisi. 46/6

l.+ler 30/6

layıh (Ar. lāyik): Bir kimseye uygun olan, yaraşan.

l.+tır 46/5

lĕ: *hlk.* Kendisine sŭz sŭylenilen (dişi) kimsenin dikkati çekilmek istenildiğinde adının başına getirilen bir sŭzcŭk, seslenme edatı. Tŭrkŭlerde daha çok terennŭm sŭzcŭęŭ olarak kullanılır. 6/4, 21/2, 24/10, 32/2, 46/2, 51/5, 60/3, 69/4, 92/19, 95/2

lebze ? (< Far. lerze) Titreme, titreyiş. 19/7, 19/13

leḫze (Ar. laḫze): Lahza, an, zamanın çok kısa bir parçası. 121/5

lêy (bk. lè) 69/2, 69/4

li (bk. lè) 95/8

liver (<Fr. revolver): Altı fişek alan toplu tabanca. *hlk.* altıpatlar.

l.+ ĩmĩn 87/12

lo *hlk.* Kendisine söz söylenilen (erkek) kimsenin dikkati çekilmek istenildiğinde adının başına getirilen bir sözcük, seslenme edatı. Türkülerde daha çok terennüm sözcüğü olarak kullanılır. 25/2, 33/2, 60/4, 95/4

l. lo 25/2

Lokman: Lokman hekim. Her derdin çaresini bulduğuna inanılan hekim.

L.+a 124/4

Lolo (ö. i.): Daha çok sıfat ve takma ad olarak kullanılan bir sözcük.

L. 5/6

lutf (Ar. luṭf): İyilik, iyi muamele.

l. 36/14, 125/3

l. êdĩp 125/3

Lutfi: Lutfi, Urfalı divan şairi.

L.+yem 126/10

M

madam (Ar. mādām): Madem, “-diğına göre, -diğın halde” anlamlarında bağlaç.

104/7

mağara (Ar. mağāre): Mağara, yer kovuğu, in. 46/10

mahfet- (Ar. maḥv): Yok etme, ortadan kaldırma

m.-tin 94/8

maḥmur (Ar. maḥmūr): Mahmur, süzgün, dalgın bakışlı (göz). 9/15, 75/6, 88/4

maḥmura (Ar. maḥmūre): Mahmure, uyku basmış göz, baygın göz. 21/11

māh-tāb (Far.): Mehtap, ay ışığı, on dört gecelik ay (s. 328. dipnot).

maʿil (Ar.): Mail, hevesli, istekli, düşkün. 53/3, 94/10

maḳam (Ar. mḳām): Makam, mevki, durulan yer.

m.+ı 1/12

maḳara (Ar. bekere): Makara, üzerine iplik, tel, şerit vb. sarılan ortası delik silindir.

m.+m 95/15

m.+da 95/2

maḳsad (Ar. maḳşad): Maksat, istenilen şey.

m.+ın 127/14

mal (Ar. māl) Bir kimsenin mülkiyeti altında bulunan varlıkların bütünü.

m.+ı 114/8

m.+ım 42/7

m.+ımı 101/6

m.+lar 18/5

mār (Far. mār): Yılan.

m.+e 123/33

marhama (Ar. maḳreme): Mendil.

m.+m 54/2

mavı (Ar. mā'ī): Mavi, su renginde.

m.+dır 6/3

mavzer (Alm. mauser): Orduda kullanılan bir tüfek türü. 45/3

m.+ımı 82/12

maya: Türk halk müziğinde bir uzunhava türü. 71/1

maya (Far. māye): Dişi deve. *hlk.* Güzel kadın

m.+yı 71/4

māye (Far. māye): Maya, asıl, öz, esas. 126/8

me'asi (Ar. ma'āşī): Measi, asilikler, günahlar. 36/10

meclis (Ar. meclīs): Fikir birliği içinde olan insanlar topluluğu. 22/6

meclis-ı ırfan: Kültürlü, kainatın sırlarını bilme kudretine sahip insan topluluğu.

m.+a 22/16

Mecnūn (Ar. ö. i.): Mecnun, "Leylâ ile Mecnun" hikâyesinin erkek kahramanı.

M.+dan 121/2

M.+ın 121/3

meded (Ar.): Medet, yardım, imdat. 125/5, 125/17

mef̄tun (Ar. meftūn): Gönül vermiş, vurgun, tutkun.

m.+ıyam 26/4

meḥkum (Ar. maḥkūm): Mahkūm, birinin hükmü altında bulunan. 111/6

meḥpus (Ar. maḥbūs): Mahpus, hapsolunmuş, bir yere kapatılmış.

m.+ḥana (Ar. maḥbūs +Far. ḥāne) Hapishane, cezaevi. 79/2

m.+s̄inde 44/6

m.+ı 43/8

meḥşer (Ar. maḥşer): Mahşer, kıyamet günü ölümlerin toplanacağı yer.

m.+de 39/6

meḥzun (Ar. maḥzūn): Mahzun, hüznü, kaygılı, üzgün. 80/7

mekt̄ip (Ar. mektūb): Mektup. 5/4

melāl (Ar. melāl): Melāl, hüznü, gam, keder.

m.+e 119/13

meleg (Ar. melek): Melek, *mec.* Yüzü ve huyu pek güzel, çok temiz olan kimse.

m.+ı̄ 23/6

melhem (Ar. merhem): Merhem, ilaç. *mec.* Çare. 90/7

melīl (Ar. melūl): Melul, üzgün, kederli, boynu bükük. 71/7

melūl (bk. melīl) 80/7

membe^c (Ar. menba^c): Memba, kaynak, bir suyun çıktığı yer.

m.+ı̄ 110/4

meme: Meme, emcek, emcik.

m.+ı̄ 13/12

m.+yden 110/16

Memed (ö. i.): Mehmet.

M.+ım 45/7

me[~]mūr (Ar. me[~]mūr): Memur, emir almış olan kimse. 123/23

me^cmure (Ar. ma^cmüre): Mamure, insan bulunan bayındır yer, şehir. 123/17

me^cmure-yi âlem: Bayındır yer, ortam. 123/17

men: Ben, şahıs zamiri,

m.+em 114/10

mendil (Ar. mendīl): Mendil. 76/2, 76/11

m.+īm 34/4, 76/9

m.+īmī 76/14

menend (Far. mānend): Menent, benzer, eş.

m.+īm 17/12

menevşe (Far. benefşe): Menekşe, mor renkli, güzel kokulu bilinen çiçek.

m. 20/, 38/132, 50/16

m.+sī 38/10

menzīl (Ar. menzil): Varılacak, konaklanılacak yer.

m.+e 104/15

m.+ī 36/7, 84/7

merdivan (Far. nerdubān): Merdiven.

m.+a 20/9

merhamet (Ar.): Acıma. 11/4

merhem (Ar.): İlaç. 125/4

mest (Far.): Mest, sarhoş. 19/12, 32/6

meste (Far. mestī): Sarhoşluk.

m.+sīyem 125/7

mēşe (< Far. bīşe): Meşe, kerestesi dayanıklı bir orman ağacı.

m.+sī 38/8

Mevlā (Ar.) Mevla, Allah. 124/6

M.+m 7/4, 63/8

M.+mın 26/6, 66/4

mevzer (Alm. mauser): Mavzer, orduda kullanılan bir tüfek türü. 39/12

mēy (Far. mey): Mey, şarap.

m.+de 104/9

m.+ī 104/10, 125/7

mēydan (Ar. meydān): Meydan, açık ve düz alan.

m.+a 104/12

mēyhoş (Far. meyhoş): Mayhoş, tadı şekerli ve az ekşimsi olan. *mec.* Tatlı sert (kadın).

m.+um 88/15

me'yūs (Ar.): Meyus, ümidini yitirmiş, ümitsiz. 126/4

mezar (Ar. mezar): Kabir, ölünün gömülü olduğu yer.

m.+a 84/11

m.+ı 27/2

m.+ım 29/12

m.+ımı 5/10

mezār (Ar. mezar): Kabir, ölünün gömülü olduğu yer. (krş. mezar, mezer).

m.+e 123/20

mezer (Ar. mezar): Kabir, ölünün gömülü olduğu yer (krş. mezar, mezār).

m.+ım 117/7

mı: Soru kavramı veren soru eki (krş. mī, mi, mu, mū, mū). 4/516/2, 44/13, 48/7, 48/8, 50/2, 71/13, 75/7, 81/9, 122/5, 127/2

m.+dır 6/5, 60/13, 94/19

m.+sın 7/8

mingır: “şingır” sözcüğünün *m*'li tekrar biçimi, onunla birlikte kullanılmaktadır
Şingır mingır: Düzenli bir biçimde çıkan çınlamalı bir sesin yansılanması..

3/4

mıraz (Ar. murād): Murat, istek, dilek (krş. murād). 40/6, 48/4

m.+ımı 97/4

mī: Soru eki (krş. mī, mi, mu, mū, mū). 7/8, 19/4, 19/9, 42/3, 42/5, 53/10, 114/3, 124/6

m.+dır 5/14

mi: Soru eki (krş. mī, mī, mu, mū, mū) 125/2, 125/3, 125/4, 125/6

mihmān (Far.): Mihman, konuk, misafir. 127/11

miḥnet (Ar. miḥnet): Mihnet, sıkıntı, üzüntü.

m.+e 125/8

mil (Ar. mīl): Göze sürme çekmeye mahsus bir araç. *mec.* milli, sürmeli.

m.+dır 98/17

minnara (Ar. menāre): Minare, camilerde müezzinin ezan okuduğu, sala verdiği, şerefesi olan, yüksek ve ince yapı:

m.+sı 43/3

Müslim (Ar. müslīm ö. i.): Müslüm. İslam dininde olan, Müslüman.

M. 27/5

mor: Menekşe rengi.

m. 20/2, 38/13

Mövla (Ar. Mevlā): Mevla, Allah.

M. 27/6

mu: Soru kavramı veren soru eki (krş. mı, mī, mi, mü,mü). 95/6, 119/12

mū (Far.): Kıl.

m. 123/4

mū-yī siyāh: Siyah kıl. 123/4

mū: Soru eki (krş. mı, mī, mi, mu, mü).75/6, 85/6

m.+dür 77/2

muḥabbet (Ar.): Muhabbet, sevgi, dostça konuşma. 127/10

Muḥammed (Ar. ö. i.): Hz. Muhammed. 103/8

mum (Far. mūm): Mum, aydınlatma aracı. 64/11

murād (Ar.): Murat, istek, dilek (krş. miraz).

m.+a 127/12

m.+ı 26/6

m.+ım 122/3

m.+ın 125/16

Muş: Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir il.

M.+a 39/2

mutlak (Ar. muṭlaḳ): Mutlak, kesinlikle. 86/9

muvaḳḳet (Ar. muvaḳḳat): Muvakkat, geçici.

m.+tİR 123/18

mū: Soru kavramı veren soru eki.

m.+dür 5/13

m.+yem 95/17

mübareg (Ar. mubārek): Mübarek, kutlu, uğurlu.

m. 23/4

mücāzāt (Ar. mucāzāt): Mücazat, bir suçtan ötürü ceza verme.

m.+ım 126/7

müdhiş (Ar. mudhīş): Müthiş, dehşet veren, korkunç.

m.+tİR 123/10

müftü (Ar. muftī): Müftü, dini konularda fetva veren kimse.

m.+süz 18/5

mühtac (Ar. muhtāc): Muhtaç, bir şeye gereksinim duyan.

m.+ıyam 66/4

mülk (Ar.): Taşınmaz mal; ülke.

mülk-i Belkīs: Belkis'in mülkü, Saba Ülkesi.

m.+e 127/15

müşkil (Ar. müşkil): Müşkül, güç, zor, çetin. 127/12

müşkilat (Ar. müşkilāt): Müşkülat, güçlükler, zorluklar.

m.+ın 123/11

N

na'il (Ar. nā'il): Nail, erişmiş, ulaşmış. 127/12

naķt (Ar. nakd): Nakit, para, peşin para. Komuşma dilinde: *naķit. mec.* Tüketilebilen değer. 124/2

naķt-ı ōmr: Ōmür sermayesi.

n.+üm 124/2

naçar (Far. nāçār): Çaresi olmayan, çaresiz. 64/8, 116/5, 118/6

nafile (Ar. nāfile): Yararsız, boşuna.

n.+dİR 41/8

naĥoş (Far. nāĥoş): Nahoş, hoş olmayan, kötü. 79/2

nālān (Far.): Nalan, inleyen, inleyici. 128/5

nāle (Far. nāle): Nale, inleme, inilti. 119/5, 123/24

nāme (Far.): Name, mektup. 75/5

namus (Ar. nāmūs): Ahlak kurallarına karşı beslenen baĥlılık, doĥruluk. 101/5

nar (Far. nār, enār): Nar, nargillerden, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç, bunun bilinen taneli yemiş. 15/7, 77/10

n.+ı 40/4

n.+lıhtır 46/2

nār (Far.): Ateş.

nār-ı ʿeşk: Aşk ateşi. 126/2

nar-ı firket: Ayrılık ateşi. 128/6

nār-ı ruhsār: Yanak ateşi. 127/2

Narlıġ (Narlıġ): Şanlıurfa'da bir semtin eski adı.

N.+a 25/9

nasıl (Tr. ne + Ar. aşl): 1. Bir işin ne biçimde olduğunu belirtmek için kullanılan bir sözcük. 65/12, 126/3

2. Bir hareketin yapılaş biçimine duyulan şaşkınlığı belirten bir söz. 93/5, 97/5, 108/6,

na-şād (Far. nā+şād): Mutsuz.

n.+ı 121/7

naz (Far. nāz): Naz, kendini beşendirmek amacıyla yapılan davranış, cilve.

21/15, 74/15, 109/1

n.+lı 117/8, 57/19, 92/17

n.+lım 116/9

n.+lımın 115/6

n.+lısından 69/14

nāzenin (Far. nāzenīn): Nazenin, nazlı, narin, ince yapılı. 120/5

ne: 1. Hangi şey. 25/6, 34/3, 35/4, 57/6, 61/2, 68/4, 71/6, 78/9, 80/6, 98/3, 104/9, 108/4

n.+dir 83/4, 126/5

n.+ler 36/3, 43/16, 84/3

n.+me 61/5

2. Nasıl.

n. "ne gün eyleyler" 35/3, 113/2

3. Nereden.

- n. “ne bilsin” 92/9, 108/4
4. Şaşma ve abartı bildiren bir sözcük.
- n. “bu gece ne geçedir” 16/11, “ne hoştur Konya” 44/3
4. Neden, niye.
- n. “ne gezersin sürinen” 104/8,
- ne...** **ne...** (Far.): Birden fazla özne, tümleç veya fiili inkâr etmek için, bunlardan önce yer alan sözcüklerin başlarına getirilen bağlaç. 17/2, 17/3, 32/9, 48/4, 60/12, 124/3
- nêdem:** Ne edeyim (krş. nêdîm, nêydîm). 114/8
- nêdîm:** Ne edeyim (krş. nêdem, nêydîm). 78/6
- Nemrüt Dağı:** Şanlıurfa'nın güneyinde bulunan bir dağ.
- N.+na 44/12
- nenni:** Ninni, sevecen ve istekli bir biçimde söylenen “rahat uyu” dileği. 67/6, 72/13, 100/14
- nêrde:** Nerede. 105/11
- nêre:** Nereye. 86/7, 108/5, 115/6
- nêrgîz** (Far. nergis): Nergis, çiçekli bir süs bitkisi.
- n.+î 8/10
- nesib** (Ar. naşîb): Nasip, bir kimsenin elde edebildiği, sahip olabildiği şey.
- n.+în 123/15
- nesihet** (Ar. naşîhat): Nasihat, öğüt. 123/28
- Nesime** (Far. nesîme. ö. i.): Türküde geçen bir kadın adı.
- N.+m 87/10
- neva** (Far. nevā): Neva, ses, nağme, ezgi. 35/6
- neydî:** Neydi, ne idi. 56/16
- nêydîm:** Ne edeyim ((krş. nêdem, nêdîm). 95/14
- neyîme:** Neyime, hangi şeyime. 99/6, 99/9
- nêyle-:** Neylemek, ne yapmak.
- n.-dî 66/5
- n.-dîm 113/3
- n.-mîşem 97/10

n.-rem 29/9

n.-rīm 125/7

Nezif (nazīf. ö. i.): Nazif, temiz, pak. Türküde geçen bir erkek adı. 44/11

N.+ı 44/4

N.+ın 44/1, 44/7

Nezihe (nezihe. ö. i.): Bir kadın şairin adı (Yaşar Nezihe .Bükülmez). 119/12

nezir (Ar. nezr): Kurban, adak.

n.+ım 126/3

niķāb (Ar.): Nikap, yüz örtüsü, peçe.

n.+ın 126/11

nice: 1. Ne kadar. 62/8, 123/17, 126/2, 128/2

2. Nasıl.

n.+dır 12/14, 16/14, 72/4, 127/8

3. Birçok.

n. 2/6

n.+ler 127/10

n.+sın 2/7

n.+sının 2/7

niķin: Niķin, hangi amaçla, neden. 19/5, 19/6, 122/5, 126/10

nida (Ar. nidā): Seslenme. 19/2

niķāh (Far. niķāh): Niķah, bakış, bakma. 124/3

nihāyet (Ar.): Nihayet, son. 123/15

nişanlı: Evlenmek üzere söz verip yüzük takmış olan kimse.

n.+m 14/9, 101/8

niye: Niķin, neden. 4/6, 16/6, 49/2, 95/17

O

o: Daha önce sözü geçeni gösteren bir sözcük, zamir. 5/16, 26/4, 29/18, 32/6, 46/11, 50/13, 60/4, 64/9, 75/4, 78/3, 87/8, 93/8, 112/3, 123/3, 123/21, 125/7, 127/9

o.+na 10/9, 57/5

o.+ndan 76/5

o.+nı 6/2

o.+nün 125/10

od (Far.): Ateş. 110/10

o.+ı 35/11

o.+ıyla 58/8

oda: Evin bir bölümü.

o.+sına 29/16

of: Of, sıkıntı, bezginlik duygularını belirten bir sözcük. Türkülerde bu anlamla ve

terennüm olarak kullanılmaktadır. 3/9, 27/6, 80/2

oğil: Oğul, erkek çocuk, Yaşlı kimselerin genç erkeklere seslenirken söylediği bir

sözcük. 115/2

oğır: Uğur, iyilik kaynağı.

o.+sız 9/17

oğlan: Oğlan, yetişkin erkek, genç erkek.

o. 49/5, 69/1, 98/171

oğul: Oğul, erkek evlat.

o.+ıyam (oğlıyam): 86/11, 86/22, 123/13

o.+ü (oğlü) 101/4

oğşa-: Okşamak.

o.+llar 20/7

oğ: Ok, yayla atılan ilkel silah. 54/7, 83/12, 108/2

ol: O, daha önce sözü geçeni gösteren bir söz, zamir. 127/11

ol-: Olmak. 33/10

o.-a 84/13

o.-am 11/5, 11/6, 37/4, 98/4

o.-amam 30/7

o.-an 2/3, 19/8, 118/10

o.-anlar 24/4, 55/8

o.-asan 65/6

o.-ası 28/12
o.-aydı 114/6
o.-aydım 40/12, 40/13, 90/10, 91/17, 110/15
o.-ayım 1/3, 126/7, 126/9, 128/2, 128/3, 128/5
o.-dı 5/4, 9/13, 25/13, 45/6, 46/8, 51/2, 52/2, 54/12, 105/7, 116/4, 116/6,
116/7, 116/9
o.-dığım 66/10
o.-dığım 76/17
o.-dım 26/8, 26/9, 28/3, 39/11, 43/5, 53/3, 74/10, 81/11, 92/3
o.-di 73/2
o.-du 99/2, 105/3
o.-duğın 127/2
o.-dum 91/2
o.-düm 94/10
o.-dün 96/13
o.-ım 16/13, 17/6
o.-ıp 19/12
o.-ır 12/7, 12/12, 12/13, 22/2, 25/11, 44/13, 72/4, 79/2, 87/15, 118/11, 121/6
o.-ıram 86/8
o.-ırım 125/13
o.-ma 123/31
o.-mağ 127/12
o.-madı 82/8, 124/8
o.-mağıl 36/11
o.-mak 127/10
o.-mayana 62/9
o.-maz 37/8, 76/4, 123/23
o.-miş 32/4, 38/10, 80/2, 123/22
o.-mişam 43/6
o.-mişsin 19/4, 25/3
o.-müş 58/11, 83/12
o.-muşam 94/21

o.-müſüm 75/3

o.-sa 64/4, 96/17, 123/22, 123/30, 123/31, 123/32

o.-sın 5/6, 23/4, 46/12, 90/6, 126/2, 126/3, 126/5, 126/7, 126/9, 126/11

o.-sun 68/5

o.-sün 55/15, 55/18, 79/6, 91/6

o.-ür 41/6, 79/7, 85/6, 114/15, 115/3

o.-ursa 123/23

on: Sayı adı. 17/8, 22/4, 43/8, 51/8, 76/11

o.+üdü 102/2

ora: O yer.

o.+da 85/8

ordü: Ordu, silahlı kuvvetler.

o.+müz 39/2

o.+nla 82/4

orman: Orman, ağaçlarla örtülü geniş alan.

o.+a 44/5

ortaḥ: Ortak, hissedar.

o.+lıḥ 114/8

Osman (Ar. 'Osman. ö. i.): Türküde geçen bir erkek adı.

O.+ın 48/8

ot: Küçük bitkiler.

o.+lar 29/12

otur-: Oturmak. 68/3

oy: Bir seslenme sözü. 48/3, 48/6, 80/3

oyan-: Uyanmak, uykudan kalkmak.

o.-madı 9/12

oymağ: Oymak, aşiret. 110/7

oyna-: 1. Oynamak, eğlenmek, keyfe bakmak. 72/5

2. Hareket etmek, harekete geçmek.

o.-dı 82/6

o.-r 104/11

3. Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak.

o.-r 87/10

Ö

öksüz: Öksüz, anası veya ham anası ham babası ölmüş olan (çocuk). 93/11, 110/11

öl-: Ölmek.

ö.-dīm 46/5, 69/4

ö.-dīren 59/5

ö.-dūrdīn 94/6

ö.-dūrdūn 50/7, 64/3

ö.-enīn 110/11

ö.-eyīm 125/8

ö.-īrsem 41/5

ö.-iyorum 92/18

ö.-meden 84/11

ö.-mūş 95/17

ö.-ūm 2/5, 13/7

ö.-ūrīm 97/7

ö.-ūrūm 86/3

ö.-ūmden 56/9

ö.-ürem 120/3

‘ömr (Ar.): Ömür, yaşam, hayat.

‘ö.+e 58/13

‘ö.+ūm 6/6, 120/2, 124/2

‘ö.+ūmū 86/4

‘ö.+ūmūz 33/14

ön: Bir şeyin esas tutulan yüzü.

ö.+ī 1/12

ö.+ünde 78/10

ö.+ünden 32/7, 100/7

öp-: Öpmek.

ö.+erem 91/29

ö.+erken 77/12

ö.+me 74/18

ö.+meye 76/6

ördeg: Ördek (krş.. ördek). 72/3

ördek: Perde ayaklılardan bilinen su kuşu (krş. ördeg). 12/2, 73/9

ör-: Örmek, saç vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yoluyla dağınıklıktan kurtarmak.

ö.-emenem 55/10

ört-: Örtmek, görünmez duruma getirmek.

ö.-mîş 17/16

ö.-müş 11/7

öt-: Ötmek, kuş veya böcekler değişik tonda ses çıkarmak.

ö.-ende 115/2

ö.-er 32/5, 56/15, 57/8

ö.-medî 57/13

ö.-miyor 33/12

ö.-ün 52/4

övl: Öğlen, gün ortası. 30/3

öyle: O denli, o kadar. 81/4, 121/6

öz: Kendi. 9/8, 74/14

ö.+ümü 30/9

P

pādişāh (Far. pādšāh): Padişah, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet başkanlarına verilen unvan, hükümdar, sultan. 123/31, 124/9

pambūh (Far. panbuḡ): Pamuk, pamuk gibi. 88/2

pāre (Far.): Para, ödeme aracı. 123/28

parla-: Parlamak, ışık saçmak.

p.-r 104/11

p.-yor “parlıyor” 43/3

paşa: 1. Askerlikte bir unvan, general. 83/3

2. Vali. 1/12

3. Değer verilen, saygı duyulan kimse.

p.+am 7/2, 9/11, 43/12, 65/7

p.+nın 16/4

pek : Çok. 123/6

pembe (Far. penbe): Açık kırmızı renk.

p.+dır 6/3

penāh (Far.): Sonuna eklendiği sözcükle, “koruyucusu, sığınağı” anlamında birleşik kelime yapan bir sözcük.

ālem-penāh 125/17

pencere (Far.): Pencere. 94/2

p.+den 98/13

perī (Far. perī): *mec.* Çok güzel, alımlı, becerikli kadın. 127/14

perīṣān (Far.): Acınacak durumda olan, zavallı. 120/3, 124/8, 127/5

pervāne (Far.): Pervane, geceleri ışık çevresinde dönen küçük kelebek. 125/12, 127/3

peṣtīmal (Far. puṣtmāl): Peştamal, başa ve omuzlara örtülen örtü. 114/1

pınar: Pınar, yerden kaynayarak çıkan su.

p.+a 50/2

p.+ın 6/2

pīr (Far.): Her hangi bir konuda deneyim kazanmış, bilirkişi kimse.

p.+iyim 127/6

polat (Far. pūlād): Çelik. 45/10

p.+tan 118/2

portaḳal (Fr. portugal): Portakal, turunç gillerden bir meyve. 68/2

p.+ın 68/10

pūr (Far. pur): Dolu. 36/10

püşü (Far. püşī): Poşu, kenarları saçaklı bir tür baş örtüsü. 5/13

R

rüz (Far.): Ruz, gün, zaman. 39/6

rüz-ı meḥşer: Mahşer günü.

r.+de 39/6

rabab (Ar. rebāb): Rebap, gövdesi Hindistan cevizinden yapılmış bir yaylı çalgı.

73/2

razi (Ar. rāzī): Uygun bulan, kabul eden, benimseyen. 57/15

rek̄kem (Ar. raḳām): Rakam, sayıları göstermek için kullanılan işaretler.

r.+ı 1/13

reḥet (Ar. rāḥat): Rahat, huzur.

r.+ı 123/23

reḥm (Ar. raḥm, ruḥm): Acıma.

r.êt- 126/8

reng (Far.): Renk, cisimlerden yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum.

r.+ıne 63/3

Rıfat (Ar. rifat. ö. i.): Rıfat, Urfalı bir şairin adı. 124/10

rū'yā (Ar. ru'yā): Rüya, düş.

r.+yı 127/14

ruḥsār (Far. ruḥsār): Ruhsar, yanak.

r.+e 127/2

nār-ı ruḥsār: Yanak ateşi. 127/2

Ruḥa: Şanlıurfa'nın eski adı.

R.+ı 60/3

ruḥ (Far.): Ruh, yanak.

r.+ları 125/2

S

saʿādet (Ar.): Saadet, mutluluk. 119/11

sabır (Ar. şabr): Sabır, üzüntü verici olayların geçmesini bekleme erdemi.

s. eyle- 26/5

s.+lar 77/8

s.+ı 121/5

saç: Baş derisini kaplayan kıllar.

s.+ımı 55/10

s.+ına 53/8

s.+ının 33/4, 94/12

s.+lar 21/3

s.+ları 88/3

s.+larım 123/2

s.+larından 90/5, 91/5

s.+larını 90/3, 91/4

s.+lı 81/5

s.+lım 12/19

saç-: Saçmak, bir şeyi ortalığa dağıtmak.

s.-arsın 32/8

sade (Ar. sâde): Yalın, gösterişsiz (krş. sâde). 38/16

sâde (Ar. sâde): Sade, sadece, yalnız, yalnızca (krş. sade). 124/11

safvet (Ar. şafvet): Saflık, temizlik. 119/6

safvet-i vijdân: Vicdan saflığı. 119/6

Safya (Ar. şâfiyye. ö. i.): Safiye, temiz, pâk. Türküde geçen bir kadın adı. 95/5

S.+m 95/19

sağ [1]: Sağ, yaşamakta olan, canlı. 2/3, 33/10

s.+am 60/12

s.+lar 71/6, 80/6

sağ [2]: Sağ, taraf bildiren bir sözcük. 77/12

s.+ına 44/11

sağal-: Sağalmak, iyileşmek, sağlığa kavuşmak.

s.-ır 48/8

s.-ırsa 27/6

s.-maz 35/12

sağlık: Sağlık, vücut esenliği, sıhhat, afiyet.

s.+inan 31/5

sāhil (Ar. šāhil): Sahil, kıyı, yaka, yalı.

s.+ī 119/13

saħla-: Saklamak.

s.+sın 65/17

Saķıp (Ar. šaķıb. ö. i.): Parlak, ışıklı.

Saķıplar: Urfada bir ailenin lakabı.

S.+da 42/4

saķi (Ar. sāķī): Saki, içkili toplantılarda içki dağıtan kimse. 13/3

saķo (İt. sacco): Ceket.

s.+yı 23/3

salaca: Hasta, yaralı veya ölü taşınan sedye.

s. 44/8

sal-: 1. Salmak, bırakmak, koyvermek.

s.-ıvēr 30/5

2. Uğratmak

s.-an 57/18, 75/7

s.-ıpsan 58/7

salın-: Salınmak, yürürken hafifçe bir yandan bir yana eğilmek. 21/4

salla-: Sallamak, hareket ettirmek.

s.+dım 82/6

s.-r 34/2

sallan-: 1. Sallanmak, bir o yana bir bu yana hareket etmek.

s.+dihça 40/19

2. Salınmak.

s.-ır 51/4

s.-ma 64/3

saman: Ekinlerin hayvanlara yedirilen ufalanmış sapları

s.+ı 30/2

sana: Sen zamirinin yönelme durumu. 1/9, 5/6, 8/13, 13/5, 33/7, 74/7, 88/10

sandığ: Sandık. 5/2

sanki (Tr. san + Far. ki): Sözümlü ona, sözde. 123/12, 123/29

san-: 1. Sanmak, zannetmek.

s.+ma 119/2

s.+maz 122/5

sap: Bir aracı tutmaya yarayan bölüm

s.+ı 5/11

sar-: 1. Sarmak, kollarını dolamak, kucaklamak. 76/16, 83/8

s.-amadım 3/3

s.-amam 83/9, 90/9

s.-amaz 92/3

s.-aydı 53/6

2. Kuşatmak, çevirmek, çevrelemek.

s.-dı 95/13

3. Şerit ip vb. şeyler dolaşmak.

s.-ı “sararak” 75/10

4. Bir şeyin üzerine bir beye birkaç kez dolanmak.

s.-ılmış 69/13, 97/3

saral-: Sararmak (bk. sarar-)

s.-dım 4/4

sarar-: Sararmak, korku, üzüntü vb. sebeplerle yüzünün rengi solmak.

s.-dım 26/7, 81/8

saray (Far. serāy): 1. Hükûmet konağı, kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı.

s.+a 44/8

2. Hükümdarların oturduğu büyük yapı.

s.-ından 94/17

sarı: Limon kabuğu rengi.

s. 20/2, 30/2, 88/3, 100/2, 95/15

s.+sı 96/10

saş: Saç, kafa derisi üzerindeki kıllar.

- s.+lım 75/8
- sat-**: Satmak, bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek.
s.-sın 101/6
- sav-**: Savmak, sıkıcı bir durumu atlatmak, geçirmek, defetmek.
s.+abılmem 35/9
- saviş-**: Savuşmak, geçip gitmek.
s.-tım 29/3
- saya**: 1. İpekli kumaştan dikilmiş kadın giysisi. 2. İş önlüğü.
s.+mın 100/12
- saye** (Far. sāye): Gölge. 17/2
- saz** (Far. sâz): Her tür müzik aracı, çalgı. 94/20
s.+ı 59/16
- sebā** (Ar. şabā): Saba, sabah yeli. 127/4
- sebbeh** (Ar. şabāh): Sabah, sabah vakti.
s.+tİR 52/6, 52/9
- sebeb** (Ar.): Sebep, bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey. 73/5
s.+İM 99/5, 116/9
- seccade** (Ar. secāde): Bir kişinin üzerinde namaz kılabilceği büyüklükte yaygı, namazlık.
s.+sİN 7/2
- sêç-**: Seçmek.
s.-eller 20/10
s.-emedİM 5/3
- sedā** (Ar. şadā): Seda, ses. 125/19
- sedef** (Ar. şadef): Midye, istiridye kabuklarının içinde bulunan pırıltılı, beyaz, sert madde. 88/7
- sefa** (Ar. şafā): Gönül rahatlığı, zevk, eğlence. 55/11
s.+nı 29/9
- sehep** (Ar. şāhib): Sahip, malik.
s.+sİZ 24/11

- seher** (Ar.): Seher, sabahın güneş doğmadan evvelki zamanı. 9/13, 19/11, 52/2, 52/6, 97/11
s.-den 56/2, 97/2
s.+lerde 19/5
- sehra** (Ar. şaḥra²): Sahra, kır, çöl.
s.+nın 121/9
- sek-**: Sekmek, tek veya iki ayak üzerinde sıçrayarak ilerlemek.
s.-er 22/7
- sekran** (Ar. sekrān): Sarhoş.
s.+ım 88/17
- sekzen**: Seksen, sayı adı. 6/7
- selam** (Ar. selām): Esenleme, merhaba, iyilik dileklerinde bulunma. 10/3, 46/11, 54/9
- sêl** (Ar. seyl): Sel, taşkın su.
s.+e 111/2
s.+ler 92/7
- selvî** (Far. serv): Selvi, servi. 60/11
s.+ye 38/8
- sen**: Teklik ikinci kişi zamiri. 7/9, 8/8, 8/10, 17/13, 19/4, 19/9, 25/6, 30/4, 33/10, 49/2, 49/5, 55/5, 56/8, 61/2, 64/5, 69/11, 72/5, 75/17, 83/5, 85/8, 87/13, 111/3, 111/9, 123/14
s.+de 4/3, 4/5, 18/4, 81/7, 81/9
s.+dedir 96/18
s.+den 54/7, 62/12, 125/17
s.+e 103/1
s.+î: Senin. 4/18
s.+î: Seni. 7/5, 11/611/9, 15/4, 20/6, 20/7, 28/8, 29/9, 34/5, 39/6, 43/7, 50/4, 64/4, 69/10, 76/3, 76/6, 79/5, 86/95, 87/15, 89/5, 89/5, 90/9, 105/11, 119/4, 119/6, 119/9, 126/8
s.+în 11/5, 38/2, 75/3, 89/7, 127/3, 127/7, 127/11
s.+îninle 47/8

- s.+sîn 64/12
- sene** (Ar.): Sene, yıl. 43/8
- sened** (Ar.): Senet, bir kimsenin yapmaya veya ödemeye borçlu olduğu şeyi göstermek için imzaladığı resmî kâğıt. 103/4
- senem** (Ar. şanem. ö. i.): 1. Put.
s.+de 127/7
beyt-ü senem: Puthane. 127/7
2. *mec.* Çok güzel kadın. 25/5, 47/2
- ser** (Far.): Baş, kafa.
ser tā ser: Baştan başa. 123/18
- serhoş** (Far.): Sarhoş. 5/16, 85/13
s.+a 38/4
s.+um 88/16
s.+am 9/7
- sermāye** (Far.): Sermaye, anapara, varlık.
s.+m 124/2
- ser-**: Sermek, halı, kilim, seccade vb. şeyler yaymak,
s.-mîş 7/2
- ses**: Seda, ün.
s.+î 45/3
- set** (Far. şad): Yüz, sayı adı.
set hezar: Yüz bin 43/5
- sev-**: Sevmek.
s.-dîğım 47/9
s.-dîği 16/5
s.-dîğine 63/5
s.-dîğimî 90/13
s.-dîm 15/4, 51/8, 69/10, 81/4
s.-dîmse 119/6
s.-dügüm 87/16
s.-elî 10/12, 15/4
s.-eller 20/6

s.-en 87/15
s.-enlerin 6/5
s.-erem 64/4
s.-erim 76/3
s.-ersin “seversen” 74/4
s.-gılım 64/3, 72/9
s.-gülüm 87/17
s.-ilmez 34/9
s.-işelim 74/9
s.-meseydım 65/5
s.-meye 76/7

sevda (Ar. sevdā): Güçlü sevgi, aşk. 35/8, 60/13, 83/4

s.+lı 38/3
s.+lım 34/3
s.+sı 32/6
s.+ya 75/7

seyran (Ar. seyrān): Bakıp seyretme.

s.-ı “Urfā dursun seyranı”: Urfalıları bakıp dursun. 41/12

séyret-: Seyretmek, göz gezdirmek, gözlemek, bakmak

s.+tım 86/14

seyyād (Ar. şayyād): Seyyat, avcı.

s.+ı 121/9

sıĝ-: Sıĝmak.

s.-dı 123/20
s.-mamışken 123/20

sıhhat (Ar. sıhḥāt): Sıhhat, sağlık, esenlik

s.+te 123/9

sıhma: Sıkma, *hık*. bir tür kapitone yelek veya ceket.

s.+mı 8/2

sırma: İnce gümüş tel.

s. 12/19, 75/8

s.+alı 21/3

sızı: Ruhsal acı, ıstırap. 15/5

sızla-: 1. Ağrımak. 61/11, 13/10, 108/1

s.-yanda “sızliyanda” 105/10

s.-yor “sızlıyor” 99/8

2. Yakınmak.

s.-sayne 8/6

sızlat-: Yakındırmak.

s.-ma 56/7

sİL-: Silmek, bir şeyin ıslaklığını gidererek kuru duruma getirmek. 34/4

s.-e sile 76/12

sila (Ar. şilā): Sıla, bir insanın doğup büyüdüğü, özlemini çektiği yer. 67/5

s.+da 14/9

sİle: Sile, ağızına kadar dolu, tam.

s.-lendī 111/8

simsār (Ar. simsār): Simsar, komisyoncu.

s.+e 123/29

sinama (Fr. cinéma): Sinema.

s.+nın 48/7

sine (Far. sīne): 1. Göğüs.

s.+m 52/3

s.+sinden 84/12

2. *mec.* Gönül, yürek.

s.+m 43/2

s.+mden 125/19

3. *mec.* Bağır, iç.

s.+mde 58/3, 123/27

s.+mī 19/6

siyah (Far. siyāh): Kara, renk adı. 59/3, 75/14, 103/10, 124/7

s.+ım 123/4

siye: Sana, sen zamirinin yönelme durumu. 4/8, 4/10, 4/24, 16/7, 16/10

siyenc: Siyeç, bağ, bahçe ve tarla kenarlarına çekilen çalılardan oluşan çit.

s.+î 80/3

sız: Siz, çokluk II. şahıs zamiri.

s. 14/5

s.+ın 3/6, 72/4

s.+lere 28/5

s.+lerî 114/17

soğ-: Sokmak, içine veya arasına girmesini sağlamak. 68/7

soğ-: Sokmak, böcek zehirli hayvan iğnesini batırmak.

s.-ar 123/32

sol: Sol, taraf bildiren sözcük. 77/13

sol-: 1. Solmak, rengini yitirmek, rengi uçmak.

s.-dım 26/7

s.-dıran 59/9

s.-dırır 2/7

s.-dürdün 50/9

2. Tazeliğini, diriliğini yitirmek.

s.-iyorum 92/16

son: Son, nihayet.

s.-ı 6/5, 61/9

s.-ra 123/28

sor-: Sormak, sual etmek, bilgi istemek

s.-a 125/3

s.-aydım 90/13

s.-dım 18/10, 60/3

soy: Sülale, bir atadan gelen insanların oluşturduğu topluluk.

s.+a 3/6, 54/3

soyra: Sonra. 64/12

söle-: Söylemek, demek, anlatmak.

s.-rem 4/10, 4/24

s.-yîn 78/5, 78/12

söyle-: 1. Söylemek, demek, anlatmak. 126/7

s.-dīm 68/4, 34/3

s.-me 123/30

s.-menem 91/30

s.-nīr 12/3

s.-r 92/5, 95/16

s-rem 16/10

s.-rsem 92/8

s.-sīn 89/9

s.-yīn 100/13, 101/2, 101/6

2. Şarkı, türkü vb. okumak

s.-r 3/5

söz: Bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, laf, kelam.

s.+ū 59/14

s.+ünde 57/20

su: Su. 77/3

s-ya 33/1, 54/21, 38/14, 73/9

s-yın 63/3

s.-sız 9/14, 30/6

sura: Sıra. Ardı, arkası, önü ve yanı kelimelerinden sonra gelerek tamlamalar kuran ve “ardından, arkasından, önünden, yanından, beraberinde” anlamlarında kullanılan bir sözcük. 86/21

susam (Far. sūsen): Süsengillerden, güzel görünüşlü ve kokulu bir süs bitkisi.

s.+î “susama benzer, onun gibi” 24/6

sūrete (Ar. şūretā): Sureta, görünüşte. 123/26

sūzān (Far.): Suzan, yanan, yanıcı. 126/7

Sülēymān (ö. i.): Hz. Süleyman. 127/15

S.+lar 2/6

sūmbūl (Far. sūnbūl): 1. Sümbül, çiçekleri kuvetli kokulu, türlü renkli olan bir süs bitkisi. 17/3, 103/6

2. *mec.* Güzellerin saçı. 127/4

sūr-: 1. Sürmek, dokundurmak, değdirmek. merhem vb. maddeyi yaymak.

s.+e gelse 125/11

2. Göndermek, kovmak.

s.-elî 55/12

3. Pulluk veya sabanla topraşı işlemek.

s.+seler 47/2

4. Herhangi bir durum içinde bulunmak, o durumu devam ettirmek.

s.-emenem “ben sefa süremenem” 55/11

s.-medîm “sürmedim sefanı” 29/9

sürî: 1. Sürü. *mec.* İnsan topluluğu.

s.+sî “gêştî kızlar sürîsî” 68/11

s.+sînden 68/12

2. Evcil hayvan topluluğu.

s.+nen “süriyenen” 104/5

sürme: Kirpik diplerine sürülen siyah boya.

s.+lî 7/13, 71/12

s.+lîm 34/6

süvarî (Far. suvārî): Süvari, atlı asker. 39/11

süz-: 1. Süzmek, bir sıvıyı içindeki katı maddelerden ayırmak.

s.+me 5/8

2. Göz baygın ve anlamlı bakmak

s.-ûlsûn 21/11

Ş

şad (Far. şād): Sevinçli, neşeli, mutlu. 118/10, 121/6, 126/4, 126/11

şâh (Far. şâh): Hükümdar. 124/9

ş.+ım 126/6

Şah Budağ: ?. Özbek hanı Ebü'l-Hayr'ın oğlu Şah Budak kastedilmiş olabilir.

Ş.+ın 32/5

şakı-: Şakımak, ötücü kuşlar ezgili ses çıkarmak

ş.-r 96/7

şal (Far. şāl): Genellikle hindistanda dokunan değerli bir yün kumaş.

ş. 46/4

şalvar (Far. şelvār): Belden başlayan, paçaları ayak bileklerine kadar inen, ağı çok bol geniş bir üst giysisi

ş.+ı 6/3

ş.+ıma 101/3

şām (Far. şām): Akşam. 125/14

şan (Ar. şān): Ün, şöhret.

ş.+iya 1/7, 43/14

şarkı (Ar. şarkī): Ezgi, müzik parçası.

ş. 3/5, 94/20

şaşır-: Şaşırmak, ne yapmak gerektiğini bilememek.

ş.+ır 29/18

ş.+mış 91/11

şāyeste (Far.): Uygun, yakışır.

ş.+sīyem 125/8

şebab (Far. şebāb): Gençlik, tazelik, civanlık. 49/10

şebistān (Far.): Gece ibadetine mahsus oda. 127/3

şehir (Far. şehir): Kent, site.

ş.+ler 44/3

şehs (Ar. şahş): Şahıs, kişi, kimse.

ş.+e 123/31

şeker (Far.): Şeker, tatlı. 49/3, 49/5, 87/7

şem^c (Ar.): Mum.

şem^c -i şebistān: Gece ibadetine mahsus odada yanan mum. 127/3

ş.+ı 122/3

şemama (Ar. şemāme): Güzel kokulu bir tür küçük kavun. *mec.* Kadın kız göğsü, meme. 21/16

şems (Ar.): Güneş. 124/7

şên: Şen, sevinçli, neşeli. 28/12

Şeyh-î Senʿān: Dört yüz müridi olan, aşkı uğruna hıristiyan olup dağda domuz güden, sonra dinine dönen bir şeyh. 127/7

şeyda (Far. şeydā): Aştan aklını kaybetmiş, deli, çılgın. 19/3

Şıh Maḥsut: Asıl adı Şeyh Mesʿud olan eren; onun Urfa yakınındaki tekkesi. Bu tekkenin bir zamanlar piknik yeri olan çevresi.

Ş.+ta 57/17

şingır: Yansılaiıcı bir sözcük. “mingır” sözcüğüyle birlikte kullanılmaktadır.

Şingır mingır: Düzenli bir biçimde çıkan çınlamalı bir sesin yansılanması.

3/4

şimdi: Şu anda. 6/11, 12/5, 12/7, 18/8, 75/6, 75/9, 74/13, 75/7, 123/21

şirîn (Far. şirīn): 1. Sevimli, hoş, cana yakın. 1/5, 44/3, 106/6

2. Rahat, huzur verici.

ş. Uyku 10/4

3. Hiçbir şeyle değışilmeyecek kadar kıymetli.

ş. can 13/4

şişe (Far. şişe): Şişe. 84/5

şivan (Far. şiven) Matem, yas. Feryat, figan, ağlaşma. 50/19

şivekâr (Far. şivekâr): İşveli, cilveli.

ş.+e 17/6

şu: Hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirten bir söz. 36/4, 37/7, 41/6, 41/8, 43/2, 43/15, 93/12

şuḥ (Far. şūḥ): Neşeli ve serbest (kadın).

ş.+un 127/9

şüşe (Far. şüşe): Şişe. 77/7

T

ta: 1. “da”, iki fiil arasında devamlılık bildiren bir sözcük, bağlaç. 98/11, 98/13

2. Dahi, bile. 49/8, 98/19

3. ... den beri 125/20

taḥ-: Takmak, geçirmek. 123/14

t.-masın 101/3

taħıl-: Takılmak, denge bozulacak biçimde ayağın bir yere dokunması, çarpması.

t.-dı 33/5

taħt (Far. taħt): 1. Hükümdarların oturduğu büyük, süslü kotuk.

t.+ında 56/15

2. *mec.* Hükümdarlık makamı.

t.+an 2/6

3. *h/k.* Üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan sedir. 52/3

taķ-: Takmak, geçirmek.

t.-tı 69/6

tāķat (Ar.): Güç, kuvvet, derman.

t. 125/18

taķķa: Taka, pencere. Eski yapılarda, iç mekanda bulunan kemerli niş.

t.+lı 27/2

talān: *h/k.* Yağma, çapul. 57/17

talān-: Yağmalanmak, yağma edilmek, darmadağın etmek.

t.-dı 18/4

tālib (Ar. tālib): Talip, isteyen, istekli. 127/10

tālib-ı feyz-ı muħabbet. Sevgi ilmini irfanını öğrenmek isteyen.

taliħ (Ar. tāliħ): Talih, kader, kısmet. 57/13

t.+ı 61/15

tambır (Ar. ṭānbūr): Tambur, müzik aleti.

t.+am 73/2

tāne (Far. dāne): Tohum, çekirdek. *mec.* benzersiz, benzeri bulunmayan.

t.+m 72/14

tāra-: Taramak, bir şeyin tellerini birbirinden ayırıp karışıklığını gidermek.

t.-ma 90/3, 91/4

taş: 1. Bilinen katı madde.

t.+a 82/2, 82/7

te: “de”. Temel fiilin oluş biçimini, önermenin nasıl oluştuğunu anlatan bir sözcük,

bağlaç. 123/26

tebib (Ar. ṭabīb): Tabip, hekim, doktor. 35/13, 107/6, 117/3

teḳdir (Ar. taḳdīr): Takdir, ezelde Allah'ın olmasını istediği şeyler. 125/20

tekke (Ar. tekye): Tarikattan olanların barındıkları, ibadet ve yaptıkları yer, dergâh.
127/11

tél (Fr. télégraphe): 1. Telgraf. 43/11

t.+în 43/10

2. İnsan saçını oluşturan ipçik. 90/5, 91/5

t.+ine 94/12

t.+lerīne 33/4

3. Türlü metallerden yapılmış (gelin teli gibi) çok ince ve uzun nesne.

t.+lī 31/6

temennā (Ar.): Dileme, dilek, istek.

t. kıl- 125/14

temkin (Ar. temkīn): Bir işin sonunu düşünerek ölçülü ve tedbirli davranma.

ehl-i temkin: tas. Sabırsızlık ve kararsızlığı terk edip huzur ve sükuna kavuşmuş kimse.

t.+em 121/4

ten (Far. ten): Beden, vücut.

t.+īmde 123/5

tene (< Far. dāne): 1. Tane. Tohum, çekirdek.

2. *mec.* yalnızca

t.+cīk 29/13

3. *mec.* benzersiz, eşi benzeri bulunmayan.

t.+dīr 103/5

tenha (Ar. tenhā): Issız.

t.+larda 95/7

ter: Derinin gözeneklerinden sızan sıvı. 77/13, 117/6

teḣīr (Ar.): Elde etme, ele geçirme. 127/14

teslim (Ar. teḣlīm): Dayanamayıp pes etme. 44/14, 82/8

tez (Far. tīz): Süratli bir şekilde. 57/4, 77/4

tiġ (Far. tīġ): Kılıç.

tıĝ-ı cevri: Eziyet kılıcı. 123/27

tiken: Diken, bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kabuĝu vb. b6l6mlerinde bulunan sert, ucu sivri ve batıcı çıkıntılardan her biri. 28/3, 69/9

tımın: *esk.* Tahıl miktarını belirlemede kullanılan, çeşitli birimlerde olan 6lek.
t.+ler 111/8

tışe (Far. tışe): Balta, nacak, keser, kazma, k6l6nk. 126/9

tışe-yı ĝem: Gam baltası. 126/9

tiv: T6y, kuşların g6vdelerini 6rten 6rt6n6n her biri.
t+.inden 41/7

top: 1. Kumaş, kâĝıt gibi şeylerin belli miktardaki baĝı. 44/7
2. Yuvarlak biçimde, toparlak. 38/10
4. G6lle atan b6y6k ateşli silah.
t.+lar 82/6

topıĝ: Topuk, ayaĝın yuvarlakça olan alt arka b6l6m6, 6ke.
t.+1 “topĝı” 71/10

topla-: Toplamak, bir araya getirmek, devşirmek. 8/10

topplıĝ: (bk. topıĝ).
t.+tan 63/9

topraĝ: Toprak (krş. topraĝ).
t.+a 69/15, 97/5
t.+1 39/3

topraĝ: Toprak (topraĝ). 123/15

t6be (Ar. tevbe): T6vbe, iřlediĝi g6nah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmama kararı.
t.+ler 14/4
t.+sı 14/4

t6beler t6besi: Bir kimsenin herhangi bir içten çok pişmam olarak tekrarlamama kararını kesinlikle aldıĝını anlatan bir s6z. 14/4

turuncı (Ar. turunc + Ar. i): Turuncu. Turunç rengi. 40/9

turunç (Far. turunc): Turungillerden, Akdeniz 6lkelerinde yetişen, kişin yapraĝını d6kmeyen bir aĝa, .bu aĝacın portakala benzeyen, suyu acımtırak meyvesi.

13/12

tut-: Tutmak, yakalamak. 73/12

t.-acağım 104/4

t.-tam 37/2

t.-aydı 53/5

t.-ıldı 124/7

t.-üb 125/15

tüfeng (Far. tüfeng): Tüfek, uzun namlulu ateşli silah.

t.+ım 14/7

tüken-: Tükenmek, bitmek, kalmamak.

t.+dı 64/8, 124/2

Türk: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan ola kimse.

86/11, 101/5

Türk uşakları: Türk çocukları, Türk evladı. 101/5

Türkmen: Türk soyundan olan bir halk, bu halktan olan kimse. 71/4

türkü: Türkü, Hece ölçüsüyle yazılmış, halk ezgiyle bestelenmiş şiir.

t.+sı 78/1

t.+sü 44/1, 82/1

tür: Çeşit, cins.

t.+lũ 123/7, 123/30

t.+lĩ 67/3

tütün: *h/k*. Duman.

t.+ ümdür 37/11

tüy: Tüy, hayvanların vücudunu örtrn örtünün her biri.

t.+ũ 15/3

U

u: (Far. u): “ve” bağlacı. 60/15

uc: Uç, genellikle uzun bir nesnenin son noktası.

u.+ũ 100/12

uç-: Uçmak, *mec.* Yok olmak, elden gitmek.

u.+tı 114/1

uğır: Ön.

u.+ına “uğırına” 124/10

ufak: Ufak, küçük. 123/13

uğçür: Uçkur, şalvarı bele bağlamak için bel kısmına geçirilen bağ. 101/3

ulı: Ulu, yüce. 38/6

un: Un.

u.+üdü 102/3

unüd-: Unutmak.

u.-ür 102/5

unüt-: Unutmak.

u-maniğ 114/17

ur-: Vurmak. 110/1

Urfa: Güneydoğu Anadolu’da bir il. 28/5, 65/10, 78/2, 82/8, 89/11

U.+da 56//10

U.+lı 7/8, 78/1

U.+lım 55/, 57/123, 88/21

U.+lıyam 65/2

U.+nın 41/6, 43/2, 43/15, 44/4, 82/1, 89/2, 78/10

U.+ydadır 110/4

U.+yı 65/17

usan-: Usanmak, bıkmak.

u.-dırdı 122/2

u.-maz 122/2

uş-: Uçmak.

u.-tı 72/3

u.-tũ 8/12

2. *mec.* Yok olmak, elden gitmek.

u.-tı 33/3,

uşak: Evlat, herhangi bir milletin veya bölgenin halkından olan erkek.

u.+ları 101/5

Türk uşakları. 101/5

- uy:** 1. Çeşitli duyguları anlatmak için kullanılan bir seslenme sözü. 4/6, 16/6, 25/2,
27/3, 29/3, 47/2, 50/6, 53/4, 78/6, 92/4, 98/6, 113/3
uy beni beni: Vah bana, yazık bana. 29/3
- uyağla-:** Uykulamak, oturduğu yerde hafif uykuya dalmak.
u.-r 100/3
- uyan-:** Uyanmak, uykudan kalkmak. 52/9, 76/16
u.-na 62/7
u.-asan 56/2
- uyat-:** Uykudan uyandırmak.
u.-tın 42/8
- uyhı:** Uyku. 6/9
u.-sız 9/15
- uyı-:**Uyumak.
u.-miş 6/8
- uykı:** Uyku.
u.+da 10/4
u.+dan 42/8
u.+sın 10/5
- uyŭ-:** Uyumak.
u. 76/16
u.-r 75/6
- uzağ:** Uzak (krş. uzağ, uzak).
u.+a 70/4
- uzağ:** Uzak (krş. uzağ, uzak). 13/8
u.+tan 55/7
u.+tır 34/6
- uzak:** Uzak (krş. uzağ, uzağ).
u.+tır 84/6
- uzın:** Uzun. 10/10, 20/8, 81/2, 114/2

Ü

ü (Far. ü): “ve” bağlacı. 36/13, 127/4, 125/19, 126/6, 126/11, 128/4

üç: Üç, sayı adı. 18/10, 25/14, 40/17, 42/4, 100/11

üçün: İçin, neden ve sonuç belirten bir sözcük. 56/11

‘Ümer (Ar. ö. i.): Ömer, erkek adı. 65/6

ümid (Ar.): Ümit, beklenti, umma. 127/8

‘ümr (Ar. ‘ömr): Ömür, hayat, yaşam.

‘ü.+‘üme 5/4

üreg: 1. Yürek, gönül.

ü.+im 39/4

2. Kalp.

ü.+imde 59/12

ü.+imī 24/8

ürek: Yürek, *mec.* cesaret.

y.+lī 51/11, 51/13

üskek: Yüksek. 71/3

üst: Üst, bir şeyin yukarı doğru olan yüzü.

ü.+inde 29/12

ü.+tine 67/2

ü.+üme 82/13

ü.+ümize 79/8

ü.+üne 82/11, 125/11

‘üşşak (Ar. ‘uşşāk): Âşıklar.

‘ü.+a 127/11

tekke-yī ‘üşşak: Âşıklar tekkesi. 127/11

üşü-: Üşüme, soğğun etkisini duymak.

ü.+düm 83/9

üz: Yüz, çehre.

ü.+e 63/9

ü.+üm 61/6

ü.+ün 60/16,

ü.+ünü 77/12

ü.+ünden 77/13

üzengi: Üzengi, eğerin iki yanında bulunan ve hayvana binilirken ayak basılan halka.

ü.+ye 18/9

üzüm: Üzüm, Asmanın salkım durumunda bulunan meyvesi. 114/7

ü.+ü 30/8

V

vâdi (Ar. vādī): *mec.* Konu, mevzu, alan.

vâdi-yî firket: Ayrıklık konusu. 125/3

vaḥ (Ar. vāh): Acıma duygusu belirten bir sözcük. 114/5, 116/5

vāh (Ar. vāh): İlenme, beddua. 125/19, 30/3

vaḥt (Ar. vaḥt): Vakıt, zaman, belirtilen zaman. 52/2

v.+ı 117/4

v.+ımda 56/17

v.+ında 56/14

vāʿiz (Ar. vāʿiz): Vaiz, dinî öğütlerde bulunan kimse. 123/29

vaḥt (Ar.): Vakıt, zaman, belirtilen zaman.

v.+ı 69/2

vaḥit (Ar. vaḥt): Vakıt, zaman. 19/8

vala (Far. vāle): İpekli baş örtüsü.

v.+lar 11/7, 17/16

vallah (Ar. vʾAllah): Vallahi, “Allah hakkı için”. 75/16, 95/10

v.+i 91/23

var: Mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı. 1/9, 5/15, 13/7, 25/6, 36/3, 36/5, 36/9, 36/13, 36/14, 49/2, 57/17, 57/20, 59/6, 65/18, 72/9, 84/3, 84/5, 93/16, 104/9, 112/1, 114/2, 121/2, 121/3, 121/5, 121/7, 121/9, 126/7

v.-dır 39/13

v. mı 16/2, 123/16

2. Elda bulunan mal mülk bütün sahip olunan şey

v.+ını 124/10

v.+lığa 25/10

v.+lığımdan 3/9

v.+lıhtır 36/3

var-: 1. Varmak, ulaşmak, erişmek.

v.-dı 104/15

2. Gelmek.

v. 104/12

v.-madın 50/2

3. Gitmek.

v.-aydım 11/3

v.-dım 29/16

v.-ıp 123/21

vasf (Ar. vaşf): Vasıf, nitelik.

v.+ın 17/4

vasl (Ar. vaşl): Kavuşma. 124/3

vatan (Ar. vaṭan): Yurt.

v.+da 115/1

vay: Yazık! acınacak durumda bulunma halini bildiren bir söz. 9/7, 16/3, 24/3, 28/2, 34/3, 37/3, 43/2, 44/2, 45/10, 54/6, 54/10, 60/3, 68/3, 69/4, 72/6, 86/12, 118/5

vaz (Far. vāz): Bırkma, terk.

v.+gêç-medī 118/4

v.+geç-ersin 32/9, 100/9

vekt (Ar. vaqt): Vakıt, zaman.

v.+ıdır 125/6

vefa (Ar. vefā'): Sevgiyi sürdürme, sevgi bağlılığı.

v.+sız 33/13, 56/13

v.+lara 112/4

velvele (Ar.): Telaş, heyecan. 46/7

ver-: Vermek, bağışlamak. 90/5, 91/5

v.-dī 125/16

v.-diler 30/2, 79/4
v.-dīm 25/15, 29/4
v.-ende 15/6, 15/7, 15/9
v.-eyīm 1/9
v.-īn 7/6, 100/13
v.-īr 49/7, 123/28
v.-me 102/4
v.-mediler 73/4
v.-mediy 55/17
v.-mem 28/8, 34/5
v.-meye 125/16
v.-mezler 55/4
v.-miyor 63/5, 64/12, 65/4
v.-sīn 77/8

vêran (Far. vîrān): Viran, yıkık, harap, kötü durumda (krş. viran). 72/3

vêranı (Far. vîrāne): Virane, yıkılmış, harabolmuş. 41/5, 41/10

v.+dır 41/10

verem (Ar. verem): Bulaşıcı bir hastalık olan tüberküloz.

v.+i 125/6

veş (Far. veş): “gibi” manası veren bir benzetme edatı. 127/3

vezir (Ar. vezîr): Vezir, Osmanlılar’da bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerde

bulunan ve paşa unvanını taşıyan kimse. 27/4, 124/9

viċdān (Ar. vicdān): Vicdan, insanın içindeki iyi ve kötüyü ayırdeden duygu. 119/

viran (Far. vîrān): Viran, yıkık, harap, kötü durumda (krş. vêran).

v.+a 78/3

vir-: Vermek, bağışlamak.

v.-emem 83/7

visāl (Ar. vişāl): Kavuşma, sevgiliye kavuşma.

visāl-ı ‘iyd-i eṭha: Kurban bayramına kavuşma. 127/8

vur-: 1. Vurmak, eli veya elde tutulan bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

v.-a 86/5

- v.-an 44/15
v.-dılar 30/3, 48/6
2. Yaralamak.
v.-ıldım 13/10
3. Öldürmek.
v.-dım 25/2
v.-dular 84/10
v.-ıldı 78/12
v.-ıldım 42/13
v.-ılmaz 34/8
v.-ma 27/5
v.-mişlar 44/4
v.-ün 101/5
4. Dövmek.
v.-ırlar 24/12
5. Eklenmek.
v.-dım 1/13
6. Çok etkilemek.
v.-du 110/8
v.-sa 114/11
7. Merhem, ilaç vb. sürmek, basmak, koymak, uygulamak.
v.-a “merhem vura mi? 125/4
8. Pranga, zincir, kilit vb. takmak, koymak.
v.-ülür 79/7
v.-ur 94/5
9. Saplamak.
v.-ma 83/13
10. Dokunmak.
v.-mayın 94/3

vurğın: Vurgun, *mec.* sevdalı, âşık, tutkun.

v.+am 4/8, 4/22, 16/7

v.+ım 75/16

v.+ıyam 61/12

vuşl (Ar. vaşl): Kavuşma, birleşme.

v.+a 125/14

vuşlāt (Ar. vuşlāt): Ulaşma, kavuşma. 128/11

v.+a 125/9

vücūd (Ar. vücūd): Vücut, beden, gövde.

v.+ım 123/9

Y

ya (Ar. yā): “Ey, hey” anlamında bir seslenme sözü, ünlem. 27/2, 125/17

Ya hezret-ı ālem penāh: Ey bütün insanların sığındığı efendim. 125/17

ya (Far. yā): Bir düşüncenin karşıtı düşünülürken kullanılan bir söz, bağlaç. 125/16

ya... ya... : Seçeneği, çeşitliliği veya tercihi belirtirken tekrar edilen bir söz, bağlaç.

“ya benden geç ya ondan” 76/5, 100/9, 104/2

yad: Yabancı. 34/5, 57/20

y.+lar 29/11

yadē: *hlk.* Anneden imdat, yardım isterken kullanılan bir seslenme sözcüğü. 24/2

yağ: Yağ, bilinen bitkisel veya hayvansal madde. 91/18

yağ-: Yağmak; yağmur, kar, dolu gökten düşmek.

y.-miş 54/11, 103/2

yağlıg: Mendil, çevre. *esk.* Yağlı elleri ve ağızları silmek için sofrada herkesin yanında bulundurulmuş, çok defa işlemeli bez.

y.+inan 31/6

yağma (Far. yağmā): Yağma, çapul, karşılıksız dağıtma. 124/10

yağ-: 1. Yakmak, ateşle yok etmek.

y.-tı 68/13

2. Acıtmak.

y.-ar 32/3, 32/4

- y.-ıpsan 58/8
- yaḥā:** Yaka, giysilerin boyna gelen bölümü.
y.+m 4/12
- yaḥın:** Yakın, az bir uzaklıkta.
y. 46/12
- yaḥ-:** Yakmak, derinden üzme; yıkıma, zarara uğratmak.
y.- ar 89/4
- yaḥa:** Yaka, giysilerin boyna gelen bölümü.
y.+ndır 104/4
- yalan:** Gerçeğe aykırı olarak söylenen söz.
y. 57/20
y.+cısan 91/23, 91/24
- yaldad-:** Aldatmak, yanıltmak.
y.-ır 1/15
- yalēli *h/k*:** Çeşitli duygu ve heyecanı belirtmek üzere kullanılan, şarkı ve türkülerde terennüm olarak yer alan bir seslenme sözü. 17/7
- yalınız:** Yalnız, tek başına. 74/5
- yalvar-:** Yalvarmak, birinden ısrarla, kendine acındıracak sözlerle, saygılı bir biçimde bir şey istemek.
y.-ayım 62/8
y.-dım 33/7
y.-ırım 125/15
- yaman:** Kötü, endişe verici. 3/10, 9/6, 12/5, 15/3, 33/6, 89/12, 115/3
- yan:** Yön, taraf, cihet. 64/5, 100/11
y.+a 64/5, 100/11
y. yana: birbirinin yanında, birlikte. 64/5, 100/11
y.-dan 76/2
y.+ı 6/3, 65/10, 100/11
y.+ım 105/1, 105/4
y.+ıma 4/9, 4/23, 16/8, 21/4, 90/8
2. Ötürü, dolayı.

y.+a 62/3

yan-: 1. Yanmak, ateş durumuna geçmek, tutuşmak.

y.-ar 64/12

2. Sızlanmak, şikayet etmek.

y.-a 10/7, 26/8, 31/3, 57/3, 57/5,

y.-aram 62/6, 72/6, 93/5, 110/10

y.-arım 10/9, 93/9

y.-asan 21/17

y.-asın 50/5

y.-ayım 128/3

y.-dı 39/4, 105/3, 122/3

y.-dım 6/4, 12/5, 21/17, 46/, 50/53

y.-dır 55/6

y.-dirdin 19/3, 94/7

y.-dırdı 17/10

y.-ıp 127/2

y.-iyor 89/3

y.-iyorum 92/15

y.-maz mı 122/3

y.-sın 126/2

yanag: Yanak (krş. yanağ).

y.+ı 51/7, 60//10, 88/5

y.+ida 5/15

y.+idan 91/31

yanağ: Yanak (krş. yanag).

y.+ların 74/17

y.+ta 59/8

yangınlı: *mec.* Tutkun, düşkün, âşık.

y. 91/17

yap-: 1. Yapmak, meydana getirmek.

y.-an 79/5

y.-ar 71/3

y.-ın 117/7

y.-mışam 64/7

2. İyileşmek, deva bulmak.

y.-ılmaz 24/8

yapracığ: Güzel ve minik yaprakçık.

y.+ı 38/14

yaprağ: Yaprak, çiçek yaprağı. 65/16

y.+a 69/13, 97/3

yar (Far. Yār): Sevgili, dost, tanıdık (krş. yār). 1/10, 5/9, 8/4, 9/12, 11/5, 11/6, 12/14, 13/3, 15/2, 16/14, 28/11, 29/3, 33/13, 34/9, 37/2, 37/8, 40/4, 40/9, 42/3, 51/5, 52/5, 56/13, 57/16, 58/2, 59/2, 59/10, 60/7, 62/7, 64/9, 67/5, 71/2, 72/8, 74/8, 74/14, 76/4, 76/17, 77/11, 81/4, 84/2, 85/2, 86/3, 86/15, 97/9, 100/5, 104/23, 120/4

y.+a 9/9, 29/2, 29/4, 46/11, 50/13, 52/3, 54/9, 60/14, 86/14, 89/9, 118/3

y.+dan 40/6, 50/18, 50/18, 62/3, 62/4, 73/10, 89/6, 90/19, 92/17

y.+dır 59/12

y.+e 17/5, 19/9

y.+ı (yükleme durumu) 42/11, 104/13

y.+ı (Teklik 3. şahıs iyelik ekli durumu) 9/16, 24/4

y.+ım (Teklik 1. şahıs iyelik ekli durumu) 10/4, 10/11, 51/11, 52/6, 57/19, 65/18, 116/6

y.+ım (Teklik 1i şahıs iyelik ekli, eksiz yükleme durumu) 61/4

y.+ıma 10/3

y.+ımın 29/11

y.+ın 26/4, 29/18, 84/12, 91/19, 112/3

y.+ından 19/4

yarım 99/2 yâr, her türlü sırrı açabilecek dost.

y.+rim 100/3

y.+imİN 89/13

y.+in 118/2

y.+inden 77/9

y.+nan (yar ilen) 29/4

y.+sız 30/7, 58/12

yār (Far. Yār): Sevgili, dost, tanıdık (krş. yar). 122/2, 127/5

yar-: Yarmak, derin yara açmak. 36/2, 104/20

y.-lar 11/8

yara: 1. Yara, vücutta oluşan derin kesik (krş. yāre). 54/6, 54/7

y.+landım 116/11

y.+lar 29/13, 105/10

y.+larım 99/8

y.+lı 37/4, 39/12, 56/4, 60/5, 90/15, 92/11

y.+lıyam 29/5, 90/20

y.+liyam 40/10

y.+m 13/10, 27/5, 35/12, 87/4, 108/, 116/121

y.+ma 90/6, 91/6, 117/2

y.+mı 117/3

y.+mın 117/4

y.+sı 48/8

y.+sızlar 108/3

2. *mec.* Dert, üzüntü, acı. 89/7

yarat-: Yaratmak. Allah, olmayan bir şeyi var etmek.

y.-miş 63/8

yāre: Yara, vücutta oluşan derin kesik (krş. yara).

y. 123/27

y.+lî 92/9

yāren (Far. yārān): Arkadaş, yakın, dost. 124/10

y.+de 124/3

yarı: Bir bütünü oluşturan iki eşit parçadan her biri. 104/16

y.+sı 96/11

y. ba yarr. Yarı yarıya. 40/3

yarım: Bütün bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri. 34/9

yarın: Bugünden sonra gelecek ilk gün. 104/3

yardız: Dere kenarlarında yetişen baharatlı bir ot, yabannanesi.

y.+lar 13/9

yarval-: Yalvarmak.

y.+dım 118/3

yas: Ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem.
22/9

yastık: Yastık, başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan küçük minder
(krş. yastığ, yastıh). 80/7, 85/7

yastığ: Yastık (krş. yastıh, yastık).

y.+a 115/4

y.+ı 41/7

yastıh: Yastık (krş. yastığ, yastık). 1/7

yaş: Islak, nemli. 47/6

yaşa!: Hoşnutluk, sevinç vb. duyguları anlatmak için söylenen bir söz, yaşasın!
75/17, 82/5

y.+sın 82/8

yaş: Gözyaşı.

y.+ı 37/7

y.+ımı 125/13

y.+ını 34/4

yaş: Doğuştan beri geçen zaman, hayatın çeşitli evrelerinden her biri.

y.+ıma 48/6

y.+ına 17/18, 45/6

yatağ: Yatak, bir şeyin çok bulunduğu yer.

y.+ı 80/4, 80/5

yat-: Yatmak, uyumak.

y.-an 67/7

y.-ışı 12/14, 16/14

y.-ma 74/5

y.madım 116/11

y.-masın 101/2

y.-maz 19/11

y.-miş 6/8

y.-sam 114/12

yavaş: Hızlı olmayarak. 4/16, 47/7

yaver (Far. yāver): Yardımcı. 61/15

yavrû: 1.Yavru, yeni doğmuş hayvan veya insan.

y.+ları 93/11

y.+sü 93/16

y.+sunu 89/12, 93/4

y.+larım 117/8

2. argo. Güzel, alımlı, genç kız. Sevecen bir biçimde söylenen bir seslenme sözü.

y.+m 75/13

yay: Keman, kemane vb. çalgıları çalmada kullanılan araç. 94/19

yayıl-: At, koyun inek vb. otlamak.

y.-an 29/10

yayla: Üzerinde düzlüklerin bulunduğu, deniz yüzeyinden oldukça yüksek yeryüzü parçası. 44/2

y.+lar 44/2

y.+sına 71/5

yaz: Dört mevsimden en sıcak olanı. 54/12

y.+ın (teklik 2. şahıs iyelik ekli) 38/2

y.+ın (zf. Yaz mevsiminde) 38/15

yaz-: Yazmak, yazı ile anlatmak, yazıya dökmek.

y.-dıldım 75/4

yazı: Tanrı'nın isteği ezeli takdir, yazgı, alın yazısı,

y.+lanlar 2/3

yazığ: Yazık, herkesi üzebilecek şey. 5/4, 45/6, 46/8

yazma: Yemeni, başörtü vb. şeyler yapmakta kullanılan, üstüne boya ve fırça ile veya tahta kalıplarla desen yapılmış bez.

y.+sı 59/6

yê-: Yemek yeme, karın doyurma işi.

y.+sınler 87/7, 87/8

yèddî: Yedi, sayı adı. 10/12, 114/12

yêl-: Yelmek, esip dalgalanmak.

y.+e 76/9

yêle yêle: Esip dalgalanarak. 76/9

yeleg: Yelek, ceket altına giyilen kolsuz ve kısa giysi.

y.+î 23/7

yèmenî: Yemeni, *h/k*. Bir tür hafif ve kaba ayakkabı. 64/2

yèmîn (Ar. yemîn): Ant.

y.+î 7/9

yèngî: Yeni, bir olguya henüz başlayan (kri. yenî). 23/5

yenî: 1. Yeni, bir olguya henüz başlayan (krş. yengî). 86/16

2. Henüz. 95/12

yêr: 1. Yer, ortam.

y.+de 57/7, 57/8, 114/12

2. Bulunulan, yaşanılan mahal.

y.+de 57/10

y.+den 76/4

y.+lerde 72/9, 76/8

3. Gezinilen, ayakla basılan taban, zemin.

y.+de 105/2

y.+în 54/4

y.+nen 55/16

4. Bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan,

y.+î 47/2, 47/6

y.+îne 47/3

5. Bir cismin belirli noktası.

y.+inden 123/19

yêrî-: Yürümek, adım atarak ilerlemek, gitmek. 31/5, 47/7, 82/9, 113/5

yêsîr (Far. esîr): Esir, köle. *mec.* Bir kimseye körü körüne bağlı olan kimse. 86/8

yêşîl: Yeşil, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk. 3/2, 38/15, 41/6

yêt-: Yetmek, değmek, koymak.

y.-ende 115/4

yéter: *ünl.* Yetişir!, yeterli, kâfi.

y. 33/7, 33/10, 56/6, 56/7, 83/13, 108/7, 126/6

yétim (Ar. yetīm): Yetim, babası ölmüş olan (çocuk), babasız. 65/8, 110/11

yıh-: 1. Yük indirmek.

y.-miş 44/11

2. Bir yana eğmek.

y.-tı 34/3

yık-: Yıkmaq, harabetmek.

y.-ık 123/21

yıkıl-: 1. Yıkılmak, herhangi bir sebeple çökmek, bina göçmek.

y.+ır mı 48/7

y.-sın 126/9

2. *mec.* Üzüntüden perişan olmak, yataklara düşmek, mahvolmak,

y.-mazdım 99/4, 116/8

yıl: 365 günlük zaman. 114/12, 114/16, 123/12

y.+dır 10/12

y.+ından 94/14

y.+lar 119/8

yırla-: Şarkı, türkü söylemek.

y.-ram 62/13

y.-yacağ 55/9

yırtıh: Yırtık, yırtılmış olan. 4/12

yıdır-: Yedirmek, yemesini sağlamak, beslemek, karnını doyurmak.

y.-rem 49/3

Yîmen: Yemen, Arap Yarımadası'nda bir ülke.

Y.+den 24/2

yi-: Yeme işi, karın doyurmak.

y.-yen 81/11

yî-: (bk. yi-)

y.-mezler 20/6

yine: Yeniden, bir daha, tekrar, gene. 119/13

yirmî: Yirmi, sayı adı.

y.+sîne 96/12

yoh: Yok, bulunmayan mevcut olmayan (krş. yok). 4/5, 68/12, 107/6, 121/5,

y.+sıllıh 2/5

y.+tır 36/8, 48/10, 59/15, 89/9

yok: Yok, bulunmayan mevcut olmayan (krş. yoh). 81/10, 119/13, 123/30, 127/4

y.+tür 84/8

yoğurt: Yoğurt.

y. 28/9

yol: 1. Geçişe uygun yer. 44/5, 91/9

2. Geçişe izin. 7/6

3. Bir yerden bir yere gitmek için aşılan uzaklık. 84/6,

y.+a 85/5, 101/4

y.+cıdan 90/12

y.+çı 54/8

y.+da 104/13, 104/16

y.+dan 13/8

y.+iya 54/8

y.+lara 37/13

y.+larına 90/11

y.+u 91/11

y.+un 44/11

y.+una 88/23

yoldaş: Arkadaş, dost.

y. 31/18, 40/13

y.+ım 63/5

y.+ıyam 21/8

yonca: Hayvanlara yem olarak yedirilen çayır bitkilerinin genel adı. 16/3

yorul-: Yorulmak, yorgun duruma gelmek.

y.-dı 8/11

y.-lmaz 34/7

yosma: Şen, güzel, fettan genç kadın. 7/7

yön: Bir yere gitmek için izlenen yol.

y.+ümü 18/11

yu-: Yumak, yıkamak.

y.-dı 35/13

yuḥarı: Yukarı, Yukarıya doşru.

y. 29/3

yuḥı: Uyku (krş. yuḥü).

y.+dan 9/12

yuḥü: Uyku (krş. yuḥı).

y.+dan 62/7

Yūsuf: Hz. Yusuf, Hz. Yakub'un ođlu. 127/13, 126/9

yuva: Ev.

y.+sı 58/4

y.+yı 71/3

yüce: Yüksek. 12/12, 29/10, 30/6, 39/7, 117/7

y+dİR 16/12

yük: Taşınan eşyaların bütünü.

y.+ İn 44/11

y.+üm 102/3

yüreg: 1. Yürek. kalp (krş. yürek).

y.+İm 36/2, 84/2

y.+İm 96/5

y.+İme 99/7

2. Gönül.

y.+İ 11/8, 118/2

y.+İm 89/7

y.+İmİN 125/6

yürek: Yürek, kalp (krş. yüreg).

y.+ten 90/20

yüz: Çehre, surat.

y.+îmîn 125/11

y.+lũ 61/4

y.+ũme 25/8

y.+ũmũ 125/15

y.+ũn 1/2

y.+ũnũ 128/4

yüzük: Yüzük, paramağa geçirilen halka. 21/9

Z

zahar (Ar. zāhīr): Zahir, anlaşılan, herhâlde. 58/11

zāhid (Ar.): Zahit, aşırı sofu, kaba sofu. 127/6, 127/12

z.+î 123/26

zalım (Ar. zālīm): Zalim, zulmeden, haksızlık eden. 13/3, 27/5, 70/5, 73/5, 93/15,

99/5, 107/11, 107/13, 116/9

z.+ın 50/4, 108/6

z.+lar 58/5

zalim (Ar. zālīm): Zulmeden, haksızlık eden (krş. zalım, zālīm). 89/4, 94/4, 116/10

zālīm (Ar.) Zulmeden, haksızlık eden (krş. zalım, zalim). 119/9

zaman (Ar. zemān): Zaman, vakit.

z.+dır 5/9

z.+ı 20/2

zamana (Ar. zemāne): Zamane, şimdiki zaman, çağ, devir. 1/15

zann (Ar. zann): Sanma, sezme.

z.-eder 26/2

z.-etme 123/26

zapt (Ar. zabṭ): Sıkı tutma.

z.-etmez 56/12

zar (Far. zār): Ağlama, feryat, inleme.

- z.+a 60/15
- zarı** (Far. zārī): İnleyen. 75/11
- zay** (Ar. zāyi‘): Zayi, kaybetme, yitme.
zaya git-: Yitip gitmek, boşa gitmek. 33/14
- zehir** (Far. zehr): Ağrı, öldürücü madde.
z.+lī 123/33
- zeħm** (Ar. zaħm): Yara.
z.+ ĩne 125/4
- zeman** (Ar. zemān): Zaman, vakit. 68/9
z.+ı 20/3, 20/8, 30/3
z.+ın 41/8
- zencır** (Far. zencır): Zincir. 40/18, 56/12
z.+e 94/5
- zenperestān** (Far. zenperstān): Kadına tapanlar.
z.+ın 127/6
- zerar** (Ar. zarar): Zarar, ziyan, eksik, kayıp. 58/13
- zevāl** (Ar. zevāl): Zeval, sona erme.
z.+e 119/2
- zevķ** (Ar.): Zevk.
z.+ı 123/22
- zevk-yāb** (Ar. zevķ+Far. yāb): Zevk bulan, lezzetini tadını alan. 126/3
- zil** (Far. zil): Birbirine çarparak ses çıkartmak için parmaklara takılan yuvarlak, metal nesne.
z.+ lerĩn 3/4
- zindān** (Far.): Tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer. 127/13
bend-i zindān: Zindana bağlı. 127/13
- zulmet** (Ar. zulmet): Karanlık.
z.+te 126/10
- zulum** (Ar. zulm): Zulüm, eziyet, haksızlık. 74/14
- zuvaķ** (Ar. zuķāķ): Sokak.

z.+ta 29/2

z.+tan 77/11

Züleyhâ: Mısır Favununun Hz.Yusuf'a âşık olan karısı. 127/12

zülġ (Far. zülġ): Saç, şakaklardan sarkan saç lülesi (krş. zülġ).

zülġ-î yâr: Sevgilinin saçı. 127/5

z.+ġn 59/3

z.+ġne 72/8

z.+ġnġ 69/5

z.+ġnden 117/6

z.+ġn 106/3

z.+ġne 94/21

zülġġ (Far. zülġġ): Saç, şakaklardan sarkan saç lülesi (krş. zülġ). 20/8, 25/5, 65//11

BEŞİNCİ BÖLÜM

METİNLER

1

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

DÖN BERİ DÖN BERİ YÜZÜN GÖREYİM

Dön berî dön berî yüzün göreyim

Yüzün görenlere kurban olayım

Gel gülüm gel ha gel gel

5 Gel şîrîn gel ha gel gel

Dî gel dî gel adiya kurban

Dî gel dî gel şaniya heyran

Dî gel dî gel keday ben alım

Bir amanatım var sana véreyim

10 Gîdem yar eglenem belkî de gelmeyem

Gel gülüm...

Evlerînin önî de paşa maqamı

Çıkmaz kelem ile vurdım rekkemî

Gel gülüm...

15 Zamana dilberî yaldadır adamı

Gîdem yar eglenem belkî gelmeyem

Gel gülüm...

2

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GELE GELE GELDİM BİR KARA DAŞA

Gele gele geldim bir kara daşa

Yazılanlar gelîr sağ olan başa aman efendim

Bizî hesret koydı kavım kardaşa

5 Bir ayrılığ bir yoğsıllığ bir ölüm aman efendim

Nice Süléymanlar tahtan éndirir
Nicesinñ gül benzinñ soldırır aman efendim
Nicesinñ dönmez éle gönderir
Bir ayrılığ bir yoğsıllığ bir ölüm aman efendim

3

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

‘ERABASI YEŞİL BOYA

‘Erabası yeşil boya
Saramadım da doya doya da bëllerin
Şingir mingir oynar da zillerin
5 Şarkı beste söyler de dillerin
Ben kurbanam sizin soya
Şingir mingir oynar da zillerin
Şarkı beste söyler de dillerin
Of aman
10 Hollarım yaman

4

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GİDEREM BEN DE BENDE

Giderem ben de bende
Bir ‘ehdim kaldı sende
Heyva gibi saraldım
5 Din iman yoğ mı sende
Uy niye hele hele niye
Uy niye hanım niye
Ben de vurğınam siye
Geceler gel yanıma
10 Derdim sölerem siye

Giderem burdan artıh
Baş açılı yaham yırtılı
Ben dedim gemesiz gidim
Gem gelir gemden artıh
15 Uy niye...

Giderem yavaş yavaş
Kondırma degdi daş
Hepi seni derdiden
Düşmana dedim kardaş
20 Uy niye ...

5

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

KARA SANDIĞ AÇAMADIM

Kara sandığı açamadım lo lo
Cehzimi seçemedim lo lo
Yazığı oldı genç ümrüme lo lo
5 Bir gözelen kaçamadım lo lo
Lolo sana kurban olsun lo lo
Bı can sana feda olsun lo lo

Ezme ilen süzme ilen
Yar bulamadım gezme ilen
10 Mezarımı kızlar kazsın
Altın saplı kazma ilen
Lolo siye...

Başidaki püşü müdür
Diyerbekir işi midir
15 Yanağida diş izi var
O da serhoş işi midir
Lolo siye...

6

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

PINARIN BAŞINDA BEN GÖRDÜM ONI

Pınarın başında ben gördüm onı

Mavidir şalvarı pembedir yanı

Yandım lê lê lê lê pembedir yanı

5 Gözel sevenlerin bu midir sonı

Geştî gençlik ‘ömrüm kırğa da dayandı

Yandım lê lê lê lê sekzene dayandı

Pınarın başında yatmış uyumış

Ela gözlerini uyhu da bürümüş

10 Yandım lê lê lê lê uyhu da bürümüş

Evvel küçücekti şimdî de böyümüş

Geştî gençlik ‘ömrüm

7

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

AĞAM SECCADESİN SERMİŞ ÇAYIRA

Ağam seccadesin sermiş çayıra

Paşam seccadesin sermiş çayıra

Qedir mevlam cümlemizi keyıra

5 Korharam ki seni benden ayıra

Yol verin yol verin dumanlı dağlar

Eşından ayrılan bir yosma ağlar

Ağam Eğinli mi Urfalı mısın

Sen bize gelmeye yemimli misin

10 Çeneqkel'esinden sen evli misin

Yol verin yol verin dumanlı dağlar

Elleri kınalı bir gelin ağlar

Gözleri sürmeli bir yosma ağlar

8

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BEN SİHMAMI AL İSTEREM

Ben sıhmamı al isterem

Ƙollarını dar isterem

El degmemiş yar isterem

5 Ağlasayne ‘arap kıızı

Sızlasayne ‘arap kıızı

‘Arap kıızı ‘arap kıızı

Sen allar gey ben kırmızı

Çıhalım dağlar başına

10 Sen gül topla ben nergizi

Bir daş attım çaya düştü

Çaydan çüt gögerçin uştü

Benim göynüm sana düştü

Ağlasayne...

9

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

ÇAYA ÈNER AĞALRIM

Çaya èner ağlarım

Gülü deste bağlarım

Esmer aman aman aman

5 Dilber aman aman aman

Çoğ içmişem halım yaman

Ben serhoşam kafam duman vay

Birñ öz canım için

Birñ yara bağlarım

10 Ağam da gëtti gelmedi

Paşam da gëtti gelmedi

Yar yuħıdan oyanmadı

Seħer oldu da gelmedi

Çaya endim çay susuz

15 Maħmur gözler uyħısız

Ellerın yarı da gelmiş

Hanı bızım oğırsız

10

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GİDİN BULITLAR GİDİN

Gidin bulitlar gidin

Yarıma selam edin

Yarım şirin uykıda

5 Uykısın heram edin

Ben bir altın fenerim

Yana yana dönerim

Erbabına düşmedim

Hala ona yanarım

10 Uzun uzun çarşılar

Yarım beni çarşılar

Yeddı yıldır seveli

Henüz duydı komşılar

11

Okuyan: Fatma Sabırlı

ALAYDIM ELİN ELİME

Alaydım elin elime

Varaydım babay evine

Merħamet eyle halime

5 urbanın olam yar senin
 H yranın olam yar senin

Başına  rtm ş valalar
Y regim başı yaralar
orharam seni alalar

10 urbanın olam ...

12

Okuyan: Tenekeci Mahmut G zelg z

 RDEK ALHANIR G LLERDE

 rdek alhanır g llerde
İsmın s ylenir dillerde
almışam gurbet  llerde

5 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Dağlar başı duman olur şimdi
 Ben b rada oğ egledim
 ara aşlim bekler bekler şimdi
10 Ben b rada oğ egledim
 ara aşlim bekler ağlar şimdi

Y ce dağlar y ce y ce olur
G ndiz gider hemen gece olur
Yar yatışı nice nice olur

15 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Aman şimdi yandım yaman şimdi
 Dağlar başı duman olur şimdi
 Ben b rada oğ eglendim
 Sırma saşlim bekler bekler şimdi

13

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

ÇAY İÇİNDE ADALAR

Çay içinde adalar

Saği doldır badeler yar yar zalım yar

Şirin canıma gelsin

5 Sana gelen kedalar sana gelen belalar

Hele yar yar zalım yar

Ayrılığ var ölüm var

Uzağ yoldan dönüm var

Çay içinde yarpızlar

10 Vurıldım yaram sızlar

Bézenmiş toya gider

Turunç memeli kızlar

Çay içinde eşme çoğ

Tebip yaram deşme çoğ

15 Ben dedim sen olasın

Bana göre aşna çoğ

14

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BEN DE GÉTTİM BİR GÉYİĞİN AVUNA

Ben de géttim bir géyiđin avuna

Géyik çekti beni de gendi damına

Töbeler töbesi de géyiđ avına

5 Sız gidin arkadaşlar kaldım kayada

Aman aman çöllerde

Tüfengim kayada asılı kaldı

Elblisem buğcada basılı kaldı

10 Nişanlım silada küsüli aldı
Siz gıdın...

15

Okuyan: Fatma Sabırlı

BAÇIYA UZI GİRDİ

Baçıya uzı gırdı yar yar aman yar aman
Tüyü kırmızı gırdı aman aman alım yaman
Seni sevdım seveli yar yar aman yar aman
5 elbıme sızı gırdı aman aman alım yaman

Baça bar vèrende gel
eyva nar vèrende gel
este düştım gelmedın
Barı can vèrende gel

16

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BAİY BAIMCA VAR MI

Baiy baımca var mı
Baıda yonca var mı vay benim aam vay
Aa paşanın ızı
5 Sevdıı bence var mı vay benim aam vay
Uy niye hele hele niye
Ben de vurgınam siye
Gèceler gel yanıma
Her aşam gel yanıma
10 Dırdım söylerem siye

Bu gece ne gecedir
Kıprık aştan yücedir

Kıprık kurbani olım

Yar yatışı niceğir

17

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

NE ÇEMEN NE SAYE-Yİ GÜL

Ne çemen ne saye-yi gül

Ne bahar ne buy-ı sümbül

Bana vasfin étme bülbül

5 Ben esirem kâkül-ı yare

Can kurbani o şivekâre

Yaléli bir daha yaléli

Yaléli on daha yaléli

El etti kıandırdi beni

10 Aman kıız yandırdi beni

Gel benim kâkülü kemendim

Boyi boyıma menendim

Sen benim ağam efendim

Sen benim gülüm efendim

15 Ben esirem...

Valalar örtmiş başına

Hıdatlar çekmiş kaşına

Henüz girmiş on yaşına

Ben esirem...

18

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BULANDI GÖZLER BULANDI

Bulandı gözler bulandı

Endi deryayı dolandı

Sende çoğ mallar talandı

5 Kadısız müftüsüz dağlar
Dağlar eman eman
Çöller eman eman

Üzengİye bastım durdım
10 Üç gözelden heber sordım
Yönümü dergâha döndüm
Bahtım dağlar kara bağlar
Eşİnden ayrılan ağlar
Dağlar...

19

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

DEM BE DEM GÜLŞENDE ÉYLERŞİN NİDA

Dem be dem gülşende éylersİN nida
Yandırdın dernüm bülbül-ü şeyda
Sen de mİ olmışsın yarından cüda
5 Bülbül seherlerde niçİN ağlarsın
Bu ğerib sinemİ niçİN dağlarsın

Lebze-yİ celaldan kaldın beçare
Vaķit esrar olan demez eğyâre
Sen de mİ eşİksan cemal-ı yare
10 Bülbül...

Ħafız bülbül ğİbİ her seher yatmaz
Mest olup Ħaķ deyu ğeflete batmaz
Lebze-yİ celalİ ķelbİnden atmaz
Bülbül...

20

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

SARI ÇİÇEK MOR MENEVŞE ZAMANI

Sarı çiçek mor menevşe zamanı

Henüz geldi gözellerin zamanı

Çıhar balam koynündakî gümenî

- 5 Korhıma balam korhıma
 Senî yımezler içmezler seveller
 Seveller ohşallar senî

Evvel zeman uzun zülûf keseller

Merdivana ayağ ayağ basallar

- 10 Gözelleri çirkınlerden seçeller

 Korhıma balam...

21

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

HİŞHİŞİ HENÇER

Hışhışı hençer canıma lê lê

Sırmalı saçlar boynıma

Salın gel gır yanıma lê lê

- 5 Hep günahlariy boynıma

Ben bu halayın başıyam

İncilî kemer daşıyam

Gözeller yoldaşıyam

Kırmızı yüzük kaşıyam

- 10 Çağırın halay düzülsün

Mağmura gözler süzülsün

Gerdana altın düzülsün

Düşmanın bağı ezilsin

Başına gèymiş harmana

- 15 Naz ile gider hemama
Koynunda bir çüt şemama
Yandım yanasan ay kız

22

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

BÜLBÜLÜN GÖKSİ AL OLIR

Bülbülün göksı al olur
Gerdanda çüfte hal olur (aman)
Bülbül on bir ay lal olur

- 5 Gül açılmış gül-fama gel gel aman
Bu meclis-i ʿirfana gel gel aman

Bülbül daldan dala seker
Gözyaşını güle döker aman
Bülbül on bir ay yas çeker
Gül açılmış...

23

Okuyan: Fatma Sabırlı

GÜVEĞİ HAVASI

Getirñ Heḳḳoyı
Gèydırñ saḳoyı
Mübareg olsun aḡa küvre
5 Yengı de güvegı
Getirñ melegı
Gèydırñ yelegı
Mübareg olsun aḡa begım
Gelınden güvegı

24

Okuyan: Fatma Sabırlı

KEHVE YİMENDEN GELİR

Keşve Yimenden gelİR havar yadè

Bülbül çimenden gelİR vay vay

Yarı güzel olanlar havar yadè

5 Her gün hemamdan gelİR vay vay

Susami hanım canım susami vay

Bozılmış dambıramın düzenİ vay

Yapılmaz üregİMİ bozanı

Keşveyİ kaynadırlar havar yadè

10 Fincana damladırlar le le

SeşepsİZ ‘aşıkııarı havar yadè

Vurırlar ağıladırlar vay vay

Susami...

25

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GÖVERCİN VURDIM KAŞMAZ

GövercİN vurdım kaşmaz uy lo lo

Şanı göl olmuş aşmaz

Uy havar uy havar

5 Zülüş gerdanı şavar

Sen bize gelsey ne var

Ben bu derde düşelİ uy lo lo

Kimse yüzüme başmaz

Evler göştü Narlığa

10 GüvenmeyİN varlığa

Gün olur dervan döner

Başı düşer darlığa

Evler göç e göç oldu
İki derdim üç oldu
15 Dert verdim emek verdim
Emeklerim hiç oldu

26

Okuyan: Fatma Sabırlı

ÈL ZANNÈDER BEN DELİYEM

Èl zanneder ben deliyem
Dost bağının bülbülüyem
Ben o yarın meftunuyam
5 Gönül sabrèyle sabrèyle
Mevlamın miradı böyle
Gül idim sarardım soldım
Yana yana ben kül oldım
Dermansız derde düş oldım
10 Gönül sabrèyle...

27

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

‘ABDONIN MEZARI

Ya ‘Abdonın mezarı taqqalı camlı
Atımı getirin uy aney egerli gemli
‘Abdo dedikleri de vezir geyimli
5 Vurma zalım Mislim vurma yaram derindir
Yaram sağalırsa da aney Mövlam kerimdir of of

28

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

ÇADIR KURDIM DÜZLERE

Çadır kurdım düzlere èllere vay

Tiken oldım gözlere èllere vay

İşte ben gidiyorum èllere vay

5 Urfa kıalsın sizlere èllere vay

Èllere ağ gülüm gülüm èllere vay

Küçükken beslemişem

Seni vermem èllere èllere vay

Yoğirt kıoydım dolaba

10 Bögün başım kıalaba

Yar darılmış gıdıyor

Şen olası Helebe

Èllere...

29

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Çalan Özkan

DARACIK SOKAĞTA YARA KAVUŞTIM

Daracık zuvağta yara kıaviştım

Yar aşşığı ben yuğarı savıştım uy beni beni

Yara bir gül verdım yarnan barıştım

5 Atma bu daşları ben yaralıyam uy beni beni

Atma bu daşları ben yaralıyam

Èl 'elem al geymiş ben kıaralıyam uy beni beni

Beni beni ceylanım seni

Sürmedım sefanı neylere senı uy beni beni

10 Yüce dağ başında yayılan atlar

Yarımın kıoynına girmesın yadlar

- Mezarım üstünde bir keriş otlar
Bir tenecik bu dert yaralar beni
Beni beni ceçlenim seni
15 Sürmadım sefanı neçlerem seni
- Odasına vardım çehve bişirir
Kınalı barmahlar fincan döşürür
O yarın bahışı beni şaşırır
Atma bu daşları ben yaralıyam
20 Söleyin çehbaplar nasıl edeyim
Nazlı yardan ayrılmışam nere çideyim

30

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

ATIMA VÉRDİLER SARI SAMANI

- Atıma vérdiler sarı samanı
Vurdılar ağamı da çidiy çidiy övle zamanı vaç ölüm
Belimi sen büktün belimi
5 Salıvèr çolımı
- Yüce dağ başında laleler susız
Ana ben çeribem olamam yarsız
Yüce dağ başında çodım üzümü
Ana men çeribem bilmem özümü

31

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

KINA HAVASI

Geline gerek bir ana
Açliyalım yana yana
Kime deyim çanım ana

- 5 Yeri kızım yeri yeri sağlığınan
Elı tellı güllü güllü yağlığınan
- Geline gerek bir bacı
Açliyalım acı acı
Kıme deyim hatın bacı
- 10 Yeri bacım yeri yeri sağlığınan
Elı tellı güllü güllü yağlığınan
- Geline gerek bir baba
Açliyalım kaba kaba
Kıme deyim ağa baba
- 15 Yeri kızım yeri yeri sağlığınan
Elı tellı güllü güllü yağlığınan
- Geline gerek bir kardaş
Açliyalım yoldaş yoldaş
Kıme deyim ağa kardaş
- 20 Yeri bacım yeri yeri sağlığınan
Elı tellı güllü güllü yağlığınan

32

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

İKİ BACI DURMIŞ BACADAN BAĞAR

- İki bacı durmuş bacadan bağar le le
Gören aşıkların bağrını yağar
Gemzen cellad olmuş çoğ canlar yağar le le
- 5 Şah Budağın bağında bülbüller öter
O yarın sevdası beni mest eder
- Evimin önünden gelir geçersin
Çekme hençerini kanım saçarsın
Ne beni alırsın ne vaz geçersin

10 Şah Budağın bağında vurdılar beni
Yarin çevresine sardılar beni

33

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

ĞERİP BİR KUŞTI GÖYNİM

Ğerib bir kuştı göynim lo
Elimden uştı göynim
Saçının tellerine lo
5 Tağıldı düştü göynim
Aman aman halım yaman vay
Yalvardım sana yeter
Gel katıl cana yeter
Ben geçtim varlığımdan
10 Sen sağ ol bana yeter
Suya düştü gülümüz
Ötmiyor bülbülümüz
Bir vefasız yar için
Zaya gëtti ‘ömrümüz

34

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

‘ERAB ATI GİBİ SALLAR BAŞINI

‘Erab atı gibî sallar başını
Ne söyledim yıhtı kara kaçını hey hey sevdalım vay
Al mendilim sil gözünün yaşını
5 Vëmem seni yad  llere çöllere hey hey sevdalım hey
Kaşı göz  k pr kler  s rmel m hey hey sevdalım hey

‘Erab atı binme ilen yorılmaz
Altıpatlar ile bir genç vurılmaz
Yarım altın ile bir yar sevılmaz
10 Vermem seni yad  llere ...

35

Okuyan: Fatma Sabırlı

B LB LLER D G N  YLE R

B lb ller d g n  yler
Bilmem k  ne g n  yler
 ller ne d rse d s n
5 Felek b ldiğin  yler
B lb lem neva bilmem
Dertliyem deva bilmem
Bana bir sevda geldi
Başımdan savabilmem
10 Bu dağın dudı benden
G tmez ‘aşk odı benden
G rd  yaram sağalmaz
Tabib el yudı benden

36

Okuyan: Tenekeci Mahmut G zelg z

YAR Y REG M YAR

Yar y regim yar
G r k  neler var
Şu helk i inde erenler
5 Bize de g len var
Bu yol uzağtır
Menzil   oğtır

- Géçidî yohtır
Derin göller var
- 10 Gel pür me'asi
Olmağıl 'asi
İste helasi
'Aff ü gufran var
Lutf ü ihsan var

37

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

TUTAM YAR ELİNDEN TUTAM

- Tutam yar elinden tutam
Çıksam dağlara dağlara vay vay
Olam bir yaralı bülbül
- 5 Enem bağlara bağlara vay vay
- Birîn bilîr birîn bilmez
Şu gözümün yaşı dinmez
Yar ismîni desem olmaz
Düşer dillere dillere
- 10 Emrağ dër kî bu günümdür
'Erşa çıhan tütünümdür
Dosta gidecağ günümdür
Düşem yollara yollara

38

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

SENİN YAZIN KIŞA BENZER

- Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer

Çoğ içmiş serhoşa benzer
5 Duman eksilmeyen dağlar
A dağlar ulı dağlar
Eşinden ayrılan ağlar

Selviye benzer mēşesi
Del'olub 'aşka düşesi
10 Top top olmuş mēnevşesi
Burca burca қоһan dağlar
A dağlar...

Mor mēnevşe boyun egmiş
Yapracığı suya degmiş
15 Yazın yeşil kemha geymiş
Kışın sade geyen dağlar
A dağlar...

39

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

ORDÜMÜZ GĒTTİ MUŞA DAYANDI

Ordümüz gētti Muşa dayandı
Daşı toprağı қana boyandı
Bitlīsī gördüm üregim yandı
5 Ağlama anē belkī gelirem
Rūz-ı meşerde seni görürem

Ғessanқалası bir yüce қала
Etrafi anē dağlı kербela
Binbaşы gētti gelmedі ҳela
10 Ağlama anē...

Estere bindim oldım süvarı
Bir çavuş düşmüş mevzer yaralı

Bir anam vardır behtî qaralı

Ağlama ane...

40

Okuyanlar: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

QALANIN ARDINDA

Qalanın ardında ekeller darı

Ekeller biçeller yarı ba yarı

Yar bana göndermiş heyvanan narı

5 Qalmiya qalmiya ahım qalmiya
 Benî yardan eden miraz almiya

Qalanın ardında ekeller küncü

Ekeller biçeller bir avıc incî

Yar bana göndermiş heyva turıncı

10 Atma bu daşları ben yaraliyam
 Êl 'elem al geymiş ben qaraliyam

Qalanın ardında bir daş olaydım

Gelene gidene yoldaş olaydım

Bacısı gözele qardaş olaydım

15 Atma bu daşları ben yaraliyam
 Êl 'elem al geymiş ben qaraliyam

Qalanın ardında üç ağaç incîr

Elimde kelepçe boynümda zencîr

Zencîr sallandıhça qollarım incîr

20 Qalmiya qalmiya ahım qalmiya
 Benî yardan eden miraz almiya

41

Okuyan: Ahmet Yılmaztaş

İŞTE GELDİ ARPA BUĞDAY HARMANI

İşte geldi arpa da buğday harmanı civanım harmanı

Elimdedir kanlıların fermanı

 Koy desinler Halil Begim divanı

5 Ben ölürsem köşkler kalsın veranı

Yeşil olur şu Urfanın fıstığı

 Kuş tivinden Halil Begim yastığı

Nafiledir şu zamanın doslığı

Nafiledir şu dünyanın doslığı

10 Veranıdır veranı

 Koy desinler Halil Begim divanı

 Ben ölürsem Urfa dursün seyranı

42

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

HEYATLARI DEGİRMİ

Heyatları degirmî

Bu gelen yar degil mi

Sakıplarda üç güzel

5 Birî Eşref degil mi

 Aman Eşref canım Eşref

 Aman Eşref malım Eşref

 Uykıdan oyattın beni

 Kana boyattın beni

10 Heyatlarında durdım

Aradım yarı buldım

Ben Eşrefî görince
Gözlerine vurıldım
Aman Eşref...

43

Okuyan: Fatma Sabırlı

ŞU URFANIN KAPUSI

- Şu Urfanın kapusu vay sinem eller
Parlıyor minnarası
Vay gül vay gül gül izar
5 Derdim birken oldu set hezar
Ben bı canımdan olmuşam bazar vay
Seni kim aldı göze vay sinem eller
On beş sene mehpusu
Vay gül...
- 10 Çıktım telin başına
Tel çektim kardaşıma
Gel ağam gel gel paşam gel
Di gel di gel adiya kurban
Di gel di gel şaniya kurban
- 15 Şu Urfanın içinde
Neler geldi başıma
Gel ağam gel...

44

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

NEZİFİN TÜRKÜSÜ

Yaylalar içinde Erzurum yayla vay
Şehirler içinde anam şirindir Konya ne hoştır Konya
Nezifi vurmuşlar ağlasın Urfa vay

- 5 Ana düştüm ben bir ormana yol bellî degil yol bellî degil
Urfa meħpushanesinde gün bellî degil ay bellî degil
- Nezifin ħurcunda bir top alaca
Saraya getirdiler ane kanlı salaca
- 10 ‘Asıyı gönderin gêtsin ‘ilaca
Ane düştüm...
- Nezif yükün yıħmış yolun sağına
Atım işlemiyor Nemrüt Dağına
Heç insan teslim olur mı Deveçi kılına
- 15 Ana düştüm ben bir ormana yol bellî degil yol bellî degil
Beni vuran dostüm ane düşmanım degil düşmanım degil

45

Okuyan: Fatma Sabırlı

CABUR DAĞDAN KUŞ GELİYOR

- Cabur dağdan kuş geliyor
Mavzer sesi hoş geliyor
Bölük bölük giden ‘esker
- 5 Geri dönmüş boş geliyor
Yazığ oldu genç yaşına
Memedim aslan Memedim
Memedim civan Memedim
Dağlarda ceylan Memedim
- 10 Anam der Polat Memedim vay

46

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: Abdullah Balak

KARAKÖPRİ NARLIHTIR

Karaköprü narlıhtır le havar dile dile le le
Güzellik bir varlıhtır le yandım dile dile yar le le

Şal 'eba gëyinenler lê havar dîlê dîlê lê lê
5 Birbirîne layıhtır lê öldim dîlê dîlê lê yar lê lê

Dağlara lale düştî
Güle velvele düştî
Yazıg oldu bülbüle
Gül elden ele düştî

10 Kala altı mağara
Selam edin o yara
Ben dedim yahın olsun
Feleg attı iraga

47

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

ĤARMAN YERİ SÜRSELER

Ĥarman yerî sürseler uy Senem
Yerine gül ekseler esmer keday ben alım
Behtîlî kız başına oy Senem
5 Sevdîgına vërseler esmer keday ben alım
Ĥarman yerî yaş yerî
Yavaş yerî hoş yerî
Gel seninle kaçalım
Sevdîğim gëtme geri

48

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz
Çalan: Abdullah Balak

İKİ DAĞIN ARASINDA KALMIŞAM

İki dağın arasında kalmışam
Bülbil kimin daldan dala konmuşam oy

Ne gün gördüm ne de mıraz almışam
5 Ana benî bu zalımlar vurdılar oy
Vurdılar da genç yaşıma kıydılar oy
Yıkılır mı sinemanın binası
Sağalır mı genc Osmanın yarası
Sağalır mı igîd Osmanın yarası
10 Doğtora da gëttim yoğtır çarası
Ana benî bu zalımlar vurdılar
Vurdılar da genç yaşıma kıydılar oy

49

Okuyan: Fatma Sabırlı

EVLERİNDE VAR BADIYA

Evlerinde var badiya sen niye gelmessen
Şeker yidîrrem duduya sen niye gelmessen
Elînden gëttim kadınya sen niye gelmessen
5 Sen şeker oğlan 'ettar oğlan niye gelmessen
Evlerinde var bir 'erîş
'Eşkîn verîr kerîş kerîş
Azıcığ ta bennen konuş
Sen şeker oğlan 'ettar oğlan niye gelmessen
10 Sen şeker oğlan şebab oğlan niye gelmessen

50

Okuyan: Fatma Sabırlı

PINARA VARMADIN MI

Pınara varmadın mı
Gül koydım almadın mı
Senî zalımın kıızı
5 Hêç benî anmadın mı yandım yanasın gelîn

- Uy gelin gelin gelin
Öldürdün beni gelin
Bir domürcağ gül iken
Soldürdün beni gelin
10 Yandım yanasan gelin
- Güne düştüm güne düştüm
Kölgeden güne düştüm
Gidin deyin o yara
Dedigi güne düştüm
15 Uy gelin...
- Bahçalarda menevşe
Gün kalha kölge düşe
Beni yardan edenin
Evine şivan düşe yandım nanay gelin
20 Uy gelin...

51

Okuyan: Fatma sabırlı

KARA ÇADIRIN KIZI

- Çara çadırın kıızı
Fermanası kırmızı
Gâh geyer gâh sallanır
5 Hep kırar belimizi lê yar lê yar
- Çara çadır kıldandır
Yar yanağı güldendir
On iki konca sevdim
Her biri bir güldendir
- 10 Çadırı beş direkli
Yarım çattal üreki

El  d p çağırsam da
ıļmaz dem r  rekli

52

Okuyan: Fatma Sabırlı

SEŐER OLDI VAŐT OLDI

SeŐer oldu vaŐt oldu
Sinem yara taŐt oldu
5  t n b lb ller  t n
Yar gelecağ vaŐt oldu
SeŐer sebeŐt r yarım
Ėemzey քedeŐt r yarım
B lb ller fiğan  yler
Uyan sebeŐt r yarım

53

Okuyan: Fatma Sabırlı

ĖETTİM BAŐTİM EVLERİNİN ŐALINA

Ėettim baŐtım evlerinin Őalına
Mayil oldım bir gelinin diline
5 Uy aman bir gelin
Tutaydı elim elin
Saraydı ince belin
Ėettim baŐtım  Őiretin g ine
Ma'il oldım bir gelinin saına
Uy aman...
10 Kilisenin քapısı demir değil mi
Demiri eriden k m r değil mi
Uy aman...

54

Okuyan ve çalan: İbrahim Özkan

MARHAMAM DÜŞTÜ SUYA

Marhamam düştü suya

Héyranam gözel soya

Yerîn kulağı delik

5 Kõrhiyam 'alem duya

Vay benden yara benden

Oķ senden yara benden

Yolçı yoliya ķurban

Selam ét yara benden

10 Vay bahtım kara bahtım

ķar yağmış ķara bahtım

ķıř günlerim yaz oldu

Bitmedı ķara bahtım

Erimez ķara bahtım

55

Okuyan ve çalan: İbrahim Özkan

GELDİM GELİNLİK ÇAĞA

Geldim gelinlik çağa

Urfalım kaçah dağa

İstesey de vermezler

5 Sen çoban babam ağa

Çal çoban çal beni yandır

Uzahtan geç beni kandır

Dertli olanlar bilir

Yırlayacak zamandır

10 Saçımı öremenem

Ben sefa süremenem

Babam kövden süreli
Çobanı göremenem
Çal çoban...

- 15 Baba göziy kôr olsun
Adiy yernen bir olsun
Vermediy çoban dèye
Hıanay hıaraba olsun
Çal çoban...

56

Okuyan: Fatma Sabırlı

SEHERDEN UYANASAN

Seherden uyanasan
Benim kimin yanasan
Yaralı bülbül kimin

- 5 Daldan dala konasan
Ađlatma gülüm yèter
Sızlatma gülüm yèter
Bana çoğ çektirdiy sen
Çekmağ ölümden bëter

- 10 Urfada açtı bağlar
Bülbül gül üçün ağlar
Beni zencir zaptetmez
Vefasız bir yar bağlar

- Baharın bu vahtında
15 Bülbül öter tahtında
Neydi başıma gelen
Bu cahallığ vahtında

Okuyan: Fatma Sabırlı

ARDAŐ DALA ONARAM

- ardaŐ dala onaram
 Gl derdinden yanaram
 Gc buldım tz itirdim
 5 Hala ona yanaram
 Kim ne drse anaram
 Gller amaz har yrde
 Blbl ter her yrde
 Felek bizi ayırdı
 10 Her birimiz bir yrde
 almıŐam gerib elde
 Urfalım gem bitmedi
 TaliŐ kuŐım tmedi
 Eli gldrd felek
 15 Bizi razi etmedi
 Yar heyaldan gtmedi
 ŐiŐ MaŐsutta talan var
 Beni derde salan var
 Gel kama nazlı yarım
 20 Yad sznde yalan var

Okuyan: Fatma Sabırlı

DAĞIDIR YAR DAĞIDIR

Dağıdır yar dağıdır
 Sinemde yar dağıdır
 Başımda gem yuvası

5 Dağıtsa yar dağıdır
‘Aqlım baştan alıpsan
Beni derde salıpsan
‘Aşk odiyla yaşıpsan
Gel benim ela gözlüm

10 Güller açmış bahar göynüm
Bülbül olmuş zahar göynüm
Yarsız geçen bütün günler
Helbet ‘ömre zarar göynüm

59

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emiroğlu

YAR GÖZLERİN CÉYRANDIR

Yar gözlerin ceyrandır

Siyah zülfün ilandır

Ağ gerdana dolandır

5 Beni öldiren esmer
Başında yazması var
Bürnünde hızması var
Yanahta gemzesi var
Beni soldıran esmer

10 Yar kaşlari qaradır
Başıslari ‘eladır
Üregimde yadır
Beni soldıran esmer
Balağ déyer bü sözü

15 Dünyada yohtır gözü
Durmadañ çalar sazi
Beni güldüren esmer

60

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emiroğlu

BİR KIZ GÖRDÜM KARALI

Bir kız gördüm karalı

Sordım aslı Ruhalı vay lè lè

O günden lo böğüne

5 Baboş göynim yaralı

Fadile lè Fadile

Fadile yar Fadile

Derdiden düştüm dile

‘Aşkidan çektim çile lè Fado

10 Yanağı alma aldır

Endamı selvî daldır

Ne hesteyem ne sağam

Sevda mıdır ne haldır

Aparın benî yara

15 Düşmişem ah u zara

Çoy bir gün üzün görüm

Çeksınler benî dara

61

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emiroğlu

FELEK SEN NE FELEKSEN

Felek sen ne feleksen

Bağrım éttin elek sen

Aldın gül yüzlü yarım

5 Daha neme gereksen

Helbet üzüm gülecağ
Bülbül güle erecağ
Bu karanlık günlerin
Bir gün sonı gelecağ
10 Ağla gözlerim
Sızla gözlerim
Ben felek vurgınıyam
Ağlar gezerim

Herkes bahtıyar felek
15 Talihi yaver felek
Bizi bir gün görmeden
Ettin ihtiyar felek

62

Okuyan: Abdullah Balak

Çalanlar: Abdullah Balak, Mehmet Özbek, Lütfü Emiroğlu

DİVANAYAM DİVANA

Divanayam divana
Bu halım yardan yana
Beni yardan ayıran
5 Al kanına boyana
Çagırdım yana yana
Yar yuğudan uyana
Nice bir yalvarayım
Gendinden olmayana
10 Divanayam divana
Bu halım yardan yana
Ben senden ayrılalı
Yırlaram yana yana

63

Okuyan: Fatma Sabırlı

ËNDİM KUYIN DİBİNE

ËndİM kuyın dibİne aman ¼ardaşım
Bahtım suyun rengİne hanı yoldaşım
Analar kız besliyor aman ¼ardaşım
5 Vermiyor sevdiğİne hanı yoldaşım
Arpalar dize ¼eder
¼ağ gıdağ bize ¼eder
Mevlam güzel yaratmış
Toppihtan üze ¼eder

64

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

AYAGINA GËYMiŞ ¼ARA YËMENİ

Ayağına gëymiş ¼ara yëmeni
Sallanma sevgilim öldürdün beni
‘Alem düşman olsa severem seni
5 Sen bir yana ben bir yana yan yana
¼aşlar ¼ara gözler benzer cëylana
Derya kenarında bir ev yapmışam
Kerpıcim tükendİ naçar ¼almışam
O yar için çoğ cefalar çekmişem
10 Sen bir yana...
Derya kenarında ¼aynar ¼um idim
Fenerler içinde yanar mum idim
Evel Allah soyra sensin ümidim
Sen bir yana...

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Çalan: İbrahim Özkan

URFALİYAM EZELDEN

Urfalıyam ezelden

Göynüm geçmez gözelden

Göynümün gözi çıhsın

5 Sevmeseydım ezelden

Ağam olasan Ümer

Paşam olasan Ümer

Yetim kalasan Ümer

Esker olasan Ümer

10 Urfa bir yana düşer

Zülûf gerdana düşer

Bu nasıl baş bağlamak

Her gül bir yana düşer

Ağam olasan Ümer...

15 Urfa bir dağ içinde

Gülû yaprağ içinde

Urfayı Hâk sahlâsın

Bir yarım var içinde

Ağam olasan Ümer

20 Paşam olasan Ümer

Yetim kalasan Ümer

Benim olasan Ümer

66

Okuyan: Fatma Sabırlı

BEN BU DAĞIN AĞACIYAM

Ben bu dağın ağacıyam

Hem datlıyam hem acıyam

Ben Mevlamın mühtacıyam

5 Gel gör beni 'aşk nêyledi

Gel gör beni beni 'aşk nêyledi

Derde girftar êyledi

Beni bu dağda buldılar

Çolım çanadım kırdılar

10 Ğerib oldığım bildiler

Gel gör beni 'aşk nêyledi

Gel gör beni...

67

Okuyan: Fatma Sabırlı

İSFİHANI

Aç göksin üstine bir bağ dikeyim

Elvand elvand türlü çiçek ekeyim

Ben bu derdin hangî birin çekeyim

5 Ana derdi sila derdi yar derdi

Gülüm nenni nenni

Bêşikte yatan balam nenni

68

Okuyan: Nafi Budak

PORTAĞAL DİLİM DİLİM

Portağal dilim dilim

Gel otur benim gülüm vay

Ne dedim ne söyledim

5 Lal olsun benim dilim

Dola kolların boynıma

Soğ ellerin koynıma

Bir gece eyle beni

Her zaman eyle beni

10 Portağalın irisi

Geşti kızlar sürisi

Sürisinden fayda yoğ

Yahtı beni birisi

Dola kolların...

69

Okuyan: Nafi Budak

AĞŞAMIN VAĞTI GEÇTİ

Ağşamın vağtı geçti havar lèy

Bir güzel bağtı geçti

Öldim lèy diley lè diley lè diley vay

5 Zülfini kemend etmiş havar lèy

Boynıma tağtı geçti

Öldim lèy diley...

Arpa biştım gög iken

İçinde çağır tiken

10 Ben seni gızlı sevdım

Sen kız ben oğlan iken

aladan döndüm bağa
Gl sarılmış yapağa
Nazlısından ayrılan
15 Nasıl güder toprağa

70

Okuyan: Nafi Budak

KÖYÜN DEVELERİ ÇEKİLİR DAğA

Köyün develeri çekilir dağa
Annesi hatundur babasi ağa
Annem babam beni attı uzağa
5 Zalım babam beni köyde bıraktı
Derdı çok dermansız derde bıraktı

Köyün develeri güder gc gelir
Heftadan heftaya karnım ac kalır
Köyde kalması da bana gc gelir
10 Zalım babam...

71

Okuyan: Bakır Yurtsever

MAYA

Havayıdır deli gönül havayı heyran yar
Alıcı kuşlar skek yapar yuvayı gerip yar
Türkmen kıızı katarlamış mayayı heyran yar
5 Çeker gider yaylasına bir gelin gerip yar
Hestenin halından ne bilsin sağlar
Dşsek melil melil yastış kan ağlar
Eli kınalı gelin
Boynu hızmalı gelin
10 Topęı halhallı gelin

Kaşlar hıdatlı gelin
Gözler sürmeli gelin
Göğsler edalı gelin
Çaydan mı geştin vay

72

Okuyan: Bakır Yurtsever

İSFİHANDIR ASLI BİZİM ELİMİZ

İsfihandır aslı bizim elimiz
Ördeg uştı vèran kaldı gölümüz
Ben gidersem nice olur sizin halınız

5 Sen gülinen oyna
Ben halıma yanar ağlar gezerim vay

Ben bu dağda dolaşırım kar diye
Yar zülfine asılırım dar diye
Bu yerlerde bir sevgilim var diye

10 Sen gülinen oyna
Ben halıma yanar ağlar
Ceylan gibi gurbet gezerim vay
Elim nenni nenni
Bir tanem nenni

73

Okuyan: Bakır Yurtsever

TAMBIRAM REBAB OLDİ

Tambıram rebab oldi
Cigerim kebab oldi
İstedim vermediler

5 Bir zalım sebep oldi
Amayın amayın amayın
Ben sana hayran

Ben sana urban

10 rdek suya dal da gel
Yardan haber al da gel
Eger baktın gelmedi
Tut olından al da gel
Amayın...

74

Okuyan: Hamza enses

IZ ADIN FATMA GZEL

ız adın Fatma gzel
aşların atma gzel
Eger beni seversin
5 Yalnız yatma gzel
Bu aşam bulışalım
uş gibi oqlaşalım
kimiz bir yar gibi
umrca sevişelim
10 Adam ağlıdan oldım
Ciger dağlıdan oldım
Evel baş bağlar idim
şimdi bağlıdan oldım
Bana zulm eden z benim yar ey
15 Hanım Fatmam tme naz
Gel eylenelim biraz
Yanağların kızarmış
pme ilen doylmaz

75

Okuyan: Hamza Şenses

KIRMIZI GÜL KÖNCASINI BAĞLARLAR DESTE

Kırmızı gül köncasını bağlarlar deste

Ben senin aşkından anam olmuşum hasta

Bir mektip yazdırdım anam o güzel dosta

5 Bir nâme yazdırdım anam o güzel dosta

‘Aceb o maħmur gözleri uyur mı şimdi

Beni bu sevdaya salan ağlar mı şimdi

Ah altın dişlim sırma saşım

Kara kaşım bekler mi şimdi

10 Kırmızı gül köncasını bağlarlar sarı

Ben senin aşkından anam olmuşum zarı

Gece gelmez isen anam gündüz gel bari

Gece gelmez isen yavrum gündüz gel bari

Aceb o siyah gözleri...

15 Kırmızı gül köncasını bağlarlar başa

Vallahi vurgunım anam göz ilen kaşa

Çok güzelsin küçük bayan sen binler yaşa

Aceb o siyah gözleri...

76

Okuyan: Hamza Şenses

MENDİL BAĞLARIM YANDAN

Mendil bağlarım yandan

Aman seni severim candan

İki yerden yar olmaz

5 Aman ya benden geç ya ondan

Öpmeye de kıyamadım ben seni

Sevmeye de doyamadım ben seni

Dar yerlerde kıstırmadım ben seni

Mendilim yele yele
10 Ben düştüm ğurbet ele
On beş mendil çürüttüm
Gözyaşım sile sile
Öpmeye...

Mendilimi düreyim
15 Bekle beni geleyim
Uyu uyan sar beni
Yar oldığım bileyim

77

Okuyan: Hamza şenses

DİYARBEKİR BU MÜDÜR

Diyarbekir bu müdür ellerin kınalı
Destin dolu su müdür gözlerin sürmeli
Gettin ki tez gelesin ellerin kınalı
5 Tez geldiğin bu müdür gözleri sürmeli

Diyarbekir dört köşe
İçinde bellur şüşe
Allah sabırlar versin
Yarinden ayrılmışa
10 Almi attım nar geldi
Dar zuvaştan yar geldi
Sağ üzünü öperken
Sol üzünden ter geldi

78

Okuyan: Hamza Şenses

URFALI ‘ELİNİN TÜRKÜSİ

Urfa dağlarında gezdiğim çağlar
Virana dönmüştür o güzel bağlar
Anneler bacılar derdîmden ağlar

5 Söleyin anneme kara bağlasın

Uy nêdîm nêdîm

Arkadaş nêdîm

Çederim bêylemiş

Kîme ne dèyîm

10 Urfanın önünde kavga kırıldı

Çurşun ata ata kolım yorıldı

Söleyin dayıma ‘Elî vurıldı

Söleyin anneme kara bağlasın

Uy nêdîm...

79

Okuyan: Hamza Şenses

MEHPUŞANA HAVASI

Nağoş olır mehpuşana havası

Çocıklar ağlıyor ister babasın anê

Çağkımızza vèrdiler anêm ‘idam cezası

5 Mehpushane seni yapan kör olsun

Kör olsun da ikî elî kırılısın

Ağşam olür fîrengiler vurılır

Çardiyanlar üstümîze kırılır

Mehpushana...

80

Okuyan: Hamza Şenses

DUMAN DUMAN OLMUŞ KARŞIKI DAĞLAR

- Duman duman olmuş karşıki dağlar of
Çezilmiş siyenci anam anam bozulmuş bağlar oy
Bülbülün yatağı bahçeler bağlar of
5 Ğeribin yatağı anam anam kehveler hanlar
Hastanın halından ne bilir sağlar of
Döşek melül mehzun yastık kan ağlar of of

81

Okuyan: Mehmet Şenses

‘ELEZİZ UZIN ÇARŞI

- ‘Eleziz uzun çarşı
Dükkânlar karşı karşı
Öyle bir yar sevdim ki
5 Kara kaş kumral saçlı
Giderim ben de ben de
Bir ayvam kaldı sende
Ayva gibi sarardım
Din iman yok mı sende
10 Giderim dur diyen yok
Kebab oldım yiyen yok
Ayrılık kömlegini
Benden başka geýen yok
Bu dağlar olmayaydı
15 Sararıp solmayaydı
Ölüm Allahın emri
Ayrılığ olmayaydı

82

Okuyan: Mehmet Şenses

URFANIN KURTULUŞ TÜRKÜSÜ

Çamayı çaldım taşa

Geliyor İsmet Paşa

‘Askerinle ordınla

5 Atatürk binler yaşa

Çolımı salladım toplar oynadı

Çara taş içinden ‘asker kaynadı

Yaşasın Urfa teslim olmadı

Dİ yeri yeri yeri kumandanlar yeri

10 ‘Askerlerin gidiyor dönmeyor geri

Atımı getirin binem üstüne

Bişli mavzerimi alam destime

Düşman askerleri gelmez üstüme

Dİ yeri...

83

Okuyan: Mehmet Şenses

İNDİM HAVUZ BAŞINA

İndim havuz başına

Bir kız çıktı karşıma

Sevda nedir bilmezdim

Sen getirdin başıma

Gelemem ben gidemem ben

Başkasına gönül viremem ben

Aç kolların sar kolların

Üşüdüm üşüdüm saramam ben

10 Havuz başında burma

Çapkın karşımda durma

Kırpıklerin ok olmuş
Yeter kalbime vurma
Gelemem ben...

84

Okuyan: Mehmet Şenses

YAR YÜREGİM YAR

Yar yüregim yar
Gör ki neler var
Bu helk içinde ha beyim
5 Bize de gülen var
Bu yol uzaktır
Menzili çoktúr
Geçidi yoktúr
Derin de göller var
10 Habeşin bağında vurdular beni
Ölmeden mezara koydılar beni
Yarın sinesinden aldılar beni
Kör ola kör ola düşman kör ola
Elindeki şışe düşe kırıla

85

Okuyan: Mehmet Şenses

ARPALAR KARAĞILÇIK

Arpalar karağılçık yar
Dama çıkma bel açık yar
Eger göynün bendeysel yar
5 Al çarşafi yola çık yar
Damda fıstık olur mü
Ateş yastık olur mü

Sen orada ben burda
Böyle dostlúk olur mü

- 10 Damda fıstık ağacı
Çüt gezer ikĩ bacı
Küçüğü hele mele
Böyüğü serhoş herci

86

Okuyan: Mukim Tahir

AYAĞINDA KONDIRA

Ayağında kondıra
Yar gelir dura dura ölürem ben ölürem
Genç 'ömrümü çürüttüm

- 5 Göksüme vura vura ölürem ben ölürem
Ölürem ben ölürem,
Ölürem yar ölürem
Nere gëtsen gelirem
Ben bir yesir olıram
10 Mutlak seni alıram
Nere gëtsen gelirem
Ben bir Türk oğlıyam
Arar seni bulıram vay

Bindim kerpiç divara

- 15 Sëyrettim eskı yara
Eskı yar hele mele
Can kıurban yeni yara
Ölürem yar ölürem
Arkan sura gelirem
20 Ben bir yesir olıram
Mutlak seni alıram
Arkan sura gelirem

Ben bir Türk oğlıyam

Arar seni alıram

87

Okuyan: Mukim Tahir

KA PUYI ÇALAN KİMDİR

Kapuyı çalan kîmdir

Aç bakım gelen kîmdir

Yaram derine düştü

5 Belki gelen hekimdir

 Koy desinler desinler

 Şeker badem yesinler

 O dilleri yesinler

 Helepli bahçasında

10 Nesimem oynar desinler

 Feridem oynar desinler

Liverimin keytanı

Sen geldin ağam hanı

Sen geldin dostım hanı

15 Seni seven çoğ olur

Candan sevdiğüm hanı

Candan sevgülüm hanı

88

Okuyan: Mukim Tahir

ELLERİ PAMBÜK

Elleri pambük

Saçları sarı

Gözleri mağmur

5 Yanağı elma

Dudağı kiraz

- Dişleri sedef
Gerdanı bayaz
Emeydım biraz
- 10 Canım sana qurban H eyreddin aĝe
Canım sana heyran H eyreddin aĝe
- Ammanım amman
G zelim amman
Dilberim amman
- 15 Meyhoşum amman
Serhoşum amman
Sekranım amman
G zelim amman
- 20 Canım sana qurban H eyreddin aĝe
Canım sana heyran H eyreddin aĝe
- Urfalım amman
Serhoşum amman
Enteplim amman
Yoluna qurban ben sana heyran

89

Okuyan: Cemil Cankat

URFANIN ETRAFI DUMANLI DAĞLAR

- Urfanın etrafı dumanlı dağlar
Ciĝerim yaniyor anem g zlerim ağlar
Benim zalim derdim cihanı yaqar
- 5 Gezme ceylan bu dağlarda seni avlallar
Annenden babandan yardan ayrı qoyallar
- Ceylan senin gibi yurĝim yara
Cihanda derdime anem bulmadım qara

Kimselerim yohtır söylesin yara
10 Gezme ceylan...
Urfa dağlarında gezer bir ceylan
Yavrusunu kaybetmiş ağlayor yaman
Yarımın derdine bulmadım derman
Gezme ceylan...

90

Okuyan: Cemil Cankat

GİDİYORUM AĞLAMA

Gidiyorum ağlama
Saçlarını tarama
Karaları bağlama
5 Saçlarından bir tël vër
İlac olsun yarama
Melhem olsun yarama
Gel yanıma yanıma
Seni saram canıma
10 Ben bir keklik olaydım
Yollarına konaydım
Giden gelen yolcudan
Sevdiğimi soraydım
Gel yanıma...
15 Bir yaralı dağlıyam
Bağçalıyam bağlıyam
Bir yaralı dağlıyam
Bağçeliyem bağlıyam
Ben yardan ayrılalı
20 Yürekten yaralıyam

Cigerden yaralıyam
Gel yanıma...

91

Okuyan: Cemil Cankat

ASKER OLDUM AĞLAMA

Asker oldum ağlama
Ciğeri mi dağlama
Saçlarını tarama
5 Saçlarından bir tül ver
İlac olsun yarama
Hayde gülüm hayde
Hayde anam hayde
Bu yol Urfaya gider
10 Bir kıvalı kız gider
Bu kız yolu şaşırmiş
İşallah bize gider
Hayde canım hayde
Bı kız yolu kaybetmiş
15 İşallah bize gider
Hayde gülüm hayde
Yangınlı bal olaydım
Erıyıp yağ olaydım
Yarın ince beline
20 İpeklı bağ olaydım
Hayde anam hayde
Hayde gülüm hayde
Vallahi yalancısın
Billahi yalancısın

- 25 Sen bir heremzadasan
Korqaram elliyesin
Vallahi ellemenem
Billahi ellemenem
Dudağidan öperim
- 30 Kimsiye söylemenem
Yanağidan öperim
Kimsiye söylemenem
Gerdanidan öperim
Kimsiye söylemenem

92

Okuyan: Cemil Cankat

GELİNİ GELİNİ

- Gelini gelini kövün gelini
Saramaz oldım da ince belini
Gelın ağlarım uy uy
- 5 Söyler ağlarım uy uy
Gezer ağlarım uy uy
- Karşidan da anam aşıyor seller
Derdimi söylersem delidir derler
Ciyerim yareli ne bilsin eller
- 10 Gelın ağlarım...
- Ben de bu gelini yaralı gördüm
Kolları boynımda dolalı gördüm
Ben de bu bahtımı qaralı gördüm
Gelın ağlarım...
- 15 Elma gibi yaniyorum
Aman aney ayva gibi soliyorum
Nazlı yardan haber aldım

Aman aney hastayım da öliyorum
Lè lè yandım gurbet êlde öliyorum

93

Okuyan: Cemil Cankat

BAĞ KARA GÖZLÜ CÉYLANA

Bağ kara gözlü ceylana
Bölenmiş al kızıl çana
Yavrüsünü avcū almış
5 Nasıl ağlar yana yana

Bu dağlara avcū daldı
Ceylanımı avcū aldı
O güzel ceylanı aldı
Ben yanarım ceylanıma
10 Ben ağlarım ceylanıma
Yavruları öksüz kaldı

Şu dağları bürüdü çar
Avcular ceylanı arar
Ben ağlarım ceylanıma
15 Alma zalım avcū alma
Arçasında yavrüsü var

94

Okuyan: Cemil Cankat

BİR DARACIK PENCERE

Bi daracık pencere
El vurmayın incire
Zalim baban duyarsa kız
5 Bizī vurur zencire
Öldürdün beni aman
Yandırdın beni aman

Mahfettin beni aman

Elim deydi eline
10 Ma'il oldüm diline
Dünyayı ben deyişmem
Saçının bir teline
Öldürdün beni...

Her ayın her yılından
15 Her yılın her ayından
Günde bir kerpiç düşer
Gönlümün sarayından
Öldürdün beni...

Keman mıdır yay mıdır
20 Şarkı mıdır saz mıdır
Zülfüne bend olmuşum
Ayrılmak kolay mıdır
Öldürdün beni...

95

Okuyan: Cemil Cankat

MAĞARADA İPLİĞİM

Mağarada iplğim le
Asya da benim keklğim
Mağarada iplğim lo
5 Safya da benim keklğim
Hêç aqlına gelmiyor mu
Tenhalarda gezdigim
Li berde li berde
Li berde berde berde
10 Vallah düşüm ben derde
Li berde berde berde
Yeni düşüm bu derde

Devriyeler sardı bizi
Neydim kaderim böyle

- 15 Mağaram sarı bağlar lo
Kız söyler gelin ağlar
Niye ben ölmüş müyem lo
Asyam qaralar bağlar
Safyam qaralar bağlar

96

Okuyan: Cemil Cankat

BAĞDA GÜLLER AÇIYOR

Bağda güller açıyor
Gülüm benden kaçıyor
Gülüm harmanı gezer

- 5 Ah yüreyim de acıyor
Aman aman Bağdagül
Şakır şakır dalda gül
Biraz acıh beriye
Harmanlıktan geriye

- 10 Bağda gülün sarısı
Geldi gece yarısı
Yirmisine basınca
Oldün efe qarısı
Aman aman...

- 15 Bağda güller destedir
Bugün gülüm hastadır
Dünya cevahir olsa
Benim göynüm sendedir
Aman aman...

Okuyan: Fatama Sabırlı

SEHERDEN ENDİM BEN BAĞA

Seherden endim ben bağa

Güller sarılmış yaprağa

Mirazını almayanlar

5 Nasıl girecek toprağa

Aman aman

Ölürüm ben ayrılamam

Bülbülleri har ağlatır

‘Aşıqları yar ağlatır

10 Ben felege neylemişem

Beni her seher ağlatır

Aman aman...

Okuyan: Cemil Cankat

CEMO

Güllerı döşürürsın

Cemo ne düşünürsın

Düşünme kölen olam

5 ‘Aqlımı kaçırırısın

Uy Cemo uy Cemo vay Cemile

‘Kurban ismine Cemo

‘Hayran cismine Cemo

Ay Cemo vay Cemo vay Cemo vay Cemile

10 Cemo gül açanda gel

Bahçeyi dolaş ta gel

Bahçeden gelemessen

Pencereden kaç ta gel

Pencereden atla gel

15 Uy Cemo uy Cemo vay Cemile
 urban ismine Cemo...

aşların mildir oğlan
 Gel beni guldür oğlan
 oğ ta güzel degilsin

20 Aqlımı çalan oğlan
 Uy Cemo uy Cemo vay Cemile
 urban ismine Cemo...

99

Okuyan: Fatma Sabırlı

GECERLER YARIM OLDÜ

Geceler yarım oldü aman anam geribem
 Ağlamak kârım oldü aman anam geribem
 Her dertten yıkılmazdım aman anam geribem
 5 Sebebim zalım oldü aman anam geribem

Bayram gelmiş neyime
 an damlar yüregime
 Yaralarım sızlıyor
 Doktor gelmiş neyime

100

Okuyan: Cemil Cankat

AYALAR AYALAR

ayalar ayalar sarı ayalar
 ayanın altında yarım uyarlar dağların urdu
 Dağların urdu yarım uyağlar
 5 Yar ikimizı bir abre oyallar
 Anam ağlama ciyer dağlama
 Evmizin önünden gelir geçersin
 anımlı adehe oyar içersin dağların urdu

Ya benı alırsın ya vazgeçersın
10 Anam ağlama ciğer dağlama
Üç arkadaş gelir yanı yan yana
Sayamın ucü bölendı kana dağlar aslanı
Bir haber verin söyleyin karib anama
Anem ağlama ciger dağlama dı nenni nenni

101

Okuyan: Ömer Alaybeyi

ANNAMA SÖLEYİN

Annama söyleyin damda yatmasın
Çuğa şalvarıma uşçür tağmasın
Ođlú gelir deye yola bağmasın
5 Dı vurún vurún Türk uşakları namus günúdür
Annama söyleyin malımı satsın
Çanlı kömlegimı bağrına bassın
Nişanlım gözeldir kardeşim alsın
Kardeşim almassa ellere çalsın

102

Okuyan: Ömer Alaybeyi

BÖĞÜN AYIN ONÜDÜR

Bögün ayın onüdur ağe
Yüküm buğday unüdur
Evliye gönül verme ağe
5 Eve gider unüdur

HOYRAT VE ME'ENİLER

HOYRATLAR

103

Okuyan: Kadir Yılmaz

Sene dağlar

Kar yağmış sene dağlar

Bir elde 'erzihalım

Bir elde sened ağlar

5 Bir tenedir

Bir sümbül bir tenedir

Embiyalar içinde

Muhammed bir tenedir

Kara gözler

10 Kaş siyah kurban kara gözler

Gemim deryada kaldı

Kaptanı kara gözler

104

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Ya kandır

Ya hicrandır ya kandır

Yarın Haqqın divanında

Tutacağım yakandır

5 Sürinen

Koyun kuzu sürinen

Madam çoban degilsen

Ne gezersin sürinen

Méyde ne var
10 İç méyĩ méyde ne var
At oynar kılıç parlar
İğitsey méydana var

Yārı yolda
Kĩm görmĩş yārı yolda
15 Èller menzĩle vardı
Bĩz kıaldıh yarı yolda
Bemal eliden
Esmer eliden
Kibar eliden

20 Yar içerden
Kes bağrım yar içerden
Gözĩm kıapıda kıaldı
Çıhmadı yar içerden

105

Okuyan: Bakır Yurtsever

Ağam yèrde yanım
Çürüdü yèrde yanım
Dostlar yandı kül oldu
Görmeden kıardaş ben de yanım
5 Aħ dèmeden
Kıardaş çürüdüüm aħ dèmeden
Cigerĩm göz göz oldu
Kıan dükürür ah dèmeden yar yar
Koyunlar kıuzliyanda
10 Yaralar sızliyanda
Ben senĩ nèrde bulım
Her göynüm arzuliyanda yar yar

106

Okuyan: Seyfettin Sucu

Bu Һandan

Kervan işler bu Һandan vay vay

Kes zülfün Һerac eyle

Қurtar benі bu Һandan

- 5 Güzel elіnden yar
 Şіrіn elіnden yar yar

107

Okuyan: Kadir Yılmaz

Gül düğümü

Çözіlmez gül düğümü

Bunca bayramlar geçті

Kim gördі güldüğümü

- 5 Derdі bile
 Tebip yoҺ Һardaş derdі bile
 Tebip dermana getті
 Getirdі derdі bile
- 10 Bağdayam
 Bağça degіl bağdayam
 Düştim bir zalım derde zalım yar
 Bir çezіlmez bağdayam
 Zalım elіnden yar
 Esmer elіnden yar yar

108

Okuyan : Mukim Tahir

Yaram sızlar

Oқ degmiş Һardaş yaram sızlar

Yarasızlar alından

Ne bilsin kibar yaram sızlar

- 5 Ağamın elinden nere gıdım ben
 Zalımın elinden nasıl edim ben
 Yeter ağlattın beni

109

Okuyan: Kadir Yılmaz

Dolu an göz

Doludur dolu an göz

Bana derler ağlama

Durur mu doluan göz

110

Okuyan: Kadir Yılmaz

Ur faydadır

Düşmana ur faydadır

İğit oağ ararsay

Membei Urfaydadır

- 5 Dağ itti
 Duman çöktü dağ itti
 Biz de bir oymağ idik
 Felek vurdu dağıttı zalım yar

azan ağlar

- 10 Od yanar azan ağlar
 Öksüz yetim ölenin
 ebrini azan ağlar

Gülmemeyden

Ağlaram gülmemeyden

- 15 Emlek uzı olaydım
 Emeydim gül memeyden

ME'ENİLER

111

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Ay doğdı güne döndü

Gözyaşım sële döndü

Sen benden ayrılalı

Ĥan evİM çöle döndü

5 Bëmal eliden vay

Meĥkum eliden vay

İncİler kİlelendİ

Tİmİnler sİlelendİ

Sen benden ayrılalı

10 Benzİme kül elendİ

112

Okuyan : Tenekeci Mahmut Güzelgöz

Gözlerİnde cadı var

Baĥtıĥça dilİM baĥlar

Kül o yarın başına

Vefasızlara bel baĥlar

113

Okuyan: Nafi Budak

Bülbüller düĥün eyler

Bİlmem kİ ne gün eyler

Ben felege neyledİM uy uy

Feleg bildİĥİN eyler

5 Yeri dilber yeri yeri

114

Okuyan: Kadir Yılmaz

- Peştimal uçtı baştan
Kıprık var uzın kaştan
Kara gözlerin degil mi
Beni çıhardı baştan
5 Esmer eliden vaḥ vaḥ

Bu baḡ bizim olaydı
Korūḡ üzüm olaydı
Ortaḥlıḡ malı nedom
Hepsi bizim olaydı

10 Bu daḡın karı menem
Gün vursa erimenem
Yeddi yıl yerde yatsam
‘Aşıkam çürimenem

14 Kalkān daḡı düzleri
Hoş olır gündizleri
Bin yıl geḇse aradan
Unitmanıḡ sizleri

115

Okuyan: Hamit Belli

- Aney keribem kardeş bu vatanda
Oḡıl gerip bülbül ötende
Geriblig yaman olür
Baş yastıḡa yetende
5 Aḡamın elinden
Nazlımın elindem nere gıdım ben

116

Okuyan: Hamza Şenses

Kışlalar doldı böğün

Doldı boşaldı böğün

Gel kardaş görüşelim

Ayrılık oldu böğün

5 Naçar elinden vağ vağ yar yar

Géceler yarım oldu

Ağlamak kârım oldu

Her dertten yıkılmazdım

Nazlım sebebim zalım oldu

10 Zalim elinden vağ vağ yar yar

Yaralandım yatmadım

Aney yaram açıp bahmadın

Qaldı hesretimiz kıyamata

Güzel el boynıma atmadın

15 Hâyın elinden vağ vağ yar yar

117

Okuyan: Bakır Yurtsever

Buradan bir atlı geştı

Qardaş yarama bastı geştı yar yar

Tebip yaramı elleme

Yaramın vahtı geştı yar yar

5 Qurbanam her gelene

Qardaş zülfünden ter gelene yar yar

Mezerimı yüce yapın

Nazlı yavrularım gele gölgelene

118

Okuyan: Culha Mahmut Yapar

Çiğeg aldım kebattan

Yarin yüregi polattan

Ben yara çok yarvaldım vay vay

Vazgeçmedi iynattan

5 Bermal eliden vay

Naçar eliden vay

Esmer eliden vay vay

Aman aman ben de gülem

Açılmış kurban ben de gülem

10 Gönlü şad olan gülsün kurban

Gün olur ben de güllem aman aman

Araçını çinçini

Öpüm lebin için

Dün gece neredeydin

15 Göynümüm gögerçini

DİVANLAR

119

Okuyan: Hafız Ahmet Uzungöl

ĞEZEL

‘Aşkıım ebedidır erecek sanma zevāle

Dönsem elem-ı kahr-ı firākınla hilāle

Beygāne-yı ğemdım senı ben görmeden evvel

5 Êttın bugün eglencemı feryād ile nāle

Sevdımse senı safvet-ı vıjdān ile sevdım

Bir lahza bile düşmedim ümıd-i visāle

Aylar seneler böyle firākınla geçer de

Hālā senı zālīm edemem Hākka havāle

10 Kım dırdı kader dūr edecektı birbirımızden

Eyyām-ı sa‘adet dönecek böyle heyāle

Feryād ederek ağlar ise çok mu Nezıhe

Düştı yine bir sāhilı yok behr-ı melāle

— . . / . — . . / . — . . / . — . .

120

Okuyan: Hafız Hamit Belli

ĞEZEL

Ğeştı ‘ömrüm derd ile ālemde cānān ağlasın

Ğülmedım güldürmedı beht-ı perişān ağlasın ölürem ben

El ele helka tutıp feryāde gelsın dostlarım yar yar

5 Nāzeninler cem olüb kebrimde her an ağlasın

— / — / — / —

121

Okuyan: Bekçi Bakır Yurtsever

GEZEL

Bende Mecnûndan füzûn ‘âşıklıg ist’idâdı var
‘Âşık-ı sâdıķ benem Mecnûnın ancak adı var

5 Ehl-î temkinem benî benzetme ey gül bülbüle
Derde yoķ sabrı anın her lehse bin feryâdı var

Öyle bed hâlem kî ‘eḫvâlüm görende şâd olır
Her kîmîn kîm dehr cevriinden dil-î na-şâdı var

Gezme ey gönlim kuşu gafil fezâ-yı ‘aşķta
Kim bu seḫranın güzergâhında çoķ seyyâdı var

— . — — / — . — — / — . — — / — . —

122

Okuyan: Bekçi Bakır Yurtsever

GEZEL

Benî candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem’î yanmaz mı

5 Kemû bîmârına cânân devâ-yı derd eder iḫsân
Niçin kılmaz bana dermân benî bîmâr sanmaz mı

. — — — / . — — — / . — — — / . — — —

123

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

MURABBA‘

Ağarmış saçlarım bir dağ başında ķare dönmüşdür
O dağın dâmeninde gözlerim enhâre dönmüşdür

- Bütûn mü-yî siyâhım bembeyaz izhâre dönmüşür
5 Tenimde cevher-î cân bir çekilmez bâre dönmüşür
- Cihâna geldigim günden berî pek çoğ cefâ gördüm
Ezildim bâr-ı gem altında bin türlü ezâ gördüm
Degil bî-gânelerden âşinâlerden belâ gördüm
Vücüdüm âlem-î sıhhatte bir bîmâre dönmüşür
- 10 Felek gayet dönek dünya da bir cellâd-ı müdhişür
İçinden çıkması bu müşkilatın heylî bir işür
Degirmen sanki yıl ay çerğ-ı eyyâmı bir dişür
İçinde ‘ademoğlı bir ufağ çavdâre dönmüşür
- Sen ister boynûna ip istersen cevherlî kordon tağ
15 Bu dünyada nesibîn en nihâyet bir avıç toprağ
Beğası var mı dehrin dîde-yî im‘ân ile bir bağ
Nice me‘mure-i âlem harâbezâre dönmüşür
- Muvağğettür eger hükmeylesen dünyâya ser tâ ser
Çıhar âhırî elinden bin yerinden bağlasan çember
20 Cihâne sıgmamışken bir mezâre sıgdı İskender
Varıp bakşan o da şimdî yıkık bir gâre dönmüşür
- Ne olmuş olsa da ‘âdem çalmamış zevkî dünyanın
Hele me‘mür olursa rehetî olmaz bir insanın
Hükümetlerde feryâdı çekilmez nâle giryânın
25 Felek Heccâc-ı Zalimden dağî geddâre dönmüşür
- Görüp te sûrete zâhidî zannetme kî bî-çâre
Açar isterse tiğ-ı cevriyle sinemde bin yâre
Verir evvel nesihet sonra âdemden alır pâre
Böyük gümrükte vâ‘iz sankî bir simsâre dönmüşür
- 30 Duyan yoğ söyleme başında bin türlü belâ olsa
Emin olma bir şehse kîm hetta pâdişâh olsa

Soğar ‘eğrep gı̃bı̃ fırsat bulınca ‘eğriban olsa
Bütün ebnā-yı ‘ādem bir zehirli märe dönmiş̃tir

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

124

Okuyan: Kazancı Bedi Yoluk

GEZEL

Tükendı̃ nağt-ı ‘ömrüm dilde sermāyem bir ah kaldı
Ne vasl-ı āriz-ı dilden ne yārenden nigāh kaldı ⁽²⁾

Derünüm derdinĩ Lokmana gösterdim dedı̃ eyvağ
5 Bu derdin def’ine çāre haqı̃ki bir ilāh kaldı

Çara günlerde mĩ hağk ēylemiş̃tir kım benı̃ mevlā
Tutıldı şems-i behtim gonca güllerim siyāh kaldı

Periřān halıma hēç kimseden olmadı imdāt
Benim arz etmedığım şāh vezir ĩ pādiřāh kaldı ⁽³⁾

10 Bı Rıf’et varını yāren uğrına ēyledĩ yağma
Elinde sāde bir keşkül başımda bir külāh kaldı

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

125

Okuyan: Hafız Ahmet Uzungöl

MUĞHAMMES

‘Acebe ruğları gül dāde-yĩ hunım göre mi

Lutfēdip vādi-yĩ firçette bu halım sora mi

Dest-ĩ kudretle ciger zehmine merhem vura mi

5 Meded ēy derd-ĩ senem derdime dermān ere mi

Veğtidir dem be dem artar yüregim̃in veremi

2. Ne vasl-ı āriz-ı gülden ne yārenden nigāh kaldı

3. Halim arz etmedığım şāh vezir ü pādiřāh kaldı

- Neylerim cām-ı méyî ben o gülün mestesiým
Eşğinde öleyim miħnete şāyestesiyem
Elim ermez vuslata bend-î cünün bestesiým
10 Hēyli demdir ben onun gözlerinin ħestesiyem
Süre gelse yüzümün üstüne bassa ķedemî
Dem be dem ateşe pervāne ġibî çevrilirim
Aķıtıp göz yaşıımı hicr ile bīmār olırım
Ah edip şām u seħer vusla temennā ķılıırım
15 Yüzümü göglere tutub geceler yalvarırım
Kāfirin vėrdi murādın ya benim vermeye mi
El-eman senden medet ya ħezret-î ālem penāħ
Kālmadı cismimde tāķat çekmeden derd ile āħ
Dağ-ı sinemden gelir her dem sedā-yı āħ ü vāħ
20 Bu imiş tā ķi ezelden beħş-i teķdir-i ilāħ
- . - - / - . - - / - . - - / - . -

126

Okuyan: Hafız Ahmet Uzungöl

GEZEL

- Nice bu nār-ı ‘eşqınla ciger yansın kebāb olsun
Bu ateşle nasıl cismim nezirim zevk-yāb olsun ⁽⁴⁾
Beni şād etmedi bir dem gönül me’yūs enisim ġem
5 Nedir bu ħālet ey gül-fem ķomaz cismimde ħāb olsun ⁽⁵⁾
Yeter şāhım yeter etme bana cevr ü cefā böyle
Günahım var ise söyle mücāzātım ‘ezāb olsun

4. Nice bir nār-ı ‘aşqınla ciger yansın kebāb olsun

Bu ateşle nasıl cism-i nizārim zevk-yāb olsun

5. Nedir bu ħālet ey gül-fem ķomaz çeşmimde ħāb olsun

Seni benden ayırmak isteyen bed-māye hesedîn (6)

Yıkılsın hanımanı tişe-yi gemle harāb olsun

- 10 Niçin zulmette kıalsın ‘Abdi-yi bî-çāre insaf et
Niķābın aç bana göster cemālin meh-tāb olsun (7)

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

127

Okuyan: Tenekeci Mahmut Güzelgöz

GEZEL

Yanıp bir nār-ı ruhsāre çırağān olduğun var mı

Senin pervāne veş şem‘-i şebistān olduğun var mı

Demişsin ey sebā yoķ bağ-ı dilde sümbül-ü efkār

- 5 Hevā-yi zülf-ı yār ile perişān olduğun var mı dād ey

Gürüh-ı zenperestānın demişsin pīriyim zāhid

Senin beyt-ü senemde Şeyh-ı Sen‘ān olduğun var mı

Visāl-ı ‘iyd-i ethayı nice ümīd edersin sen

O şuhun katline ‘idinde kurban olduğun var mı (8)

- 10 Niceler Tālīb-ı feyz-ı muħabbet olmak isterler

Senin ol tekke-yi ‘üşşāka mihmān olduğun var mı

Züleyhā-yi murāda na‘il olmak heyli müşkil zāhid

‘Azizim Yūsuf-āsā bend-i zindān olduğun var mı

Peri rū‘yāyı teşhīr eylemekse maksadın ey dil (9)

- 15 Fehīma mülk-i Belķise Sülēymān olduğun var mı

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

6. Seni benden ayırmak isteyen bed-māye hüssādın

7. Niķābın aç yüzün göster cemālin māk-tāb olsun

8. O şuhun bismil-i ‘idinde kurban olduğun var mı (İshakoğlu)

9. Peri ra‘nāyı teşhīr eylemekse maksadın ey dil (İshakoğlu)

Okuyan: Culha Mahmut Kayar

GEZEL

Nice bir esret-ı dildār ile giryān olayım

Yanayım ateş-ı ‘aşkın ile büryān olayım

Görmedim gül yüzünü āh ü figān etmedeyim

Akıdıp göz yaşımı derd ile nālān olayım

5 abladı bu nar-ı firket cism-ı gem-ālūdemı

orğarım eşre eder böylece sūzān olayım

Sevdığım rehmet yeter incitme artık elbimı

Ger dilersin Yūsuf āsā bend-i zindān olayım

10 Lufiyim bülbul ıbı ülşende feryād eylerim

Vuslāt-ı yār ile ancak şād ü hendān olayım

– . – – / – . – – / – . – – / – . –

SONUÇ

I. Az da olsa yabancı öğelerle karışmış, dikkate değer bir yapıya sahip olan Urfa türkülerinin dili, Eski Anadolu Türkçesi ve Azerî Türkçesi'nin bazı ses, biçim ve söz dizimi özelliklerini taşımakta olup alınma kelimelerin dışında saf, temiz, duru ve akıcı bir Türk ağızdır.

Urfa, Kerkük ve Tallâfer yörelerinden derlenen türkü, mani, hoyrat vb. metinler üzerinde, ses ve biçim bilgisi bakımından yapılan incelemeler sonunda, bu üç ağızda ortak olan birçok dil özelliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bütün bölgeyi içine alan ortak özellikler yanında, yer yer beliren bir takım ağız ayrılıkları varsa da bunlar ortak özellikler yanında yok denecek kadar azdır.

Elde bulunan malzemeye dayanarak vermeye çalıştığımız bazı ses ve şekil bilgilerinin ortaklığı Urfa, Kerkük ve Tellâfer yöresi ağızlarında hakim olan dilin, Oğuzcanın Azerî Türkçesi özelliğini taşımakta olduğunu göstermektedir. Bu yolla Urfa, Kerkük ve Tellâfer ağızlarını, Azerî Türkçesi'nin güneybatı kolu olarak aynı sahada saymak mümkündür.

Oğuzlardan önce bu bölgede buldukları bilinen Kıpçakların dilinden kalma bazı unsurların da bölge ağızlarında bulunduğu görülmektedir.

II. Urfa müzik ve edebiyat alanında eskiyle yeniye birlikte kullanan bir kültür şehridir. Türkülerde anlatım sade olup, içten geldiği gibi söylenmiştir. Urfalı sanatçılarda bir tür sözü şiire dönüştürme ustalığı vardır.

Urfa türkülerinde işlenen konuların başında aşk ve onun gönülde bıraktığı ıstırap gelir. Düşünce, hayal ve coşkunun anlatımında kelimelerin yerli yerince ustalıkla kullanıldığı görülür.

Urfalı sanatçılar, ileri öğrenim görmemiş olsalar bile, dili en ağır gazelden en sade maniyeye kadar ustalıkla kullanan bir edebiyat ortamında bulunuyor olmalarından dolayı türkülerde Türkçenin söz varlığı ve anlatım olanaklarını çok iyi kullanmışlardır.

Divan şiiri tarzında yazılmış olan şiirlerin dışında kalan Urfa türkülerinde az çok Arapça ve Farsça kelimelere rastlanmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu, bulunulan coğrafya ile ilgili olup konuşma diline sızarak kullanıma girmiş kelimelerdir.

Urfa türkülerini çekici kılan anlatım özelliklerinin başında doğal söyleyiş gelir. Bu, günlük konuşma dilinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. konuşma dilindeki doğal, rahat, zorlamadan uzak söyleyiş, Türkülerin daha etkileyici, dolayısıyla kalıcı olmasını sağlamıştır.

Urfa türkülerinin üslûp özelliğinin başında anlatımındaki içtenlik gelir. Bu içtenlik, sade ve iddiasız dille yansıtılmıştır. Urfalı, türkülerde alçakgönüllü ve içli bir ses tonuyla konuşur. Bu üslûp özelliği, dinleyiciyi Urfa Türkülerine yaklaştırmış, dinleyiciyle türkü arasında rahat iletişim kurulmasını ve türkülerin çoğunun sevilerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Urfa türkülerinin geçmişten günümüze gelmesinde ve dinleyici tarafından sevilmesinde bu içten, coşkulu ve yakaran anlatımın payı vardır.

Türküleri kalıcı kılan önemli özelliklerden biri de anlatım yoğunluğudur. Az kelimeyle duygu ve düşüncüyü aktarabilme, gibi halk şiirinin ana özellikleri Urfa türkülerinde bariz bir biçimde kendini gösterir.

Urfa türküleri, anlamla anlatım bütünlüğünün ustaca sağlanmasıyla meydana getirilmiş şiirlerdir. Etkileyici gücü, sevilmesi ve geçmişten günümüze ulaşabilmiş olmaları, önemli ölçüde buna dayanmaktadır. Kendine özgü farklı bir dili, farklı bir üslûbu vardır. Onun bu farklı üslûbunun yaratılmasında, özgün duygu ve düşünceye; çevreye, tabiata ve medeni hayata ilişkin konulara yer verilmesinin yanı sıra, konuşma dilinin kısa cümle, devrik cümle, soru cümlesi, seslenme kelimeleri, deyimler gibi öğelerinden yararlanılmasının; uyak, ölçü, ses tekrarı gibi ahenk unsurlarının ustaca kullanılmış olmasının önemli rolü vardır.

Ayrıca içten, sade, alçakgönüllü bir dil kullanımı, türküleri yalnız yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda onların etki alanını genişletmiştir. Kısacası Urfa türkülerinin değişik çevrelerce tutulup sevilmesinde bu anlatım ustalıklarının payı büyüktür.

Urfa Türkülerinde bentler ölçü ve uyak bakımından oldukça sağlam bir yapıya sahiptir. Kusursuz ölçü, zengin uyak, türkülerin tümünde ahenkli bir musikinin doğmasını sağlamıştır. Urfa türkülerinin ana ölçüsü *hece*'dir. Bir kaç parça dışında, divan şiirleri kadar değilse de ölçü ve uyak bakımından mükemmelliğe erişmiş şiirlerdir.

Yörede en çok görülen şiir biçimleri *mani*, *hoirat*, *koşma*, *türkü*, *gazel*, *murabba* ve *muhammes* adları altında kümelenmektedir.

III. Ağızlar, bir dilin önemli alanlarından biridir. Ağız araştırmalarına esas olacak derleme çalışmalarında baş vurulan *türkü*, *mani*, *gazel* vb. manzum eserler çeşitli sebeplerle bir yörenin ağızını tam olarak yansıtmamaktadırlar. Bu sebeplerin başlıcaları şunlardır:

1. Bu tür metinler gezici olduklarından başka bir ağız bölgesinde biçimlenip bu bölgeye gelmiş olabilmekte; veya kitap, cönk gibi yazı dili ile kaleme alınmış yazılı kaynaklardan alınarak kısmen yöre ağızına uydurulmuş olabilmektedirler.

2. Şiirin biçimini oluşturan, hece ölçüsünün sınırladığı *kalıp*, *uyak* gibi öğeler bu metinlerin yörenin yaşayan ağızının tam olarak yansıtılmasını engellemektedir.

3. Derleme sırasında baş vurulan yöre sanatçıları, ünlü sanatçılara benzemeye çalışarak bazı kelimeleri yöre ağızının dışında bir ağızla veya yazı diliyle telaffuz edebilmektedirler.

4. Bazı türkü yakıcıları, yakım sırasında anlatımlarına edebi ve sun'i bir hava verme özentisiyle yerel ağızdan uzaklaşabilmektedirler.

5. Okul, iletişim araçları ve özellikler radyo ve televizyon, yerel sanatçıları etkileyerek onların türkü söylerken yerel ağızdan uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.

6. Türkü metinleri yörenin kelime dağarcığını ve dil özelliklerini yansıtmakta yetersizdirler.

Bu ve benzer sebeplerle türkü metinleri ağız inceleme metinleri olmaktan uzaktırlar.

KAYNAKÇA

KİTAP MAKALE VE TEZLER

- Arat, Reşit Rahmeti, **Kıpçaklar**, İ. A. İstanbul 1954.
- Atalay, Besim, **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, TDK Yay., İstanbul 1941.
- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, İstanbul 1974.
- Bilgegil, M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergah Yay., İstanbul 1982.
- Bayatlı, Hidayet Kemal, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK yay. 664, Ankara 1996.
- Buluç, Sadettin, “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- _____, “**Irak’ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine**”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- _____, “**Telafer Türkçesi Üzerine**”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- _____, “**Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri**”, *Makaleler/Sadettin Buluç*, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara 2007.
- Caferoğlu, Ahmet, **Güneydoğu İlleri Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay., Ankara 1995.
- _____, “**Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi**” *TDAY 1958*, TDK Yay. Ankara 1958, s. 1-11.
- _____, “**Anadolu Ağızlarında Metethese Gelişmesi**” *TDAY 1955*, TDK Yay. Ankara 1955, s. 1-7.
- _____, “**Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri**” *TDAY 1963*, TDK Yay. Ankara 1964, s. 1-32.
- _____, “**Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri**” *TDAY 1964*, TDK Yay. Ankara 1965, s. 1-33.
- _____, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., İstanbul 1968.
- Çağatay, Saadet, “**Türkçede ng-g Sesine Dair**”, *TDAY 1954*, TDK Yay., Ankara 1954.

- Demircan, Ömer, **Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni**, TDK Yay., Ankara 1979.
- Derleme Sözlüğü**, I-XII Cilt, TDK Yay., Ankara 1965-1982.
- Divanü Lugat-it-Türk Dizini**, TDK Yay., Ankara 1972.
- Edip, Kemal, **Urfa Ağzı**, TDK Yay. D. 25, İstanbul 1945.
- Eraslan, Kemal, **Eski Türkçe'de İsim Fiiller**, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1980.
- _____, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, **Kutatgu Bilig-III İndeks**, TKAE Yay., İstanbul 1979.
- Ercilasun, Ahmet Bican, **Kars İli Ağzıları-Fonetik**, G. Ü. Yay., Ankara 1983
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 785, İstanbul 1962.
- _____, **Azeri Türkçesi**, İ. Ü. Ed. Fak. Yay. 1633, İstanbul 1971.
- Erten, Münir, **Diyarbakır Ağzı**, TDK Yay. 556, Ankara 1994.
- Ragıp, Mahmut, **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, İstanbul Konservatuvarı neşriyatından, kitap: 2, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1939.
- Günay, Turgut, **Rize İli Ağzıları**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yay. 27, Ankara 1978.
- Gülensoy, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağzıları**, TDK Yay. 536, Ankara, 1988.
- Hacıbeyli, Üzeyir; Mustafa Magomayef, **Azerbaycan Türk El Nağmeleri**, Azerbaycan Halk Mearif Komisarlığı, Azerneşr 1927, s. 48.
- Hürmüzlü, Habib, **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, Kerkük Vakfı Yay. 4, İstanbul, 2003.
- Karahan, Leylâ, **Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması**, TDK yay. 630, Ankara, 1996.
- Korkmaz, Zeynep, **Gramer terimleri Sözlüğü**, TDK Yay. 575, Ankara, 2007.
- _____, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK Yay. 629, Ankara 1995.
- _____, **Makaleler/Prof Dr. Saadettin Buluç**, Haz. Zeynep Korkmaz. TDK Yay. 884, Ankara, 2007.
- İnan, Ali Mithat, **Urfa Ağzı**, Ankara Üniversitesi DTCF Lisans Tezi, 1964.
- İnan, Müşfike, **“Urfa Kelimeleri”**, HBH IV/44, (1934), s. 174.
- _____, **“Urfada Kullanılan Bazı Kelimeler”**, HBH VII/89-90 (1939), s. 99-100.
- Önen, Salih, **Urfa Ağzı**, Ankara Üniversitesi DTCF Lisans Tezi, 1955.
- Özbek, Mehmet Avni, **Urfa Ağzı ve Grameri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, 1972.
- Özçelik, Sadettin, **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yay. 666, Ankara, 1997.

- Özkan, Mustafa, **Gülistan Tercümesi**, TDK Yay. 562, Ankara 1993.
- _____, **Türk Dilinin Gelime Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- _____, Hatice Tören; Osman Esin, **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- _____, **Makaleler/Prof Dr. Faruk Kadri Timurtaş**, Haz. Mustafa Özkan. TDK Yay. 693, Ankara 1997
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları yedinci baskı, İstanbul, 1987
- _____, Ahmet Hamdi, **Huzur**, Tercuman 1001 Temel Eser, İstanbul ?
- Timurtaş, Faruk K., **Şeyhi'nin Hüsrev ü Şîrîn'i**, İ.Ü. Yay. 1025, İstanbul 1963.

KAYNAK KİŞİLER

- Abdullah Balak**: 1938, Urfa doğumlu. Matematik öğretmeni. Besteci; saz çalar, hoyrat ve türkü okur.
- Ahmet Uzungöl**: 1930, Urfa doğumlu. Millieğitim müdürlüğünde memur. Mevlidhanlık yapar. Gazel, hoyrat ve türkü okur. 1992 yılında vefat etti.
- Ahmet Yılmaztaş**: 1920, Urfa doğumlu. Kebapçılık yapar. Hoyrat ve türkü okur.
- Bakır Yurtsever**: 1909, Urfa doğumlu. Mevlidhanlık, bekçilik ve müezinlik yapar. Gazel, hoyrat ve türkü okur. 1985 yılında vefat etti.
- Cemil Cankat**: 1913, Urfa doğumlu. Şöförlük yapar. Besteci, hoyrat ve türkü okur. Birçok türküsünü plaklara okumuştur. 1976 yılında vefat etti.
- Fatma Sabırlı**: 1908, Urfa doğumlu. Ev hanımı. Hafızasında birçok hikâye, hoyrat ve mani vardır. 1980 yılında vefat etti.
- İbrahim Özkan**: 1948, Urfa doğumlu. Çiftçilikle uğraşır. Besteci, ut çalar, hoyrat ve türkü okur.
- Hamit Belli**: 1925, Urfa doğumlu. Mevlidhanlık yapar, gazel, hoyrat ve türkü okur.
- Hamza Şenses**: 1904, Urfa doğumlu. Besteci, bağlama, cümbüş ve tambur çalar, hoyrat ve türkü okur. Türkülerinin çoğunu plaklara okumuştur. 1947 yılında vefat etti.

Kadir Yılmaz: 1926, Urfa doğumlu. Hükümet Konağı'nda hizmetli. Hoyrat ve türkü okur.

Lütfü Emiroğlu: 1944, Urfa doğumlu. Yüksek Zirat Mühendisi. TMO Müdürü. Ud çalar, hoyrat ve türkü okur.

Mahmut Güzelgöz: 1919, Urfa doğumlu. Esas mesleği tenekeciliktir. Mevlidhanlık yapar. Gazel, hoyrat ve türkü okur. 1988 yılında vefat etti.

Mahmut Yapar: 1919, Urfa doğumlu. Esas mesleği imamlıktır. Gazel, hoyrat ve türkü okur. 1989 yılında vefat etti.

Mehmet Şenses: 1907, Urfa doğumlu. Esas mesleği ayakkabucılıktır. Hoyrat ve türkü okur. 1949 yılında vefat etti.

Mukim Tahir: 1900, Urfa doğumlu. Esas mesleği çiftçiliktir. Beste yapar, saz ve tambur çalar, gazel, hoyrat ve türkü okur. 1945 yılında vefat etti.

Nafi Budak: 1912, Urfa doğumlu. Plak satış dükkânı vardır. Hoyrat ve türkü okur. 1949 yılında vefat etti.

Ömer Alaybeyi: 1894, Urfa doğumlu. Çiftçilikle uğraşır. Belediye başkanlığı yapmıştır. Uzunhava ve türkü okur. 1950 yılında vefat etti.

Seyfettin Sucu: 1942, Urfa doğumlu. Esas mesleği dokumacılıktır. Hoyrat ve türkü okur, popüler bir sanatçıdır. 1987 yılında vefat etti.

Şeyhis İshakoğlu: 1915, Urfa doğumlu. Ziraatle uğraşır, Divan şiiri ve musikisi ile Urfa makamları konusunda derin bilgisi vardır. 24 Kasım 2003 tarihinde vefat etti.

MEHMET ÖZBEK

1945 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Aynı yıllar, İstanbul Belediye Konservatuarının Türk Müziği Nazariyatı Bölümü'ne de devam ederek Münir Nurettin Selçuk, Melahat Pars, Muzaffer Birtan, Şefik Gürmeriç, Halil Bedi Yönetken, Naima Batanay, Süheyla Altmışdört ve Dürdane Altan gibi hocaların derslerine katıldı. 1966 yılında TRT kurumunun açmış olduğu sınavı kazandı ve İstanbul Radyosu'nda Türk Halk Müziği Stajyer Sanatçı, 1969 yılından sonra da sanatçısı olarak çalışmalarını sürdürdü. 1977 yılında aynı radyonun Türk Halk Müziği ve Oyunları Şube Müdürlüğü, 1982 yılında da TRT Müzik Dairesi Türk Halk Müziği ve Oyunları Müdürlüğü görevlerine atandı. 1983-1995 yılları arasında Hacettepe, 1998-2000 yılları arasında Gazi, 2006-2007 ders yılında ise Ankara Üniversiteleri Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri Halk Bilimi Anabilim Dallarında Türk Halk Müziği dersleri verdi. 1996-2002 yılları arasında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bilim Kurulu Üyesi olup Müzik Perde ve Sahne Sanatları Kolu Başkanı olarak çalıştı. Haziran 1986'dan başlayarak kuruluşunu gerçekleştirdiği Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Devlet Türk Halk Müziği Korosu'nun şefi olarak görevini sürdüren Özbek, ekim 2007'de kendi isteğiyle bu kurumdan emekliye ayrıldı.

1966 yılından başlayarak profesyonelce Türk Halk Müziği ses sanatçısı ve şefi olarak çalıştı. 1977-1986 yılları arasında TRT Türk Halk Müziği Denetleme ve Repertuar Kurullarında da üye ve başkan olarak görev yaptı. Başta Urfa olmak üzere Anadolu'da birçok yörenin; yurtdışında ise Irak, Azerbaycan, Yugoslavya ve Bulgaristan Türklerinin halk ezgilerini derledi. Sözlü ve sözsüz olmak üzere bunların 300 kadarını TRT repertuarına kazandırdı. TRT kurumunda bulunduğu dönemlerde radyoda hazırladığı: "Aşıklık Geleneği", "Türk Halk Çalgıları", "Türküler Ne Der", "Türkülerin Dünü Bugünü"; televizyonda hazırladığı: "Yurdun Sesi" programıyla o güne kadar radyo bünyesinde kullanılmayan tar, kaval, zurna, tulum gibi çalgıları ilk

defa bir orkestra disiplini içinde kullanarak Türk Halk Müziğinin çalgı ve repertuar bakımından temel değerlerini ortaya koyup alışlagelmişin dışında yaptığı icralarla bu müziğin zenginliğini ve evrenselleşmeye açık olduğunu vurguladı. "Elimizden Obamızdan", "Kervan" adlı TV programlarla yine o güne kadar yabancı bulduğumuz, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenlerin oyun ve müziklerinden örnekler vererek Türk dünyasının genişliğini ve bu alan içindeki kültür birliğini vurgulamaya çalıştı.

Japonya, Suudi Arabistan, Yugoslavya, Irak, Almanya, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Mısır olmak üzere yurt dışında ve yurt içinde konserler vererek Türk Halk Müziği'ni tanıttı.

Altun hızma, Türkülerin Dilinden, Mum Kimin Yanan Kerkük, Yadigâr Türküler adlı albümleri, uzunçalarını ve 45'lik plakları; Folklor ve Türkülerimiz, Müzik Eğitimi, Türk Halk Çalgı Bilgisi, Türk Halk Müziği Terimleri Sözlüğü, Türkülerin Dili gibi kitapları da bulunan Özbek'e bu örnek hizmetlerinden dolayı Haran Üniversitesi tarafından "Fahri Doktor" ünvanı verildi.

